

NAMN OCH TIDSKRIFT FÖR NORDISK ORTNAMNSFORSKNING BYGD

UTGIVEN AV KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR

REDAKTÖRER
STAFFAN NYSTRÖM, EVA NYMAN, INGE SÆRHEIM

REDAKTIONSRÅD
TERHI AINIALA, VIBEKE DALBERG, LARS-ERIK EDLUND, LENNART
ELMEVIK, BENT JØRGENSEN, SVAVAR SIGMUNDSSON

With English summaries

Årg. 105 · 2017

KUNGL.
GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR
UPPSALA

Distribution
eddy.se ab
VISBY

För bedömning av manuskript till uppsatser i Namn och bygd anlitas
vetenskapliga granskare utanför redaktionen

ISSN 0077-2704

© Respektive författare

Printed in Sweden 2017
Textgruppen i Uppsala AB

Innehåll

<i>Andersson, Thorsten: Öninge</i> , ett östgötskt bynamn	7
<i>Björk, Simon Karlén: Säsö</i> och personnamnet <i>fisl. Sævarr</i>	85
<i>Hagåsen, Lennart: Sockennamnet Ilsbo</i> i Hälsingland	39
<i>Holm, Olof: Hälle, Hällne</i> och fsv. * <i>hændil</i>	51
<i>Löfdahl, Maria: Från Bellevue till Halabja</i> . En studie av det språkliga landskapet runt Bellevue marknad	109
<i>Nordisk namnforskning 2016</i>	133
<i>Nyström, Staffan, Nyman, Eva & Særheim, Inge: Ny redaktion för Namn och bygd</i>	5
<i>Roeck-Hansen, Birgitta: Husabyar, järn och den tidiga sveastaten</i>	71
<i>Særheim, Inge: Sprette, Sprötta</i> og <i>Springaren</i> . Individualitet i skjergardsnamn	91
<i>Vikstrand, Per: Gudhem</i> in Västergötland, Sweden	15

Smärre bidrag

<i>Andersson, Thorsten: Det förhistoriska Roden</i>	157
— <i>Lägerbovade</i>	160

Recensioner

<i>Elmevik, Lennart: Ortnamnsstudier i urval (2016)</i> . Rec. av Svante Strandberg	163
<i>God ortnamnsed. Ortnamnsrådets handledning i namnvård (2015)</i> . Rec. av Botolv Helleland	165
<i>Greule, Albrecht: Deutsches Gewässernamenbuch. Etymologie der Gewässernamen und der dazugehörigen Gebiets-, Siedlungs- und Flurnamen. Unter Mitarbeit von Sabine Hackl-Rößler (2014)</i> . Rec. av Svante Strandberg	167
<i>Hoel, Kåre: Bustadnavn i Østfold 14. Borge, Glemmen og Fredrikstad</i> . Utg. av Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, ved Tom Schmidt (2015). Rec. av Eva Nyman	169
— <i>Bustadnavn i Østfold 15. Skjeberg</i> . Utg. av Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, ved Tom Schmidt (2016). Rec. av Eva Nyman	169
<i>Karsvall, Olof: Utjordar och ödegårdar. En studie i retrogressiv metod (2016)</i> . Rec. av Elin Pihl	173
<i>Det medeltida Sverige 2. Södermanland 5. Oppunda härad. [Av] Kaj Janzon (2016)</i> . Rec. av Svante Strandberg	175
<i>Namn i det fleirspråklege Noreg</i> . Red. av Gulbrand Alhaug & Aud-Kirsti Pedersen (2015). Rec. av Alexandra Petrulevich	177
<i>Navne og skel – Skellet mellem navne</i> . Rapport fra Den femtende nordiske navneforskerkongress på Askov Højskole 6.–9. juni 2012. Red. af Birgit Eggert & Rikke S. Olesen under medvirken af Bent Jørgensen (2015). Rec. av Gunnstein Akselberg	179
<i>Personnamnarbeid av P.A. Munch</i> . Ved Kristoffer Kruken (2016). Rec. av Gulbrand Alhaug	186

<i>Svenskt ortnamnslexikon</i> . Utarbetat inom Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2 reviderade uppl. (2016). Red.: Mats Wahlberg. Rec. av Staffan Nyström	189
Författarna i denna årgång	191
Förkortningar	193

Ny redaktion för Namn och bygd

Från och med årgång 105 (2017) har Namn och bygd en ny redaktion. Den består i likhet med den tidigare av tre redaktörer: Staffan Nyström, Eva Nyman och Inge Særheim. De avgående redaktörerna tackas härmed för sina värdefulla insatser.

Redaktionens ambition är fortsatt att Namn och bygd ska vara ett ledande organ för ortnamnsforskning i Norden och hålla högsta vetenskapliga klass. Tidskriften ska spegla ortnamnsforskningens utveckling i de nordiska länderna i dess fulla bredd men också kunna initiera, vara pådrivande och lyfta fram angelägna frågor eller forskningsområden.

De granskande inslagen i Namn och bygd – recensioner, recensionsartiklar, årskrönikan Nordisk namnforskning samt debatter och meningsutbyten i form av uppsatser eller smärre bidrag – utgör också fortsättningsvis en mycket viktig del av tidskriften.

Vi tackar varmt Kungl. Gustav Adolfs Akademien för förtroendet att svara för Namn och bygd.

Staffan Nyström Eva Nyman Inge Særheim

Öninge, ett östgötskt bynamn

Av Thorsten Andersson

Namn och bygd 105 (2017), 7–13.

Thorsten Andersson, Scandinavian Onomastics, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: *Öninge*, an Östergötland village name.

Abstract

Öninge is the name of a village in the parish of Ödeshög in Östergötland, consisting of two ‘holms’ (or ‘islands’), in the sense of two independent parts of the village. Old land survey documents show that, in a hollow between the two ‘holms’, there was once a stream surrounded by wetlands. Given the situation of the village, the people living on either side of the hollow and its stream could have been referred to as OSw. **öningar* ‘islanders’, giving rise to the village name OSw. *Öninge*.

Keywords: place-names, *Öninge*, *-inge* names, *ö* (‘island’) referring to land by water.

Öninge är en stor by i Ödeshögs socken i Lysings härad i Östergötland (fig. 1). Byn är belägen i sydvästra hörnet av östgötaslätten, med hög, brant strand ner mot Vättern (se T 568). Den består liksom flera andra byar i västra Östergötland av två »holmar», ett slags självständiga bydelar, en företeelse som grundläggande utreds av Staffan Helmfrid (1962 s. 154 ff.).¹ I en lantmäteriakt från 1706, geometrisk avmätning av Öninge (LSA D 151–83:1), är bydelarna i beskrivningen försedda med rubrikerna »Norra Holmen» och »Södra Holmen» (se härtill Helmfrid 1962 s. 154, 157). De båda »holmarna» beskrivs närmare av Helmfrid (1962 s. 214 ff.), med renritning av kartan i 1706 års akt (s. 215). Enligt denna karta har norra »holmen», gårdarna A, B, C, D, sin mark i norr och utefter Vättern i väster, södra »holmen», gårdarna F, G, H, I, sin mark i mitten av byn, medan östra och södra delen av byn utgörs av allmänning. I officiellt språk har skilts mellan *Nedre Öninge* (Ned. Öninge G 44, reviderad 1948) och *Övre Öninge* (Öv. Öninge G 44), i princip svarande mot norra resp. södra »holmen». *Nedre* och *Övre* avser relation till Vättern, läge närmare sjön resp. längre bort från sjön. Namnen *Nedre* och *Övre Öninge* har ingen folklig förankring; vid uppteckning 1953 kunde jag bara notera riks-språkligt uttal (OAUt).

Öninge hör till de ålderdomliga *-inge*-namnen, vilket passar gott med hänsyn till läget på slätten, nära det söder därom belägna skogsområdet Håla-veden i södra delen av Ödeshögs socken, där ett uppenbarligen *-ing*-avlett sjö-

¹ Ett spår av äldre »holmar» kan vi se i det östgötska sockennamnet *Hagebyhöga*. Namnet avser den ena »holmen» av kyrkbyn Hageby. Det betyder ’det höga Hageby, den högt belägna delen av Hageby’ (SOL s. 114).

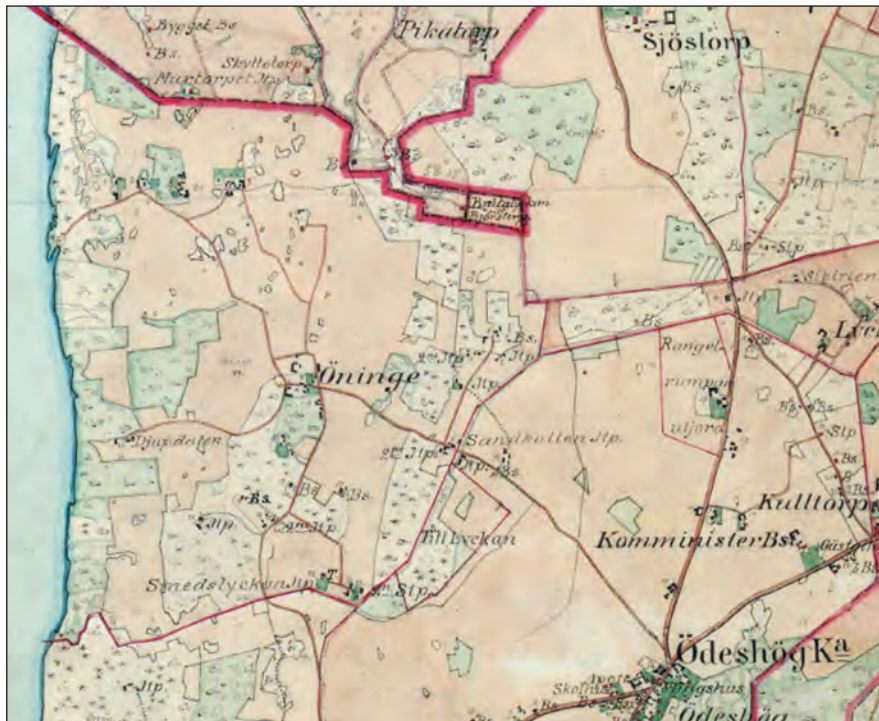

Fig. 1. Öninge med omgivning enligt ek 1881. – Vägen ner till Vättern, som markeras upptill t.v. på kartan, leder till Öninge hamn, belägen innanför en utskjutande udde.

namn som bebyggelsenamn sekundärt har fått formen *Gyllinge* (Andersson 1968).

Bynamnet *Öninge* är belagt alltsedan 1200-talets andra hälft. Följande fornsvenska former är enligt OAUt kända (originalformer, om ej annat anges):

Datum yninge 1262 11/4 Öninge SRAp (SD 1 nr 478, s. 408), Datum in hynygni² 1267 april Öninge SRAp (SD 1 nr 439, s. 383, med datering 1257; regist i NMU 1 nr 11, s. 7 f.), datum ynyng 1267 12/7 Öninge A 9 f. 123r (SD 1 nr 526, s. 440), Datum Yninge 1316 1/10 Öninge FRAp (FMU 1 nr 275, s. 108; SD 3 nr 2067, s. 278 avskr.), J ymninge (varianter: öninge, öninghe) Erikskrönikan v. 440, j öninge 1435 23/7 Haraker (häradsting) SRAp (SMR nr 265), mit rætte fæderne øninge 1473 9/8 Kalmar SRApp I, øninge mith fæderne 1473 15/8 Kalmar SRApp I, Øninge i Sverige 1491 3/6 Lund SRAp (r. 22, Rep 2 nr 6940, s. 186).

Beläggsviden gör ett något förbryllande intryck. De äldsta beläggen, alltifrån 1262, uppvisar en grundform *Yninge*. Den moderna formen, *Öninge*, sträcker

² Denna läsning får anses som säker (Söderlind 1959 s. 397; jfr Nordberg 1926 s. 132 med n. 4).

sig tillbaka till 1435. Belägget från detta år ingår i ett brev, som är utställt på häradsstinget; det kan alltså betraktas som genuint. Samma form möter i de följande fornsvenska beläggen, och under nysvensk tid är – bortsett från enstaka förvanskade former – *Öning(h)e* den gängse formen (OAUt, OAUjb); såsom stavningen anger, uttalas namnet med långt *ö*.

Den äldre formen *Yninge* är väl styrkt. Vid sidan av den formen uppträder förvanskningar: *hynygni* 1267 april, *ymninge* i Erikskrönikan. Detta tyder på att namnets form inte har varit helt present för skrivarna. Det uddljudande *h* i ett av beläggen från 1267 är att se som latinskt inflytande; i medeltidslatinet var initialt *h* stumt (Nordberg 1926 s. 163).

Förhållandet mellan formerna *Yninge* och *Öninge* är svårtolkat. En fornsvensk övergång av långt *y* till långt *ö* förefaller utesluten. Möjligen kan *y*-skrivningen betraktas som en förvanskning; det slutna *ö*-ljudet kan antas i något sammanhang ha uppfattats som *y*, varefter *y*-formen kommit att etableras som ett slags »officiell» namnform. Hur detta kan ha gått till, kommer vi inte åt, men det kan påpekas att de två äldsta av de aktuella breven (1262, 1267 april) har anknytning till klostermiljö. Beträffande växlingen *ø ~ y* jfr Ståhle 1946 s. 326 ff., Strandberg 2012 s. 167.

Granskningen av de fornsvenska beläggen leder alltså till slutsatsen att *Öninge* snarast bör ansättas som fornsvensk grundform. Därmed erbjuds genom anknytning till subst. *ö* en osökt formell etymologi, medan formen *Yninge* skulle bereda ett av allt att döma oöverstigligt etymologiskt problem, vartill kommer att *Öninge* i så fall finge bedömas som en anpassning till känt ordmaterial.

Öninge är med detta synsätt en normal ortnamnsbildning till en inbyggarebeteckning fsv. **øningar*. Denna är formellt identisk med fsv. *øningar* 'öläningar', en sekundär utvidgning av fsv. **ønir* 'öbor', motsvarande fvn. *eynir* (Ståhle 1946 s. 36). Till grund för **øningar* i *Öninge* ligger av allt att döma subst. *ö*, vilket som bekant inte bara avser vattenomflutet land utan också land invid vatten.

Det är i dag svårt att se vad det kan vara fråga om för en »ö» i *Öninge*. Det finns i landskapsbilden inget som direkt kan associeras till »ö». Jag har under min skoltid i Ödeshög under slutet av 1930-talet och början av 1940-talet otaliga gånger cyklat genom *Öninge* ner till Vättern för att bada, senare mera sporadiskt, men jag har aldrig fäst mig vid något »ö»-liknande. Det kan hur som helst inte vara fråga om någon av vatten kringfluten lokalitet i det typiska slättlandskapet, utan vi får räkna med att *ö* i *Öninge* avser land invid vatten eller åtminstone vattensjuk mark.

Äldre lantmäteriakter visar vägen. Staffan Helmfrid (1962 s. 217) konstaterar i sin kommentar till den ovannämnda kartan 1706 bl.a. följande:

Ungefähr in der Mitte zwischen den beiden „holmar“ fließt ein Bach in westlicher Richtung. Von dem südlichen wie von dem nördlichen „holme“ fällt die Landfläche zu diesem Bach ab.

Bäcken har runnit genom svackan västerut och mynnat i Vättern ett par hundra meter söder om Öninge hamn (jfr fig. 1). I stupet ner mot sjön har det funnits en kvarn, markerad på lantmäterikartan från 1706 (se fig. 2). Bäcken markeras inte på den ekonomiska kartan från 1881 (se fig. 1), men på den nya ekonomiska kartan ek 8E 1g (1950) är i mitten av Öninge inlagt ett vattendrag, som svarar mot bäcken från kartan 1706. Däremot saknas på ek 8E 1f (1950) bäckens fortsättning till mynningen i Vättern. Detta talar för att bäcken alltifrån slutet på 1800-talet har hållit på att torka ut och växa igen. Ett stycke av den gamla bäckfåran syns än i dag i terrängen nordost om namnet *Lyckebo* på T 568, väster om den nuvarande landsvägen och under höjdkurvan för 110 m (fig. 3).

Marken på ömse sidor om bäcken hör enligt kartan 1706 till södra »holmen», med åker norr om bäcken och huvudsakligen äng och betesmark söder om denna (Helmfrid 1962 s. 215). Marken söder om bäcken beskrivs på kartan som »Hårdwall med haßel och börckeskoug» (fig. 2; läsligt med förstoringsglas).

Fig. 2. Detalj av kartan i akten om geometrisk avmätning av Öninge 1706 (LSA D 151–83:1). Gårdarna i södra »holmen» markeras med F, G, H, I. Gårdarna i norra »holmen» ligger norr om kartutsnittet (se Helmfrid 1962 s. 215). Mellan »holmarna» rinner enligt kartan en bäck västerut till Vättern (mellan nr 73, 74, 75 i norr och nr 87, 88 i söder). I stupet ner mot sjön har bäcken drivit en kvarn (nr 46; därunder står: »Qwarn»).

Fig. 3. Rest av den gamla bäckfåran mellan norra och södra »holmen» (för närmare lokalisering se texten). Foto: Gudrun Andersson 8.10.2016.

Mot denna bakgrund är det möjligt att läsa dagens landskap. Sänkan mellan norra och södra »holmen» framträder tydligt i terrängen. Från den gamla bäcken utbreder sig långsluttningar både mot norra »holmen» och mot södra »holmen». Långsluttningarna utgörs i dag av åkermark, men det syns i terrängen att det har varit sankt utmed bäckfåran. I dag löper här, mellan åkermark i norr och söder, en 15–20 m bred sträcka med gräs och med buskar invid den gamla bäckfåran. Vi kan alltså föreställa oss att det i en avlägsen forntid har varit sankt i den svagt sluttande omgivningen av bäcken. Detta bekräftas av en lantmäteriakt över storskifte av södra »holmen» 1771 (LSA D 151–83: 3). Ägomark söder om bäcken bär enligt den nämnda akten (beskr. nr 15) det betecknande namnet *Wåtängerne*. Ängsnamnet har levat kvar in i modern tid. *Våtängen* är upptecknat av Emil Engné 1931 (OAU). Efter en informant anför upptecknaren: »Har sent legat under vatten.» Bäckensänkan har tidigare alltså åtminstone delvis och tidvis varit vattenfylld.

De båda »holmarna» i Öninge ligger på ömse sidor om den forna bäcken. Avståndet från bäcken till gårdarna i norra »holmen» är 500–600 m, avståndet till gården F i södra »holmen» omkring 300 m (Helmfrid 1962 s. 215). Från bebyggelserna utbreddes sig långsluttningar ner mot bäcken och mot en forntida vattenfylld mark eller åtminstone sankmark, som vi här kan räkna med. Sluttningen norr om bäcken har enligt den nämnda lantmäteriakten 1771

Fig. 4. Blick från »södra holmen» norrut ner mot den tidigare våtmarken vid bäcken, vars lopp markeras av buskar. Foto: Gudrun Andersson 8.10.2016.

(beskr. nr 10) burit namnet *Långliden*. Själv har jag från detta område 1953 upptecknat *Liderna* som namn på en åker på Öninge Jonsgård inom södra »holmen» (OAUt). *Lid* har i dessa namn betydelsen 'svagt sluttande mark' (se *Liderna* i OAUt samt OAUd med uppteckning av mig från Ödeshögs socken 1953). Inbyggarna i de båda högre belägna »holmarna» gjorde då med andra ord skäl för att kallas »öningar». Snarast har kanske inbyggarbeteckningen först varit knuten till den ena av de båda boplatserna och sekundärt överförs till den andra. Som ursprungligt »Öninge» kommer i så fall i första hand södra »holmen» ifråga. Bäckens och dess omgivning befinner sig, som redan nämnts, på södra »holmens» mark. Från bebyggelsen har man fri blick ner mot den tidigare våtmarken vid bäcken (fig. 4). Detta är emellertid en kulturgeografisk fråga, som här kan lämnas därhän (jfr Helmfrid 1962 s. 214 ff.).

Anknytningen av *Öninge* till subst. *ö* visar sig alltså med hjälp av äldre lantmäteriakter leda till en sakligt motiverad tolkning av bynamnet.

Källor och litteratur

- A 9 = Registrum ecclesie Lincopensis membranaceum, SRA.
 Andersson, Thorsten, 1968: Gyllinge på Hålaveden. I: NoB 56. S. 1–19.
 Erikskrönikan enligt Cod. Holm. D 2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter utg. av Rolf Pipping. Nytryck (med ett tillägg). 1963. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 68.)

FRAp = pergamentsbrev i FRA.

Helmfrid, Staffan, 1962: Östergötland „Västanstång“. Studien über die ältere Agrarlandschaft und ihre Genese. Stockholm. (Meddelanden från Geografiska institutonen vid Stockholms universitet 140.)

NMU 1 = Närkes medeltida urkunder 1. Riseberga kloster. Utg. av K. G. Grandinson. 1935. Stockholm. (Närke. Studier över landskapets natur och odling 2.)

Nordberg, Stig Olsson, 1926: Fornsvenskan i våra latinska originaldiplom före 1300 1. Uppsala.

OA Ud = dialektordsregistret, OAU.

OA Ut = topografiska registret, OAU.

Strandberg, Svante, 2012: Sjönamnet *Syningen* i Uppland. I: Germansk filologi og norske ord. Festskrift til Harald Bjorvand på 70-årsdagen den 30. juli 2012. Red. av John Ole Askedal, Tom Schmidt & Rolf Theil. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B. Skrifter 145.) S. 165–175.

Ståhle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)

Söderlind, Stefan, 1959: Konkurrencen mellan birgerssönerna 1266–1280. I: Historisk tidskrift 79. S. 369–400.

Summary

Öninge, an Östergötland village name

By Thorsten Andersson

Öninge is a large village situated in the parish of Ödeshög in the south-west corner of the Östergötland plains. The Old Swedish base form of the village name may be assumed to have been *Øninge*, a regular *-inge* derivative of OSw. **øningar* pl. ‘islanders’. On topographical grounds, the possibility of the basic word *ø* ‘island’ having referred here to land entirely surrounded by water can be ruled out. Rather, it must be assumed to have had a more general reference to land adjacent to water.

The settlement at Öninge consists of two ‘holms’ (or ‘islands’), in the sense of two independent parts of the village. From old land survey documents it can be seen that, in a hollow between these two ‘holms’, there was once a stream surrounded by wetlands. Given the location, the people living on either side of the hollow and its stream could have been referred to as OSw. **øningar* ‘islanders’, giving rise to the village name OSw. *Øninge* as a regular formation.

Gudhem in Västergötland, Sweden

By Per Vikstrand

Namn och bygd 105 (2017), 15–37.

Per Vikstrand, Docent, Scandinavian Onomastics, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: Gudhem in Västergötland, Sweden.

Abstract

This article discusses the ancient settlement at Gudhem in Västergötland, suggesting that it could be a parallel to the famous Iron Age central place of Gudme (**Gudhem*) on Funen in Denmark. The name *Gudhem* is scrutinised in an onomastic and archaeological context, including an assessment of the much-discussed place-name *Friggeråker*. Finally, the idea that *Gudhem* is not an ordinary name in *-hem*, but rather contains a compound word **gudhem*, is critically considered, but the author concludes that *Gudhem* may after all be an ‘ordinary’ name in *-hem*.

Keywords: Gudhem, Gudme, Friggeråker, place-names, Norse religion, Odin, central places.

Introduction

In connection with the ongoing discussion about the central place Gudme (**Gudhem*) on Funen in Denmark, interest has also turned to other *Gudhem* places in Scandinavia, among them Gudhem in Västergötland in Sweden (see e.g. Brink 2011, Klos 2011). From an onomastic and also an archaeological perspective, this is the only Gudhem that seems to be able to match Gudme in terms of importance. In view of this, it may be of some interest to explore what can be learnt about the name and the place from an onomastic point of view. Although we may not be able to pinpoint the exact semantic meaning, a good deal can in fact be said about the name from its onomastic and landscape context, and this could guide us towards a better understanding of the enigmatic *Gudhem* names. It turns out that such a contextual approach could justify a reconsideration of the onomastic status of these names, a possibility that will be discussed in the final paragraph of this paper.

To begin with, we can form a good idea of what area the name denoted during the Iron Age. This is because the village of Gudhem is surrounded by other villages with ancient names (see Fig. 1). To the west, there are two other settlements with names in *-hem*, namely *Ugglum* and *Tunhem*. To the south, we have the villages of *Jättene* and *Friggeråker*. *Jättene* is a name in *-vin*, a name type clearly rooted in the Iron Age. As for *Friggeråker*, it is traditionally understood as ‘the arable field of the goddess Frigg’. Although the interpreta-

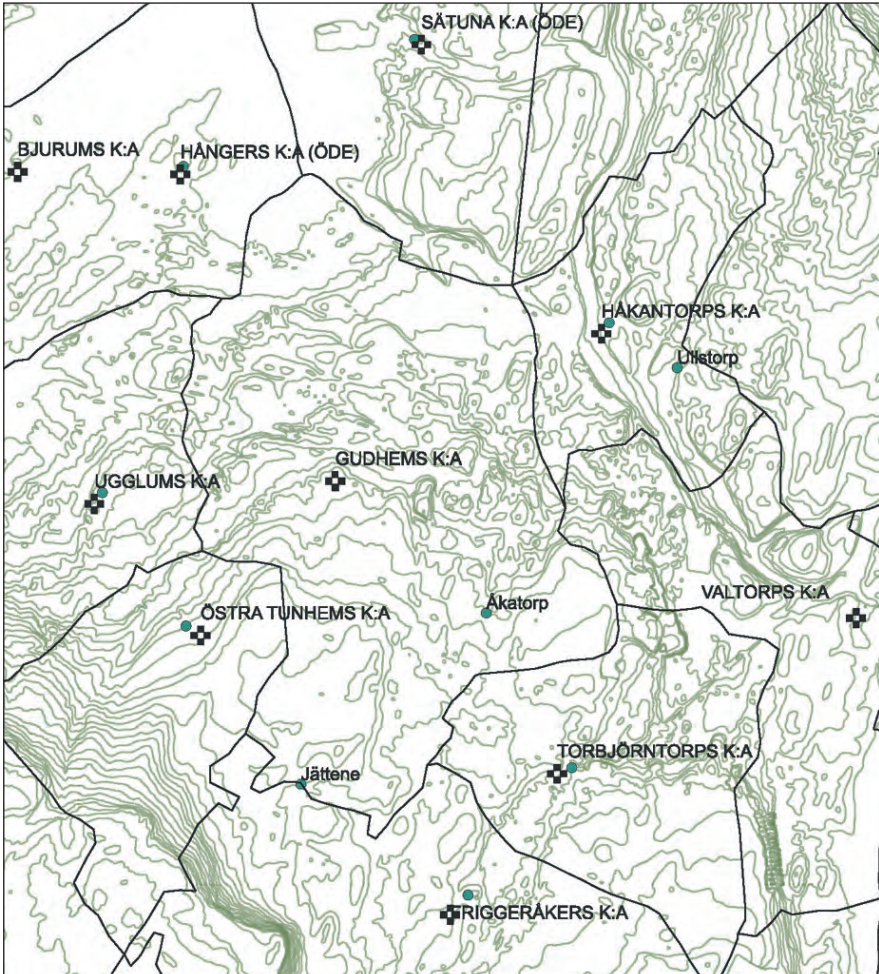

Fig. 1. Map of Falbygden in Västergötland, Sweden, showing the location of Gudhem and neighbouring villages.

tion can be challenged, this is certainly an ancient name. To the north, Gudhem is delimited by a forest area and beyond that the old villages of *Hånger* and *Sätuna*, both with ancient names. Only to the east is the situation more uncertain, with a number of large villages and even parishes with names in *-torp*: *Håkantorps*, *Torbjörntorps*, *Ullstorp*, *Balltorp*, *Valtorp* etc. The first elements of these names seem to consist almost exclusively of male names. As *-torp* names go, they are probably fairly old, as indicated by the use of an *-ar* genitive in *Ambjörntorp*, *Håkantorps* and *Torbjörntorps*, but even so they are in all probability very much later than the surrounding names. This area with

names in *-torp* begins within Gudhem parish, with names like *Ambjörntorp* and *Åkatorp*, and continues down to the river Slafsån, where such names predominate on both sides of the river. How this situation is to be understood is uncertain, but there seems to have been some kind of a disturbance here. Thanks to a boundary dispute between the Gudhem monastery and the neighbouring village of Håkantorps in the late 13th century, we know that the boundary at that time ran through an area of fairly infertile pasturelands west of the Slafsån. In a royal charter from 1287 settling the dispute (SDHK 1367), the boundary is described with reference to several landmarks such as *vinnbro*, *Runustenen* and the flat rocks at *odhens kyældu*. This enabled Clas Tollin (1997) to reconstruct the 13th-century boundary – and perhaps also an older one diverging from it, as the dispute seems to have been settled in favour of

Fig. 2. The parish of Gudhem, with names mentioned in the text.

the Gudhem monastery. Tollin (p. 64) concludes that the names of some of the landmarks, such as *Runustenen* ‘the rune stone’ and *odhens kyældu* ‘Odin’s spring’, indicate that the origins of the boundary can be traced back in time at least to the Viking Age.

It thus seems as if the name *Gudhem* originally denoted an area roughly corresponding to the present-day parish of Gudhem, including a few hamlets that are obviously more recent and secondary in character, such as Holmäng and Kölvatorp (see Fig. 2). This area, which we could call the Gudhem domain, consists of a shelf on the flat-topped hill of Mösseberg to the south, on which the village and church are situated, and a vast hinterland on and below the slopes to the north. This is the area to which we must primarily confine ourselves when looking for direct evidence of the function and importance of Gudhem.

The village of Gudhem

The medieval setting

At the beginning of historical times, Gudhem (*in Gudhem*, 19 January 1168, Anagni SRAp or., SDHK 222) seems to have been a royal estate, part of the royal Swedish demesne called *Uppsala öd* (meaning something like ‘the property owned by Uppsala [= the king]’). It was the centre of one of the royal districts (OSw. *bo neut.*) into which Västergötland was divided. In the early part of the 12th century a large Romanesque church was built on the estate. Later in the same century, the manor was granted to a newly established convent of nuns, later affiliated with the Cistercian order (Lundahl 1961, pp. 73 f.). Also from the 12th century is the still-standing parish church. In the 16th century, the monastery was dissolved as a result of the Reformation, but Gudhem remained quite a large village with eight farms (Lundahl 1961, p. 72). One of them was called *Borregården* (*Borgh Gårdenn* 1578 jb) ‘castle farm’ and may have corresponded to the former royal residence (Vikstrand 2005, pp. 149 ff.) (see Fig. 3).

The Iron Age cemetery

Remains of a large Iron Age cemetery lay immediately beneath the old site of the village and the ruins of the monastery (Theliander 2005, pp. 110 ff., Vretmark 2009). In 1984, six graves from the 8th and 9th centuries were excavated, but unfortunately they had been disturbed as early as the Middle Ages. The best-preserved grave was that of a woman in her forties, who among her

Fig. 3. The village of Gudhem in the 1640s, with the dominating Borregården (marked 1). LSA P2: 19–20.

belongings had a gold-foil bead, probably imported from central Europe. This investigation and other finds – made at different times – suggest that the cemetery was in use from the 5th to the 9th century, perhaps even until the beginning of the 10th century, but no later. At that time Christianity seems to have taken hold in Västergötland, and by the middle of the 10th century the old cemeteries had usually been abandoned (Ljung 2016, pp. 102 ff.).

Archaeological and historical evidence of the importance of the Gudhem area

The northern and eastern slopes of Mösseberg are an outstanding area in terms of archaeological finds in Västergötland. Weapons and several gold objects indicate that this was truly a centre of power and wealth for most of the Iron Age (see Fig. 4). In contrast to other such places in Scandinavia, such as Uppsala or Gudme, however, it is not all that easy to pinpoint ‘a centre of the centre’ in this area. As an onomastician, my interest is naturally focused on the old royal estate of Gudhem, with its pregnant place-name. The archaeologist Lars Lundqvist (2000, p. 114), however, on the basis of an analysis of all Iron Age finds in the surrounding area, has argued that the village of Friggeråker was the nodal point, while Gudhem only gained importance during the Viking Age. Finally, if we confine ourselves to the earlier parts of the Iron

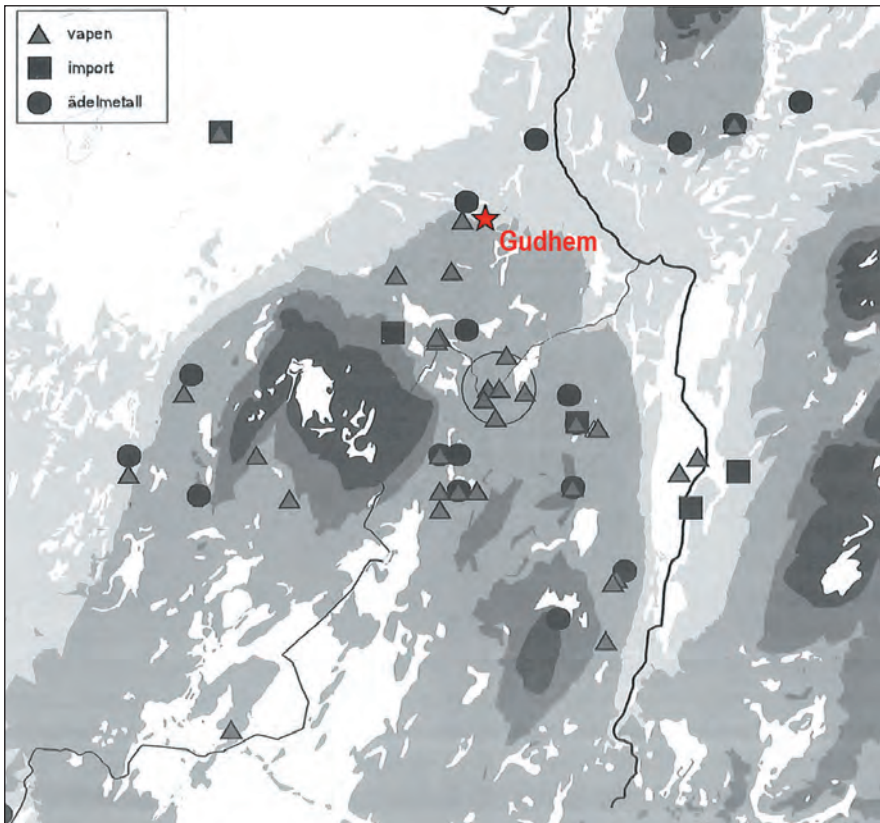

Fig. 4. Important Iron Age finds from Falbygden. ▲ = weapons, ● = finds of precious metals, ■ = imported objects. After Lundqvist 2000, fig. 47a, p. 112.

Age, neither Gudhem nor Friggeråker stands out, but rather the village of Jättene. Worth mentioning here are the remains of a bronze-casting workshop from the first century BC and a gold hoard from the Migration Period (Lundqvist 2000, p. 113). The name *Jättene* (*Gethtini*, 11 February 1253, Vallby SRAp, SDHK 682) is compounded with *-vin* ‘pasture’. This *-vin* is common in place-names in the western parts of Sweden and in Norway; there has lately been some discussion as to its etymology and semantics (Elmevik 2002–2003, 2014), but Thorsten Andersson (2015, pp. 15 ff.) has made it perfectly clear that the meaning at hand in Scandinavian place-names ought to be ‘pasture’ and, consequently, that its function as a settlement name is secondary. The first element in *Jättene* was explained by Ivar Lundahl, the pioneer of place-name research in Västergötland, as a Proto-Germanic **ganh-ti-* f. ‘walking, a walk’ (from **gangan* ‘to walk’) (Lundahl 1927, pp. 50 f.). It may refer to the village’s location by a road, but Lundahl also mentions the possibility of the first element being the name of a watercourse. As Jättene is distinctly set in a depression around a small stream, trickling down from Mösseberg hill, this latter alternative seems very appealing.

The town of Falköping, situated beneath the steep eastern slope of Mösseberg, seems to have emerged as early as the 11th century (Klackenberg 1981, pp. 32 ff., Berglund 1998, 2015). The first part of its name contains a form of *Falan*, the old name for the plain below Mösseberg. The second part is OSw. *køpunger* ‘trading place’, and the name thus means ‘the trading place on Falan’ (Lundahl in SOSk 13, 1955, pp. 264 f.). Very little is known about the earliest history of the town, but it seems to have been located at the intersection of four hundreds (Sw. *härad*), around an important cattle-watering place called *Ället* (Jungner 1922, pp. 291 f.). This may well have served as a boundary mark. Further, it is possible that the location of the town is due to an old thing, or assembly, site. Below one of the steepest parts of Mösseberg, at its north-eastern corner, lies *Tingshögen* (*Tingz högen* 1644 LSA B2–29:16) ‘the thing mound’. Now the authenticity of such names is always difficult to assess, but in this case there is quite early documentation, which means that it is not unlikely that the name is genuine.

The onomastic context

The onomastic setting of *Gudhem* has already been outlined. It is surrounded by Iron Age names in *-hem*, *-vin*, *-tuna* and *-åker*, except to the east, where names in *-torp* predominate. There are also a number of names that could be interpreted as expressions or reminders of an Iron Age central place. However, we must always keep in mind the question of how we assess nexus

between objects in the landscape. Both Stefan Brink and I myself have argued that expressions of power in place-names may be quite widespread and that it might be more accurate to speak of central areas than of central places (Brink 1997, pp. 68 f., Vikstrand 2011, pp. 324 f.). But if we extend these areas far enough we are sure to find place-names indicating power, making it impossible to falsify our hypothesis of centrality for a certain place, such as Gudhem. My delimitation of the Gudhem domain, however, allows this ‘corroboration trap’ to be avoided, and I will accordingly confine myself to names within this area or in neighbouring villages. This does not mean that we should entirely dismiss the possibility of more distant names being related to *Gudhem*. Not far off is the village of *Karlaby*. This name, containing a plural form of *karl*, possibly in the sense of ‘free warrior’, is a classic expression of Iron Age central places (Vikstrand 2010 a, pp. 24 f.). And to the south of Mösseberg we find a mythical–ritual complex comprising *Odens kulle* ‘Odin’s hill’, *Göteve* ‘the sanctuary of the god Gaut’ or possibly ‘the sanctuary of the Götar’ (Vikstrand 2010 b, pp. 60 ff.), and a little further off an archaeologically well-known sacrificial place for war booty by the river Lidan, usually referred to as *Finnestorp* (Nordqvist & Josefson 2012). The relevance of these names and places to our understanding of *Gudhem*, however, is uncertain.

Friđeråker

The most eye-catching and seemingly sacral feature of the onomastic context of Gudhem is the name *Friđeråker* (*de frigiær aker*, in *frigiæraker*, 10 February 1311, Friđeråker SRAp, SDHK 2401), denoting a village and parish to the south of Gudhem. This name has long been understood to contain the name of the goddess Frigg in the genitive, and is often referred to as definite evidence of her cult in Sweden. The final element is *åker* ‘arable field’, a common element in sacral place-names. The interpretation of *Friđeråker* as ‘the cultic field of the goddess Frigg’ was elaborated by Hugo Jungner in his magnificent thesis *Gudinnan Frigg och Als härad* (‘The goddess Frigg and the district of Als härad’, 1922), and has been widely accepted (see e.g. Lundahl in SOSk 4, 1954, p. 34, Linde 1982, p. 89). In a paper from 1995, however, Lennart Elmevik turns his critical eye to the name. His starting point is the sound view that we should distrust the unique, and since – as he argues – Frigg cannot be attested with certainty in any other place-names, we should also search for other interpretations for *Friđeråker*. He suggests that the first element in the name is a word corresponding to Old Norse *fridgerð* f. ‘peace agreement, peacekeeping’, and that the name could denote a field where disputes were settled. Arguing that rituals could have accompanied such activities and that the field could thus have been sanctified, he notes that

the name could still be sacral, even though it does not include the goddess name *Frigg* (Elmevik 1995). Stefan Brink (1997, p. 67, n. 8) recognises Elmevik's suggestion as possible, but argues that it is linguistically a more complicated solution than the traditional one.

While no attempt will be made here to reach a definitive conclusion about *Friggeråker* (which we probably never will), there are nevertheless a couple of comments to be made. First of all, it is not certain that this is the only name in Västergötland containing the name of the goddess Frigg. There is actually another *Friggeråker* in Saleby parish; this name has been regarded as transferred from *Friggeråker* near Gudhem, building on an old theory of Hugo Jungner's about a large-scale prehistoric migration from Falbygden that involved the transfer of several place-names (Jungner 1922, Elmevik 1995, p. 73). As Stefan Brink (1997, p. 64) argues, this theory is in need of a modern reappraisal and cannot be viewed as certain. Lars Lundqvist's (2000, p. 107) analysis of the Saleby area points to a manor being established here as early as around AD 300, and he firmly rejects the idea of an exodus behind the similarity in names. An appendix to the old law of Västergötland from the early 14th century also mentions a place called *friggjåroue* (*friggjårone?*), which could be interpreted as a **Friggiarhof* of uncertain location (Lundahl in SOSk 4, 1954, pp. 33 f.). Thus, Frigg may be referred to in no fewer than three place-names in Västergötland. It could further be mentioned that *Frigg* seems to occur in the Anglo-Saxon name of *Friden* in England, compounded with *denu* 'valley' (Hough 2016, p. 98). The use of the goddess's name in place-name formation was thus not unknown in the North and West Germanic area.

Secondly, there is in fact a word *friþgærþi* neut. 'protected field' in the medieval law codices from Västergötland. From the contexts in which it appears it is obvious that a *friþgærþi* was a field in which grazing was not allowed (Schlyter 1877, p. 192, ÄVgl, p. 63, YVgl, pp. 202–204). The reason for excluding animals must have been that (at certain times) these fields were used either as meadows or to grow crops. A form *fryiogærþ* occurs in an appendix to the law (YVgl, p. 276), but has been regarded as erroneous for *friþgærþi* (Schlyter 1877, p. 193). This legal provision is interesting, in that it states that a *fryiogærþ* could be common to several villages, and it was also clearly used for cultivation. In the medieval law of the neighbouring province of Östergötland, *friþgærþi* appears with the meaning 'fence around a protected field', but in this case *-gærþi* may stand for *-garþi*, dative of *garþer* 'fence, hurdle' (Ögl B 20, p. 209, Schlyter 1877, p. 192). This opens up the interesting possibility of understanding *Friggeråker* as an OSw. **Friðgarðaaker* 'cultivated field protected by fences'. A form **Friðgarðaaker* must have been simplified almost immediately to **Friðgarðaker*, and after that its devel-

opment could by and large have followed the course proposed by Elmevik (1995, p. 74 f.), with the addition of a weakening of *a* > *æ*.

To sum up then, following Elmevik's line of enquiry, *Friggeråker* could mean 'the fenced-in cultivated field' or 'the field where disputes were settled'. But then again, such explanations must be weighed against the traditional interpretation, proposing the name of the goddess *Frigg* in the genitive (OSw. **Friggiar-*) as the first element. Linguistically this is the simplest solution and perhaps also the most plausible. As we shall see, the place-names of this area suggest a strong presence of Odin, and it would thus not be surprising also to find evidence of his wife *Frigg*.

Odens källa, Odensmarken, Odensrör and Skams klippa

The most certain sacral name in the vicinity of Gudhem is *Odens källa* 'Odin's spring'. This name is testified as early as 1287, when King Magnus Ladulås settled the boundaries between the monastery in Gudhem and the neighbouring village of Håkantorp. One of the boundary marks is referred to as *Hal-linæ owæn widh odhens kyældu* 'the flat rock above Odin's spring' (19 March 1287, Konungsberg SRAP, SDHK 1367). The authenticity of this name is lent credibility by the fact that it denotes a landmark between two villages; such entities would need stable names, and there is nothing to prevent this name reaching far back into pre-Christian times.

Odens källa is part of a small name complex that also includes *Odensmarken* 'Odin's land' and *Onsrör* 'Odin's cairn'. *Odensmarken* (*Odensmarcken*, *Odensmarcken* 1782, *Onsmarcken* 1801, see below) was a piece of land which in 1768 was granted by a court order to Åkatorp farm in Gudhem parish. A map from 1782 (LSA P 67–20:1) shows that this area was situated to the west of *Odens källa*, within the boundaries of Gudhem parish. However, a later map from 1801 (LSA P 67–5:4) indicates that the name could also be used of the land east of *Odens källa*, in Håkantorp parish. The above-mentioned *Onsrör* is a boundary mark not far from *Odens källa*, recorded on a map from 1705 (LSA P 67–1:1) as *Ondz Rör*. Finally, there are also a couple of small cottages nearby named *Odensbacken* (LSA 1782 P 67–20:1), now lost, and *Odenstorp* (ek 8D 1e). Although *Odensbacken* probably, at least, takes its name from its proximity to *Odensmarken*, it seems most likely that *Odens källa* is the primary name of this complex. It is attested early on and belongs to a well-known semantic category of sacral names. Furthermore, the spring itself is quite spectacular and flows off to the north, just as sacrificial springs should (Fig. 5).

Fig. 5. Odens källa. The spring gushes out from under a drystone wall. Photo: P. Vikstrand (2015).

There are other names as well containing *Oden* in the surrounding area, such as the meadows known as *Odensängarna* (*Odensängen* 1778 LSA P 203–5:2) in the village of Sätuna. It thus seems that Odin has a strong presence in the Falbygden area. This picture is further accentuated by *Odens kulle* ‘Odin’s hill’ south of Mösseberg, a spectacular hill with a name that can be

subsumed in a pan-Germanic pattern of hills dedicated to Odin/Wotan (Vikstrand 2016, p. 181). Further, indirect testimony to Odin may be hidden in the name *Skams klippa* ‘devil’s rock’ or *Skams Hallaklippe* (OAU), designating an impassable area of rocky outcrops and boulders in the forest on the northern boundary between Gudhem and Sätuna. In the Middle Ages, Odin was sometimes identified with the devil, and this might be such a case, although we cannot know for sure.

Lunden

A few hundred metres to the north of the old parish church in Gudhem is a hamlet called *Lunden* ‘the grove’ (? *j Lundenom*, 25 July 1472, Gudhem Sävstaholmssaml. SRA, *Lunden* 1546 OAUjb, *Lund* 1644 LSA P 2:14). The hamlet itself is probably from the Middle Ages, when the monastery had mills and fish ponds in the small stream that runs by the place, but the name could be considerably older. The word *lund* is well known from the pre-Christian religious nomenclature and the vicinity of the church could suggest a pre-Christian holy grove. This, however, is far from certain. Although the word *lund* does occur in sacral names, such as *Torslunda* ‘Thor’s grove’ or *Vilunda* ‘the

Fig. 6. The two farms *Lunden* (3) and *Under Lunden* (2) on a map from the 1640s. (LSA P2:14.) The grove is marked as two lines of trees on the ridge. The dotted red line is a boundary within the hamlet.

holy grove', the word itself probably does not have a religious significance. While its original meaning has been blurred by literary use from the medieval period onwards, its frequent occurrence in place-names is evidence that it was originally a landscape term. It probably denoted some kind of woodland, perhaps a wooded meadow, used among other things as a source of leaves for fodder, although the exact purpose could of course vary over time and between areas. Names in *-lund(en)* are not uncommon in Västergötland, and there are hints of villages having a common 'lund'. *Bastlunda* in Norra Härene parish must be understood as 'the grove of the village of Bast' (Lundahl in SOSk 6, 1966, p. 25), and *Lunnagården* 'the grove farm' is not an unusual name for farms in villages. In Sätuna near Gudhem, *Lunden* is recognisable as a small wood in the north-east corner of the parish. On a cadastral map from 1778 (LSA P 203–5:2), it is described as a meadow 'with a beautiful, large birch wood and a few oak trees'. Regarding *Lunden* in Gudhem, Ivar Lundahl (1927, p. 57) remarks that there is a grove of birch trees by the hamlet. He is probably referring to a small wooded ridge between the two farms *Stora* ('great') and *Lilla* ('little') *Lunden*. This grove is clearly marked on the oldest cadastral map from 1644 (see Fig. 6). It should be noted that *Lilla Lunden* is called *Under Lunden* 'beneath the grove' in older sources (see Lundahl in SOSk 4, 1954, p. 43). This is well in keeping with the notion of a grove on the ridge, as the farm is situated below it.

Hovet

To the north-east of the village of Jättene and within the borders of Gudhem parish is a hill called *Hovet* (Lundahl in SOSk 17, 1970, p. 113). The name is only recorded from modern times, but the local pronunciation makes it clear that we are dealing with the definite form of a word corresponding to Old Norse *hof* neut. 'sacred building, temple' etc. But before jumping to any conclusion as to a sacral meaning of this name, we should remember that the word *hov* is also well attested in a topographical sense, meaning 'elevation, hill'. The relationship between the sacral and the topographical meaning of the word has been debated, but we are still in want of an entirely satisfactory explanation (O. Olsen 1966, Andersson 1986, Brink 1996, pp. 260, 265 f., Vikstrand 2001, pp. 207 ff., 253 ff., 2002, pp. 132 ff.). The topographical meaning is known primarily from Norwegian dialects, where *hov* can denote hills or small heights (Aasen 1873, p. 301). This meaning is not directly attested from Västergötland, but the same word occurs with the meaning 'fermentation in bread' (OSDs), where the rising of the bread obviously corresponds to the rise in the land. That the topographical meaning of the word has been current in Västergötland is indicated by certain place-names such as *Hovet* in the

parish of Udenäs (Lundahl in SOSk 11:2, 1967, p. 66). Hovet in Jättene is today a fully cultivated hill with no ancient monuments or visible structures. The definite form of the name suggests that it is not very old. As it actually designates a hill, the primary conclusion must be that we are concerned with the topographical meaning of the word. That said, archaeological prospecting of this hill, for example using metal detectors, would be very interesting, as its fully cultivated surface might conceal structures or yield finds that would justify a reappraisal of this assessment.

Disakällan

In the village of Ugglum there is a large spring called *Disakällan*. The name seems to include a word corresponding to Old Norse *disir*, a kind of female mythical being (Lundahl in SOSk 17, 1970, p. 162). The last element is Sw. *källa* ‘spring’. The designation *disir* is well known from Old Norse literature. It is most often used in the plural, as the *disir* seem to have been understood as a collective. But the singular form also occurs, mainly in poetic metaphors for goddesses, e.g. *vanadis* ‘the *dis* of the Vanir (a family of gods)’ for Freyja. In later Swedish tradition a Queen Disa is known, closely associated with

Fig. 7. Disakällan in Ugglum. Photo: P. Vikstrand (2010).

Uppsala and an annual market known as *Distingen*. Disakällan in Ugglum is an old village pond, that is, a spring that has been dammed (Fig. 7). The vein is strong and the spring is known for never drying up, making it an excellent candidate for an old holy well, with origins – judging by the name – in pre-Christian times. However, we must tread carefully here, as the name is not attested until 1916 (OAU). One documented pronunciation, ‘Disskällan’, suggests that the name should be understood, rather, as ‘the spring that suckles/feeds’, also a suitable name for a reliable source of fresh water (Sundqvist & Vikstrand 2014, pp. 168 ff.). The form *Disakällan* may be a reinterpretation, perhaps triggered by a nearby farm called *Uppsala*, with its associations with Queen Disa and Distingen. As for this Uppsala, it should be mentioned that there are quite a few Uppsalas in Sweden, besides the famous one in Uppland; the background to these names is much debated, but most probably we are dealing here with some kind of name transfer (Vikstrand 2013, p. 152 ff.).

Tunhem and Sätuna

Two of the neighbouring villages of Gudhem have names that include the word *tun* ‘fence, fenced area, enclosure’, actually the same word as Eng. *town*. They are *Tunhem* and *Sätuna*. Such names have been singled out as indicating centrality during the Iron Age and thus merit special attention. I will begin with *Tunhem*.

Tunhem (Östra ‘eastern’ *Tunhem*) is compounded from the above-mentioned *tun* and the same *hem* as in *Gudhem* (Lundahl in SOSk 4, 1954, p. 78). The key problem in the discussion of names including *tun* or *tuna* has been what kinds of fences or enclosures the names denote, as the strong indications of the centrality and wealth of these places suggest that we ought to be concerned here with structures of a certain, specialised kind, and not just ordinary paddocks or pens. Now *Tunhem* actually seems to provide a solution to this problem. On an outcrop of Mösseberg, south-west of the village, there is a large hill fort called *Träleborg*.¹ This fort, with a circumference of about 1,100 metres and with 770 metres of stone walls, corresponds extremely well to the expected semantic content of the word *tun*. As names in *-hem* seem to be very ancient, and as hill forts in Sweden are most often from the middle of the Iron Age, chronology might be an issue. *Träleborg* was partly excavated in the 1980s, and although no certain dating was possible, a Late Stone Age origin has been suggested (Engström, Hegardt & Wilson 1986). If this is correct, it would pre-date the place-name, and *Tunhem* could be understood as ‘the

¹ The name is indirectly attested from 1714, when a landmark called *Träleborgs klef* ‘Träleborg causeway’ is mentioned (LSA P 26, OAU).

settlement domain close to the hill fort' (Carlsson 2015, p. 189). On the other hand, this hill fort has more the character of a fortification from the Iron Age than of a Stone Age enclosure, and the only evidence for a Stone Age origin is a single carbon-14 dating that could very well pre-date the construction of the fort.

The fact that *Tunhem* is not a unique place-name is also a major drawback for a suggested interpretation 'the settlement domain close to the hill fort'. There is another *Tunhem* (*Västra* 'western' *Tunhem*) in Västergötland, and yet another (present-day *Tanum*) in the province of Bohuslän. Looking further to the west, there are several instances of *Tunheim* in Norway. The setting of *Västra Tunhem* is very reminiscent of that of *Östra Tunhem*. Like the latter, it is situated beneath a flat-topped hill – in this case *Hunneberg* – and an impressive range of ancient monuments shows that it must have been an important place during the Iron Age. However, there is no hill fort here, nor is there one at *Tanum* in Bohuslän.² As we must assume that these *Tunhem* names, situated within a limited area of western Sweden, are etymologically coherent, the hill-fort explanation of *tun* in *Tunhem* is not convincing. Instead, we should compare *Tunhem* with other names in *-hem* such as *Gårdhem*, *Hajom* and *Murum*, all of which contain words for 'enclosure' (or 'fence') in the specifics (Sahlgren 1938, pp. 74 f., Brink 1991, p. 73). These names show that designations for enclosures are a valid semantic category for names in *-hem*. The nature of these enclosures, however, remains unclear.

The eastern Swedish plural place-name *Tuna*, closely associated with Iron Age central places, seems to correspond to the singular *Tun* in Västergötland. It is therefore somewhat surprising to find a village named *Sätuna* as a neighbour to *Gudhem*, as *Sätuna* includes the eastern Swedish plural form *-tuna*. The first element is OSw. *sæ* 'lake, sea' (Lundahl in SOSk 4, 1954, p. 73), referring to the village's location on Lake *Hornborgasjön*. The *-tuna* names of Västergötland are certainly intriguing and probably convey important information about the Iron Age history of the province. As far as I know, there are only two of them: besides *Sätuna*, the other is a now lost *Tuna* in the town of *Mariestad* (Holmberg 1969, pp. 235 f.). Mats G. Larsson (2002) seems to view these places as bridgeheads of the power of the *Svear* in the Vendel period, that is, the centuries preceding the Viking Age. This is probably how the place-name scholar Lars Hellberg saw things, although he never got round to elaborating this part of his theory in writing (other than very briefly in Hellberg 2011, p. 40). Accordingly, we might consider *Sätuna* to be a 'controller',

² Anders Carlsson's (2015, p. 189) suggestion that the hill itself might have been perceived as a hill fort is interesting, but does not affect the overall picture. The enormous hill fort at *Halleberg* could perhaps be considered, as it is partly situated within the parish of *Västra Tunhem*. However, *Tunhem* is very clearly situated by *Hunneberg*, not *Halleberg*.

a bridgehead established to control Gudhem. Stefan Brink (1997, p. 68) points out that Sätuna has a strategic position by the lake and that it seems to have been established there very deliberately. However, the idea of the Svear's hegemony over the Götar as early as in pre-Christian times has long been abandoned and the relationship between the different Swedish tribes during the Iron Age is greatly in need of reinterpretation. We are most certainly correct in assuming an eastern influence behind the name *Sätuna*, but it might be wise to leave open the question whether this was a political influence or simply one traceable to the nomenclature of the Svear. We might also consider Sätuna to be related to Gudhem in a similar way as Lundeborg is to Gudme on Funen, that is, as the outlying harbour of the central place. It is of course important to remember that Gudhem is an inland site and that Lake Hornborgasjön – on whose shores Sätuna is situated – does not have any navigable connection with the sea. However, through the rivers Lidan and Flian it is linked to Lake Vänern, that great 'Mare nostrum' of the Västgötar. Furthermore, the pattern of an inland main settlement combined with a harbour settlement is known not only from Gudme, but also from a number of Swedish *-tuna* sites and central places.

Finally: the name *Gudhem* and its onomastic status and meaning

In his study of *Gudhem* names from 1985, John Kousgård Sørensen claims that *Gudhem* is not an ordinary name in *-hem*, but instead contains a compounded word **gudhem* (PrGmc **godahaimaz*). This would thus be a case of secondary name formation. The argument for this is that five out of eleven *Gudhem* names are (presumably) situated in areas with no or very few other names in *-hem* (see Fig. 8). This opinion has been widely accepted (see e.g. Beck 1995, Jørgensen 2011, p. 25, Vikstrand 2004, p. 177, SOL, p. 106). Following this view, *Gudhem* should not be regarded as belonging to the *-hem* name type and, accordingly, comparisons with names belonging to that type, e.g. regarding typology, semantics or even chronology, are not relevant. From the perspective of Gudhem in Västergötland, however, this is a strange notion. The northern slopes of Mösseberg seem to have been occupied by three large settlements during the Iron Age: Gudhem, Ugglum and Tunhem (and possibly Jättene). Further to the north, bordering Ugglum, is the village of Bjurum. Now, *Ugglum*, *Tunhem* and *Bjurum* are ordinary names in *-hem* and it would be most unsatisfactory not to view *Gudhem* in the same way. The fact that *Gudhem* occurs no fewer than eleven times in Scandinavia is not an argument

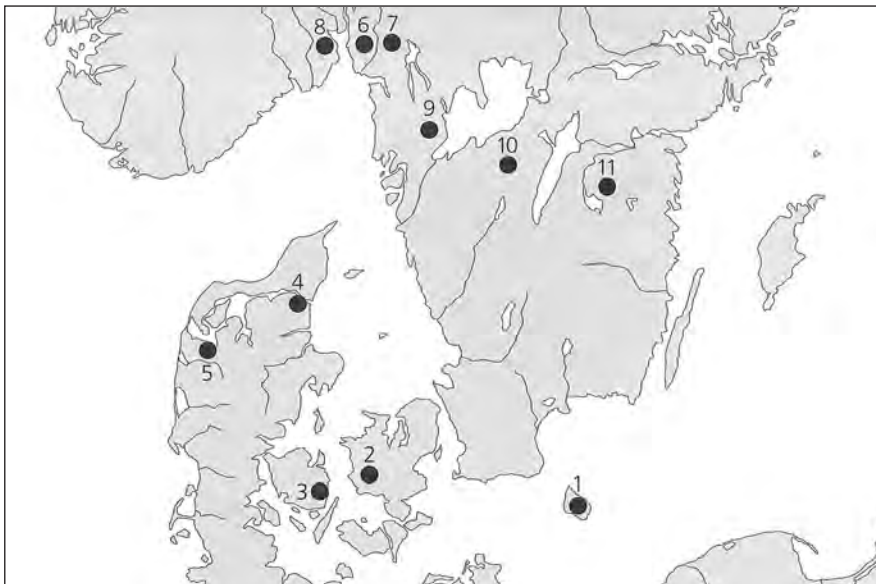

Fig. 8. The *Gudhem* names of Scandinavia. After Jørgensen 2011, fig. 1, p. 26.

for distinguishing it from other names in *-hem*, as repeated occurrence is a common feature of this name type. In Sweden alone there are at least twelve instances each of *Grythem* and *Sähem*, for example (Brink 1991, pp. 71 f., Vikstrand 2013, p. 41). It would probably be wrong to regard all these names as products of secondary name formation; as Stefan Brink (*ibid.*) has pointed out, they are most probably the result of name-giving from an onomasticon. We could picture this as a set of specifics which, subject to certain collocational restrictions, could be combined with certain generics, such as *-hem*.

Reviewing the figures for *Gudhem* names supposedly outside the normal area of distribution of *-hem* names, we do find a few oddities. The instances of *Gudhem* in both Dalsland and Östergötland in Sweden are included in this group, for example, although there are in fact several other names in *-hem* attested in these provinces, in Östergötland perhaps as many as ten. Thus, neither of these names can be said to be outside the normal area of distribution of names in *-hem*. Penetrating further into the figures of Kousgård Sørensen, there are actually only two instances of *Gudhem* clearly situated outside that area, and they are *Gudme* on Funen and *Gudhem* on Bornholm. This considerably weakens the argument for secondary name formation, and I think we should at least consider the possibility of *Gudhem* being an ‘ordinary’ name in *-hem*, as suggested by the situation in Västergötland. This opens up some interesting possibilities. Whether the meaning of *hem* in place-names is ‘farm’

or ‘settlement area’ (Sw. *bygd*) has long been a matter of dispute. Stefan Brink (1991, p. 76) and indeed I myself (Vikstrand 2013, p. 38) have argued that these concepts may be too blunt to capture the meaning of the names in question at the time of their formation. Brink argues that the notion ‘hem’ may in fact have included both the site of the farmstead and the area of land which the farm used, and I have emphasised that the word should be understood in a territorial sense. The idea that names in *-hem* denoted a larger area, a small district or domain which could include several settlements, fits well with conditions in the part of Västergötland investigated. Applying this to the *Gudhem* names, it means that they actually indicate a bond between the divine powers and the landscape, including both settlements and the land itself. Such a name, then, is a bold statement. The special status of a domain of that kind must have been established and maintained through extensive rituals, and perhaps we find traces of these in the parish of Botne in Norway, where the name *Gudum* < *Guð(h)eimr* is accompanied by **Guðakr* (formed with *akr* ‘arable field’) and **Guðrann* (with *rann* ‘house’) (M. Olsen 1915, pp. 99, 209, Stylegar 2011, pp. 161 ff.). The same may be true of *Odens källa* and *Friggeråker* at Gudhem in Västergötland.

Furthermore, the people living in such an area must have had or gained a special relationship to the divine powers. Now, it is important to point out that the stem form *Gud-* quite strongly suggests that the specifics of these names originally referred to the divine powers as an impersonal collective (Vikstrand 2004, p. 169). There are a number of designations in Old Norse with this meaning, such as *goð*, *regin*, *bönd*, *hopt* etc., and they seem to represent a very old conceptualisation of the divine powers (Green 1998, p. 14). In my opinion, the use of the stem form clearly indicates this meaning in place-names like *Gudhem* and *Gudsjö* (Vikstrand 2001, p. 401). If instead they referred to a number of individual gods, we would expect the form OSw. **Gudha-*. Accordingly, *Gudhem* should probably not be understood as ‘the home of gods’, but as ‘the home of the divine powers’, or however we should formulate a modern linguistic representation of that concept.³

Understanding of the meaning of the name may, though, have changed over time, as the individual gods gained a stronger position. It is well known that royal dynasties in the Germanic area regarded themselves as the offspring of gods. It has been suggested that this could once have been more widespread, and that ‘also groups and peoples could have been praised as the descendants of the gods’ (Sundqvist 2015, p. 71). Later on, however, this strategy was monopolised by the most noble of families, those with royal aspirations. Per-

³ It is tantalising to see a possible close semantic parallel in the south Scandinavian *Áshem* names, if these do in fact include **as* ‘heathen god’, Old Norse *áss*, and not Scand. *ås* ‘ridge’.

haps, then – at least at some stage – the inhabitants of Gudhem claimed such descent. The name *Gudhem* in itself may thus hint at a proto-aristocratic setting, well in keeping with the famous Gudme on Funen and Gudhem in Västergötland. The strong presence of Odin in place-names in the vicinity of the latter could point in the same direction, as Odin was clearly a god for the ruling families.

But before we get too carried away with this seemingly consistent picture, it must be remembered that there are eleven known instances of *Gudhem* in Scandinavia and that there is no reason to regard this group as etymologically or semantically disparate. We might discuss a dependence between some of the names, and – if we stick to the above explanation – the level of ‘aristocraticness’ might vary, but the basic concept behind the names is most probably the same. It would be contrary to good onomastic method to claim otherwise. An explanation of *Gudhem* must thus be based on the empirical data as a whole, that is, all eleven names. At any rate, it must not be contradicted by any of its empirical instances (place-names). This requires further investigation into the different places bearing the name *Gudhem*, in line with that presented by Frans-Arne Stylegar (2011) for the *Gud(h)eimr* places of Norway. This study of *Gudhem* in Västergötland can be seen as an attempt to undertake this task for yet another *Gudhem* name, but there is still much work to be done.

References and sources

- Aasen, Ivar, 1873: Norsk Ordbog med dansk Forklaring. Omarbejdet og forøget Ud-gave af en ældre „Ordbog over det norske Folkesprog“. Christiania.
- Andersson, Thorsten, 1986: Germanisch *Hof*– Hügel, Hof, Heiligtum. In: Sprache und Recht. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters. Festschrift für Ruth Schmidt-Wiegand zum 60. Geburtstag herausgegeben von Karl Hauck, Karl Kroeschell, Stefan Sonderegger, Dagmar Hüpper & Gabriele von Olberg. Berlin–New York. Pp. 1–9.
- 2015: Nordiska bebyggelsenamn ur språklig synvinkel. In: NoB 103. Pp. 9–34.
- ÄVgl = Äldre Västgötalagen. In: SSGL 1. Pp. 1–74.
- Beck, Heinrich, 1995: Namenkundlich-religionsgeschichtliche Bemerkungen zur Gudme-Diskussion. In: Nordwestgermanisch. Herausgegeben von Edith Marold & Christiane Zimmerman. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 13.) Pp. 41–55.
- Berglund, Anders, 1998: Arkeologisk undersökning av kv. Klockaren 7 och 8, fornl. 40 Falköpings socken och kommun, Västergötland. Skara. (Västergötlands museum. Rapport 1998:10.)
- 2015: Fjärrvärme i Falköping 1999–2002. Arkeologiska förundersökningar – schaktningsövervakningar inom fornlämning 40, Falköpings stad och kommun, Västergötland. Skara. (Västergötlands museum. Rapport 2015:24.)

- Brink, Stefan, 1996: Political and social structures in early Scandinavia. A settlement-historical pre-study of the central place. In: *Tor* 28. Pp. 235–281.
- 1991: Iakttagelser rörande namnen på *-hem* i Sverige. In: *Heidersskrift til Nils Hallan på 65-årsdagen* 13. december 1991. Redigerat av Gulbrand Alhaug, Kristoffer Kruken & Helge Salvesen. Oslo. Pp. 66–80.
- 1997: Västsvenska namnmiljöanalyser. In: *Ortnamn i språk och samhälle*. Hyllningsskrift till Lars Hellberg. Redigerad av Svante Strandberg. Uppsala 1997. (*Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning* 22.) Pp. 61–84.
- 2011: Gudhem – the toponymic evidence (or rather challenge). In: *The Gudme/Gudhem phenomenon. Papers presented at a workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA), Schleswig, April 26th and 27th, 2010*. Ed. by Oliver Grimm Alexandra Pesch. Neumünster. (*Schriften des Archäologischen Landesmuseums. Ergänzungsreihe* 6.) Pp. 15–23.
- Carlsson, Anders, 2015: Tolkande arkeologi och svensk forntidshistoria. Från stenålder till vikingatid. Stockholm. (*Stockholm Studies in Archaeology* 64.)
- Elmevik, Lennart, 1995: *Härnevi* och *Friggeråker*. In: *NoB* 83. Pp. 67–77.
- 2002–2003: Das nordische Ortsnamenelement *vin* ‘Weide’ und die indogermanischen Wurzeln **uen-*, **uenH-*. In: *Orientalia Suecana* 51–52. Pp. 125–128.
- 2014: Några tankar om ortnamnelementen *-vin* och *-lösa*. In: *NoB* 102. Pp. 217–220.
- Engström, Johan, Hegardt, Johan & Wilson, Lars, 1986: Mössebergs fornborg. In: *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift*. Pp. 160–167.
- Green, D. H., 1998: *Language and History in the Early Germanic World*. Cambridge.
- Hellberg, Lars, 2011: Aktuell forskning om *tuna*-namnen. In: *Uppländska namnstudier. Valda namnspalter ur Upsala Nya Tidning 1982–2002*. Redigerade av Katharina Leibring, Staffan Nyström & Mats Wahlberg. Uppsala. Pp. 30–41.
- Holmberg, Karl Axel, 1969: De svenska tuna-namnen. Uppsala. (*Studier till en svensk ortnamnsatlas* 12. *Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi* 45.)
- Hough, Carole, 2016: Settlement names. In: *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Ed. by Carole Hough with assistance from Daria Izdebska. Oxford. (*Oxford Handbooks in Linguistics*.) Pp. 87–103.
- Jørgensen, Bent, 2011: Navne og navnemiljøer omkring de danske *Gudme*’r. In: *Navnemiljøer og samfund i jernalder og vikingetid. Rapport fra NORNA’s 38. symposium i Ryslinge* 12.–15. maj 2009. Redigeret af Lisbeth Eilersgaard Christensen & Bent Jørgensen. Uppsala. (*NORNA-rapporter* 86.) Pp. 177–197.
- Jungner, Hugo, 1922: *Gudinnan Frigg och Als härad. En studie i Västergötlands religions-, språk- och bebyggelsehistoria*. Uppsala.
- Klackenberg, Henrik, 1981: Falköping. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. *Medeltidsstaden* 27.)
- Klos, Lydia, 2011: A ‘home of the gods’ is more than a house – Gudhem in Sweden. In: *The Gudme/Gudhem phenomenon. Papers presented at a workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA), Schleswig, April 26th and 27th, 2010*. Ed. by Oliver Grimm & Alexandra Pesch. Neumünster. (*Schriften des Archäologischen Landesmuseums. Ergänzungsreihe* 6.) Pp. 147–160.
- Kousgård Sørensen, John, 1985: Gudhem. In: *Frümittelalterliche Studien* 19. Pp. 131–138.

- Larsson, Mats G., 2002: Götarnas riken. Upptäcksfärder till Sveriges enande. Stockholm.
- Linde, Gunnar, 1982: Ortnamn i Västergötland. Stockholm.
- Ljung, Cecilia, 2016: Under runristad häll. Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige [1]. (Stockholm Studies in Archaeology 67:1.)
- Lundahl, Ivar, 1927: Falbygdens by- och gårdnamn. Göteborg. (Göteborgs högskolas årsskrift 33. 1927:2.)
- 1961: Det medeltida Västergötland. Uppsala–Köpenhamn. (Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning 12.)
- Lundqvist, Lars, 2000: Järnålderns centra – exempel från Halland och Västergötland. Göteborg. (Urbaniseringsprocesser i Västsverige. En utvärdering av uppdragsarkeologins möjligheter att belysa historiska processer. GOTARC. Serie C. Arkeologiska skrifter 35.)
- Nordqvist, Bengt & Josefson, Egil, 2012: Krigsbytesofferplatsen Finnestorp – nu och i framtiden. In: Falbygden 66. Pp. 65–70.
- Ögl = Östgöotalagen. (SSGL 2.)
- Olsen, Magnus, 1915: Hedenske kultminder i norske stedsnavne 1. Kristiania. (Videnskapselskapets skrifter 2. Hist.-filos. klasse. 1914:4.)
- Olsen, Olaf, 1966: Hørg, hov og kirke. Historiske og arkæologiske vikingetidsstudier. København. (Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1965.)
- Sahlgren, Jöran, 1938: Jum och Jumkil. En studie over ortnamnen på *-hem*. In: SaoS. Pp. 64–83.
- Schlyter, C. J., 1877: Ordbok till samlingen af Sveriges gamla lagar. Lund. (SSGL 13.)
- SDHK = Svenskt diplomatarium, huvudkartoteket. SRA. <https://sok.riksarkivet.se/SDHK>
- SSGL = Samling af Sveriges gamla lagar. Utg. av [H. S. Collin &] C. J. Schlyter. 1–13. Stockholm 1827–1877.
- Stylegar, Frans-Arne, 2011: Gudme on the Oslofjord? In: The Gudme/Gudhem phenomenon. Papers presented at a workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA), Schleswig, April 26th and 27th, 2010. Ed. by Oliver Grimm & Alexandra Pesch. Neumünster. (Schriften des Archäologischen Landesmuseums. Ergänzungsreihe 6.) Pp. 161–173.
- Sundqvist, Olof, 2015: An Arena for Higher Powers: Ceremonial Buildings and Religious Strategies for Rulership in Late Iron Age Scandinavia. Leiden. (Numen Book Series. Studies in the History of Religions 150.)
- & Vikstrand, Per, 2014: *Disevid* och *Distingen* – spår av östnordisk diskult? In: Den heliga platsen. Handlingar från symposiet Den heliga platsen, Härnösand 15–18 september 2011. Redaktörer: Eva Nyman, Jörgen Magnusson & Elżbieta Strzelecka. Sundsvall. (Skrifter i Humaniora vid Mittuniversitetet 1.) Pp. 153–178.
- Theliander, Claes, 2005: Västergötlands kristnande. Religionsskifte och gravskicket förändring 700–1200. Göteborg. (GOTARC. Series B. Gothenburg archaeological theses 41.)
- Tollin, Clas, 1997: Gudhems medeltida östgräns. Ett rekonstruktionsförsök. In: NoB 85. Pp. 57–66.
- Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalskapen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)
- 2002: Sacral place-names in Scandinavia. In: Onoma 37. Pp. 121–143.
- 2004: Sakrale Namen. In: RGA 26. Pp. 167–179.

- 2005: Namnen i de geometriska jordeböckerna. In: Nationalutgåva av de äldre geometriska kartorna. Konferens i Stockholm 27–28 november 2003. Redaktör: Birgitta Roeck-Hansen. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 57.) Pp. 145–156.
 - 2010 a: Ortnamn och den äldre järnålderns högstatusmiljöer. In: Makt, kult och plats. Högstatusmiljöer under den äldre järnåldern. Kultplatser. Två seminarier arrangerade av Stockholms läns museum under 2009 och 2010. Redaktörer: Peter Bratt & Richard Grönwall. Stockholm. (Arkeologi i Stockholms län 5.) Pp. 24–30.
 - 2010 b: Ullevi och Götavi. In: Makt, kult och plats. Högstatusmiljöer under den äldre järnåldern. Kultplatser. Två seminarier arrangerade av Stockholms läns museum under 2009 och 2010. Redaktörer: Peter Bratt & Richard Grönwall. Stockholm. (Arkeologi i Stockholms län 5.) Pp. 58–66.
 - 2011: Sakrala ortnamn – och centrala. Om den religiösa sfärens ställning i dimensionen centrum–periferi under förkristen tid. In: Navnemiljøer og samfund i jernalder og vikingetid. Rapport fra NORNAs 38. symposium i Ryslinge 12.–15. maj 2009. Redigeret af Lisbeth Eilersgaard Christensen & Bent Jørgensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 86.) Pp. 315–346.
 - 2013: Namnet *Uppsala*. In: Gamla Uppsala i ny belysning. Redigerad av Olof Sundqvist & Per Vikstrand under medverkan av John Ljungkvist. Uppsala. (Religionsvetenskapliga studier från Gävle 9.) Pp. 135–160.
 - 2016: Place names and Viking age religion. In: Names and their Environment: Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences, Glasgow, 25–29 August 2014. 2. Toponomastics 2. Ed. by Carole Hough & Daria Izdebska. Glasgow. Pp. 177–184.
- Vretmark, Maria, 2009: Gudhem före klostret. In: Gudhems kloster. Redaktör: Markus Hagberg. Skara. (Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie 44.) Pp. 11–16.
- YVgl = Yngre Västgötalagen. In: SSGL 1. Pp. 75–253.

Sockennamnet *Ilsbo* i Hälsingland

Av Lennart Hagåsen

Namn och bygd 105 (2017), 39–49.

Lennart Hagåsen, Institute for Language and Folklore, Uppsala: The parish name *Ilsbo* in Hälsingland.

Abstract

Ilsbo, the name of a parish in Hälsingland, was first recorded as *y* [= *i* ‘in’] *ighelbode* (1503), *Igelstzbodha* (1535) and *ilsbode* (1531). Its final element contains a plural form of *bod* ‘shed, hut’, perhaps originally referring to storehouses or haymaking huts. The author suggests that the first element derives from the genitive form of an unrecorded male byname, OSw. **Ighil*, corresponding to Modern Swedish *igel* ‘leech’ and describing someone who is, for example, obstinate, parasitic or hard-working.

The author explains the contraction of the first element in the light of the prepositional phrase **i Ighilsbodha* ‘in *Ilsbo*’, which it is reasonable to assume would have been frequently used in the local language in Late Old Swedish times. In that expression, medial palatalisation of [ɣj] > [j], known from northern dialects, and an accompanying haplogical contraction, combined with a couple of parallel phonological processes operating at the same time, were important factors in the development of **i Ighilsbodha* > *i Ilsbo*.

Keywords: *Ilsbo*, place-names, a male byname OSw. **Ighil*, the man’s name OSw. *Ighul*, voiced retroflex flap, stress, epexegetic addition, prepositional names, hiatus, contraction, haplogy, palatalisation, pitch accent (tonal word accent).

Inledning, äldre belägg och uttal

Namnet *Ilsbo* bärs av en socken ett par mil norr om Hudiksvall. I anslutning till Brink (1990 s. 280, 350) kan antas att socknen har fått namn efter den gård eller by på vars mark kyrkan uppfördes. Denna nu försvunna bebyggelse grundlades kanske först under medeltiden. Det verkar osäkert om de närmaste fornlämningarna omkring 350 meter sydväst om kyrkan skall knytas till den bosättningen. De är åtskilda från kyrkplatsen av en å och ligger i den nutida byn Östanå.

Namnets äldsta belägg är *y ighelbode* 1503 u.d. Frölland SRAp. Tvåstavig förled uppträder dessutom i *Igelstzbodha* 1535 ghj och *Igilsbo Skioll* 1549 jb, det senare med syftning på ett skattedistrikt, en s.k. sköll. Att också namnets nutida enstaviga förled förekom på 1500-talet visas av exempel som *ilsbode* 1531 (Gustav I:s klockskatt, se Brink 1990 s. 279) och *Ilsbo skiöllen* 1542 jb; för ytterligare belägg, alla med enstavig förled, se Brink (a.st.). Namnets uttal både på dialekt och i det lokala allmänspråket är *ılsbo*

[ˈilsbø].¹ Som synes visar äldre belägg att *Ilsbo* är ett *boda*-namn och att dess efterled redan på 1500-talet hade antagit formen *-bo*.

Forskningshistorik

Av den forskningshistorik som Brink (1990 s. 280 ff.) lämnar i sin diskussion av *Ilsbo* framgår att ett mansnamn, antingen ett obelagt **Ighil* eller ett från äldre tid belagt *Ighul*, har föreslagits ingå i ortnamnets förled. Själv ger Brink företräde för *Ighul* men påpekar att också **Ighil*, motsvarande djurbenämningen *igel*, kan komma i fråga (s. 280 med n. 5; jfr dens. 1984 s. 34, 86). Om *Ighul*, se numera SMP (3 sp. 608), vars aktuella häfte 14 trycktes 2004, och NRL (s. 134 *Īgull*), utgiven 2007. Efter Brink (1990) har *Ilsbo* kommenterats i två encyklopedier under uppslagsordet *Ilsbo*, NEn (9, 1992, s. 368) med *Ighul* och NU (2, 1994, s. 192) med *Ighul* eller *Ighel* i tolkningsförslaget. *Ighul*, dokumenterat från både runsvensk och fornsvensk tid och identiskt med fvn. *Īgull*, anses vara bildat till en motsvarighet till fvn. *igull* m. 'sjöborre', som namn sannolikt med en ursprungligare betydelse 'igelkott'; se senast a.st. i SMP och NRL. I de likalydande lexikonartiklarna för *Ilsbo* i första upplagan av Svenskt ortnamnslexikon från 2003 (s. 150) och i den andra från 2016 (SOL s. 155) har jag skrivit att ortnamnet »snarast [innehåller] ett mansnamn, kanske fsv. **Ighil*, identiskt med djurbeteckningen *igel*».

Brink (1990) föreslår ingen närmare bestämd tolkning av efterleden. Den tolkas i NEn (a.st.) som »'fäbod'», en i detta fall knappast tänkbar betydelse. I NU (a.st.) uppges *Ilsbo* ha syftat på »ett filialjordbruk som beboddes periodiskt», dvs. ett s.k. bodland; så också, fast med förbehållet »kanske», i SOL (a.st.). Det kända bodlandsområdet i Hälsingland omfattar socknarna Järvsö, Färila, Ljusdal, Delsbo, Bjuråker och Norrbo (Hedblom 1947 s. 132). Huruvida hälsingska *boda*-namn också utanför de socknarna kan ha avsett bodland eller bodlandsliknande anläggningar har diskuterats men är inte utrett. För närvarande känns det säkrast att utgå från att *Ilsbo* ursprungligen har syftat på slätterbodan eller förvaringsbodan av något slag. Fokus i denna uppsats kommer emellertid att ligga på namnets förled.

¹ Belägget 1503 har kontrollerats mot OAU:s fotokopia och de 1542 och 1549 mot SRA:s nätkopior; min läsning av belägget 1549 överensstämmer med den i OAUjb men avviker från Brinks (1990 s. 279). Belägget 1535 är ett återgivande av de med varandra identiska läsningarna i OAUjb och Brink (1994 s. 91). – Om inget annat anges, grundar sig dialektords- och namnmaterialet på uppgifter i OAU, OSDs och ULMA. Uttalsformerna av ortnamnen har av mig överförts från landsmålsalfabetet till IPA. För IPA:s symboler hänvisas till Handbook IPA, där svenska (s. 140 ff.) är ett av exempelspråken; se vidare a.a. (s. 18 ff., 166 ff., 201 ff.). Vid överföringen till IPA har jag för att kunna följa handbokens svenska uttalsangivelser valt att göra några avvikelser från de former som är upptecknade med landsmålsalfabetet. Sålunda har jag dels uteslutit längdmarkering i konsonantgrupp, dels markerat kvalitetsskillnad mellan långt och kort *i*-, *o*- och *y*-ljud.

Dentalt och kakuminalt *l*

Ovan har framgått att *Ilsbo* uttalas med dentalt *l*. Flertalet av de ortnamn som enligt Brinks redovisning (1990 s. 280 f.) kan förmodas innehålla *Ighul* har upptecknats med kakuminalt *l* eller med kakuminalt eller supradentalt sje-ljud (sistnämnda vid sammansmältning av kakuminalt *l* och *s*)²: *Igelsbo* i Vendel, Uppland, *Igelsred* i Knätte och Liared, Västergötland, *Igelsta* i Östertälje sn inom Södertälje stad, Södermanland, *Igelsta* i Tillberga, Västmanland, och *Igelstorp* i Sventorp, Västergötland. Brink ser, uppenbarligen utifrån de medeltida beläggen, också möjligheten av ett **Ighil* i två västmanländska *Igelsta*, det ena i Romfartuna, det andra i Björksta, båda ortnamnen uttalade med sje-ljud.³ Se om hithörande namn också Strandberg (1994 s. 145). I anslutning till de båda sistnämnda namnen anförs av Brink dessutom det skånska by- och sockennamnet *Ilstorp*, varvid han nämner Bertil Ejders förslag (i SU 14, 1950, sp. 192) att det forndanska mansnamnet *Ighel*, *Ighul* ingår i förleden. Rörande det uppländska *Igelsbo*, har Rahmqvist (1996 s. 84) på personhistorisk grund gett stöd för ett *Ighul* genom hänvisning till att gårdsägaren år 1368 hette Mats Yghulsson. I SOL (s. 155) har fsv. *Ighul* angetts för västgötska *Igelstorp* och fda. **Ighel*, **Ighul* för skånska *Ilstorp*.

Alla utom ett av de ovannämnda namnen påträffas inom det område där dialekterna har kakuminalt *l*. Det skånska *Ilstorp* liksom det av Brink (1990 s. 281 n. 6) framdragna halländska socken- och bynamnet *Eldsberga*, i vars förled mansnamnet *Ighel* har förmodats ingå, återfinns däremot utanför kakuminalområdet. *Ilsbo* påminner visserligen genom förledskontraktionen om dessa båda sydsvenska namn, men detta i sig tyder inte på något ljudhistoriskt samband. Om *Eldsberga*, se SOH (1 s. 84), enligt vilken kontraktionsförloppet kan tecknas »**Ighels-* > **Ijils-* > *Ils-*»; jfr Brink (a.st.) och SOL (s. 72). I bl.a. halländska, såsom här, inträder palataliseringen *gh* > *j* efter främre vokal; se härom Wessén (1969 s. 19) och Pamp (1978 s. 28). Denna progressiva assimilation måste hållas isär från den i nordligare mål, bl.a. hälsingska, i inljud uppträdande regressiva palatalisering som geografiskt något för snävt ofta kallas *norrländsk förmjukning*.

² I min framställning, som är språkhistoriskt inriktad, brukas termen *kakuminalt l* trots påpekande av Eliasson (2005 s. 1123) att man i moderna fonetiska arbeten normalt klassificerar ljudet som *r*-ljud.

³ *Igelsta* i Södertälje stad och i de västmanländska socknarna Tillberga och Björksta uppvisar därutöver uttal med dentalt *l*. I det förstnämnda fallet kan dentalens förekomst tillskrivas stadsspråket (och dessutom kanske närheten till Stockholm), medan det i de båda andra fallen kan röra sig om ett i olika Mälardalsmiljöer vikande bruk av dialektalt uttal; den ena socknen ligger en mil nordöst om Västerås, den andra mellan Västerås och Enköping. Också andra namn i Tillberga och Björksta har noterats med (alternativt) dentalt *l*, t.ex. *Nibble* i den förra socknen, *Almsta* och *Målhammar* i den senare.

Denna regressiva palatalisering kommer att aktualiseras längre fram i uppsatsen.

För att kunna gå vidare med namnet *Ilsbo* är det nödvändigt att i någon grad komma in på fördelningen av dentalt och kakuminalt *l*, men jag finner ingen anledning att närmare beröra tidpunkten för kakuminalens uppkomst, ej heller huruvida dess fonetiska utgångspunkt är *rð* eller ett icke-dentalt (alveolart, supradentalt, velart e.d.) *l*. Härom har diskuterats i långt mer än ett århundrade med många forskare inblandade; se senast med litteraturhänvisningar Heide (2010 s. 3 ff.) och Andersson (2016 s. 10 ff.). Det *Ighuls-* som har antagits ingå i de ovannämnda ortnamnen uttalas med kakuminal där så är dialektgeografiskt tänkbart. Visserligen har flera forskare ansett att *l* i infortisstavelse har varit dentalt, varvid man har tagit stöd av dialektuttal med dentalt *l* i ord som *gammal* och *nyckel*, men det har också framhållits att dialekterna ger exempel på kakuminal i sådana ställningar, bl.a. i avledningsändelsen *-ul* (Kock 1893 s. 256, 258). Se vidare Andersson (2016 s. 11, 17 med litteratur) och med invändningar mot infortisförklaringen t.ex. Zetterholm (1939 s. 18 ff.). Om att kakuminalen inte gärna uppträder efter *i-* och *y-ljud* och på många håll ej heller efter *e*, se Noreen (1903–07 s. 454).

Mansbinamnet **Ighil* gentemot djurbenämningen *igel*

Man kan på goda grunder anta att det i ett **Ighulsbodha* hade utvecklats (en icke-dental föregångare till) ett kakuminalt *l*, medan ett **Ighilsbodha* hade uttalats med dentalt *l* och därför bör kunna tjäna som fornsvensk rekonstruktion av namnet *Ilsbo*.⁴ Djurbenämningen *igel* återgår på germanskt **ezila-* (Hellquist 1980 s. 400 *igel*), som det tänkta mansbinamnet fsv. **Ighil* vore en regelrätt utvecklad motsvarighet till. Härifrån avviker dock den nutida formen av djurbenämningen i områdets dialekter. Uppgift saknas visserligen från *Ilsbo*, men den omständigheten att *Igeltjärnen* som namn på två tjärnar i socknen uttalas *ÿgø̀lʃø̀r* [*ÿ:gø̀r,œ:r*] visar att *igel* i *Ilsbo* kan ha samma lydelse som i grannsocknen i norr, Bergsjö, där det har upptecknats med långt *y*, kakuminalt *l* och accent 1. Likaså har i det närbelägna Jättendal *y*-uttal påträffats i pluralformen av *blodigel* (Eriksson 1921 s. 62). I några andra av landskapets socknar har (*blod*)*igel* upptecknats med *i*-vokal. Pluralformerna *yglar* (Sdw 1 s. 588 *ighel?*) och *yglar* (SAOB I 106 *igel*) är dokumenterade från 1500-talets

⁴ Uppenbarligen finner Ivar Lundahl (i SOSk 11:2, tryckt 1967, s. 168) sje-ljudet i det västgötska *Igelstad* i Udenäs inte vara hindrande för att vid sidan av *Ighul* kunna ansätta ett **Ighil* i förleden. Om det »runsv. *Ikil*», som av Lundahl anges för **Ighil*, ytterst är hämtat från runinskriften U 208 (jfr LB s. 125), är att märka att inskriftens namn sedan länge är omtolkat till *Vtseti* (Wessén & Jansson 1940–43 s. 312, NRL s. 257).

början resp. 1588.⁵ Hälsingskt *igel*, *ygel* med accent 1 och kakuminalt *l* kan vara en ombildning med utgångspunkt i pluralformen, vars kakuminala *l* i ställning efter velar har förts över till singularis. Samtidigt kan pluraländelsen *-ar*, som i maskuliner med enstavig pluralstam normalt ger accent 2 oberoende av tonaccenten i singularis, ha utlöst en singularform med accent 1, den enda noterade i uppteckningarna av *igel* från Hälsingland; företeelsen har med andra exempelord uppmärksammats av bl.a. Kock (1893 s. 258) och Noreen (1903–07 s. 454). Det är svårt att närmare ange tidpunkt för appellativets ljudutveckling, men förmodligen förlorades den semantiska kontakten mellan **Ighilsbodha* och appellativet tidigt.

Det är inte ovanligt att djurbenämningar tas i bruk som personbinamn. Enligt SAOB (I 107) kan i allmänspråket *igel* brukas om en efterhängsen, ihärdig eller envis människa eller om en person som (systematiskt) suger ut eller fördärvar något eller någon, likaså om en som (envist) hänger sig på en annan (för att utnyttja denne). I en dialektuppteckning från Hanebo i Hälsingland uppges att någon kan ligga i som en igel. Från ett par gästrikesocknar har upptecknats att *igel* i Ockelbo kan avse en arbetsam karl och i Årsunda en mycket efterhängsen person men också en som är mycket arbetsam. Brukat om en människa kan *igel* sålunda tydas både välvilligt och avståndstagande.

Tidigare förklaring av förledskontraktionen i *Ilsbo*

Brink (1990 s. 281 f., 380) framhåller att förledskontraktionen i *Ilsbo* kan vara följden av att detta som sockennamn likt de skånska *Ilstorp* och halländska *Eldsberga* har stått i juxtaposition med *sokn*. Huvudtrycket skall då ha kommit att vila på detta tillägg; jfr vidare hans hänvisning (s. 281) till Noreen (1904 s. 240) och Wessén (1968 s. 69). De mig veterligen enda hälsingska sockennamn där appellativet *socken* uppträder som beståndsdel i namnet är *Högssocken* hóksokn̥ [ˈhœksokn̥] och *Trönsocknen* trønsoknɑ [ˈtrø:n.sokna], avseende socknarna Hög och Trönö. I ingetdera fallet uppbärs huvudtrycket av elementet *socken*. I namn på sockenkyrkor, *Forsa kyrka*, *Rogsta kyrka* osv., som i mellansvenskt standardspråk gärna uttalas med ordgruppsbetoning, har jag i Ilsbos närområde i stället noterat huvudtryck på förled och bitryck på efterled (och bestämd form) i (från Rogsta) *Delsbokyrkan*, *Rogstakyrkan* med

⁵ Kock (1909–11 s. 393 f.) ser två möjligheter att förklara *y*-vokalen – i båda förutsätts ett **ezul-* vid sidan av **ezil-*. För hälsingskt vidkommande kan man fråga sig om *ygel* genom progressiv labialassimilation har utlösts ur den vanliga sammansättningen *blo(d)igel*, särskilt – men inte nödvändigtvis – vid fall av efterledsbetoning; jfr också Bengt Hesselmanns uppteckning 1899 i Österlövsta, Uppland, av *blodiglar* uttalat med kort *y*; jfr om *igel* Hesselmann (1909–10 s. 139).

accent 2 och (från Forsa) *Forsakyrkan* med accent 2 och *Högssockenkyrkan* med accent 1.⁶

Det skall sägas att den ordgruppsbetoning av ett *Ilsbo socken* som Brinks tanke förutsätter rent fonetiskt påminner om ett prosodiskt mönster som är vanligt bland traktens ortnamn, ofta med första leden bibetonad. Från *Ilsbo* kan nämnas *Bölebacken*, *Fagerbäcksmyrn*, *Myssmyrsbacken* m.fl. med huvudtryck på efterleden, vilken därvid behåller accent 2, *bø̌lɛ̌bå̀kən* [ˌbø̌ɾɛ̌ˈbå̀kːən] osv. Emellertid är såvitt jag har kunnat finna epexegetiska tillägg inte kännetecknande för den här betoningstypen, varför den bör hållas åtskild från ordgruppsbetonade ortnamn.

I sin argumentering för att tillägget *socken* har uppburit huvudtrycket med åtföljande försvagning och bortfall av ljud, »lexfrasreduktion», hänvisar Brink (1990 s. 379) till uttalanden av Hesselman (1948–53 s. 71, 136) om den särställning socken- och bygdenamn ofta intar i fråga om ljudutvecklingar, varvid Hesselman (s. 71) citeras: »sockennamnen ha, i sht i äldre tid, ofta ingått i sms. med *sókn». Brink (s. 379) exemplifierar med sex sådana norska, danska och svenska sockennamn hämtade från Hesselman (s. 91, 131), men denne nämner inget om att huvudtrycket skulle ha legat på *socken*. Därutöver ger Hesselman mängder med exempel på fonetiska förenklingar av obetonade och svagt betonade stavelser i sammansatta namn som inte avser socknar.

Frågan är hur vanligt det har varit med *socken* som betonat slutelement i ortnamn. Då Tjäder (1967 s. 135 f.) dryftar och ifrågasätter den i tidigare forskning antagna åtskillnaden i äldre språk mellan *Kniestadha sokn* och *Kniestadha byr*, anmärker han (s. 136) att det nog ofta har »fått framgå av kontexten, huruvida man talat om socknen eller byn Knivsta». Överför man på *Ilsbo* det resonemang som Tjäder invände emot, skulle med anpassning till min etymologi både ett **Ighilsbodha sokn* och ett **Ighilsbodha byr/gardher* ha kunnat förekomma under medeltiden. Brink (1990 s. 281 f., 381 f.) ansätter epexegetiskt tillägg till *Ilsbo* enbart i dess funktion som sockennamn. Om han då tänker sig att gården eller byn har benämnts utan sådant tillägg framgår ej, men han räknar med att tillägg av *sokn* också har förekommit där det har saknats gårds- eller bynamn identiska med sockennamnet (s. 382).

I de kyrkliga sammanhang där socknen *Ilsbo* och dess namn omtalades i kontakter med utsocknes andliga och världsliga torde det i allmänhet ha räckt med att omtala socknen som **Ighilsbodha* blott och bart, och samma utvidgade form har förmodligen under lång tid efter socknens tillkomst brukats av ortsborna med syftning på gården eller byn. *Ilsbo* är inte belagt som annat än

⁶ Rogstauttalet av de två kyrknamnen har muntligt meddelats mig av Lennart Dehlin, född 1959 och uppvuxen i Rogsta.

sockennamn i 1500-talskällorna, varför ett dubbeltydigt bruk av namnet bör ha upphört redan under medeltiden. Om det under det skedet skulle ha uppstått behov av att i olika sammanhang göra tillägg till **Ighilsbodha*, undrar man om ett eventuellt ordgruppsbetonat **Ighilsbodha sokn, byr* eller *gardher* kan ha blivit så dominerande i det talade språket, att det egentliga ortnamnets första stavelse helt har raderats ut till följd av huvudtryckets placering på tilläggen. Enligt Hesselman (1948–53 s. 90) är *-ils-* en av många obetonade mellanstavelser som kan utvecklas till *-es-/-is-* »mellan en helstark takt-del och en halvstark». Vid ordgruppsbetoning av ett **Ighilsbodha sokn* vore enligt min mening snarare försvagning av *-ils-* att vänta och samtidigt kanske ett så starkt bitryck på *Igh-* att i stället sistnämnda stavelse hade räddats kvar.

Ny förklaring av förledskontraktionen i *Ilsbo*

Som jag ser det, måste hopdragningen av förleden i *Ilsbo* förklaras på annat sätt. Det är ett välkänt faktum att prepositioner ibland har vuxit ihop med och blivit en fast del av ortnamnet. För nordiska prepositionsbildningar av det slaget redogör Jan Nilsson (1986); om prepositionen *i* + ortnamn, en aktuell konstellation i mitt fortsatta resonemang, se Nilsson (s. 92 ff., 100 f., 123 ff., 130 f.). Vid tolkning av det norrbottniska bynamnet *Jävve* utgår Edlund (1988 s. 45 ff.) från syntagmet **i Evra*, **i Effra*, varvid även andra namn med protetiskt *J-* tas upp. För forskningshistoriska och etymologiska uppgifter, se Nilssons och Edlunds anförda arbeten. Edlund (s. 55 f.) uppmärksammar också ortnamn där äldre skrivningars *J-* inte har blivit bestående.

Intressant för bedömningen av ett sådant *J-* är Dahlstedts (1984 s. 67) påpekande gällande *Junsele* < **i Umsil* att »det emellertid snarare [är] fråga om ett hiatusfyllande *-j-* mellan prepositionen *i* och dess huvudord», något som poängteras också av Edlund (1988 s. 46). För att ta ett exempel: det medelpadiska bynamnet *Ava* är bildat till *ave* m. 'grund och trång vik' (Nilsson 1986 s. 124 med hänvisningar) och är upptecknat som *jàva* ['jà:va], *jèva* ['jè:va]. Den utveckling som namnet har genomgått kan skissas sålunda: *i Ava* > *i_̣ j_̣ Ava* > *i Java*. Härav följer att namn, som nu inleds med ett ursprungligen hiatusfyllande *j*, i strikt mening inte är att betrakta som prepositionsnamn; så också Edlund (1988 s. 46).

De äldsta belägen låter förmoda att *Ilsbo* kan ha uttalats med tvåstavig förled ännu mot slutet av 1400-talet. Ett av prepositionen *i* föregånget **Ighilsbodha* ['ìyils, bu:ða] torde ofta ha förekommit i ortsbornas samtal inte minst förstås vid omnämnande av personer, **Lasse i Ighilsbodha*, **Sighridh i Ighilsbodha* osv., exemplen tänkta vid ett sent språkstadium då utebliven dativmarkering kan förutsättas; om konsonantförmjukning, se Wessén (1968 s. 65). Ett

rimligt antagande är att prepositionen *i* vid den aktuella tiden har uppträtt i skepnader som känns igen från dagens svenska, alltså hellångt [i:], halvångt [iː] eller kort [ɪ], avhängigt av taltempo. Vid hel- eller halvångt uttal av prepositionen har det förelegat kvalitetsskillnad mellan dess *i*-ljud och ortnamnets korta uddljudande *i*, vilket bör ha banat väg för ett hiatusfyllande *j*, [iːj_ɪjɪls]-, [iːj_ɪjɪls]-; däremot är sådant *j* föga tänkbart vid kort *i*, [ɪ_ɪjɪls]-, där *i*-ljudens kvalitet har varit en och samma. Om därutöver långt *i*-ljud vid denna tid var diftongerat såsom i nutida svenska, dvs. [ij] (se Handbook IPA s. 141), skulle även [ij_ɪjɪls]- kunna övervägas med ett *j* på plats redan i prepositionen. Men då åldern för denna diftongering är svårbestämbar, föredrar jag att skjuta den möjligheten åt sidan.

Om den halvlånga *i*-varianten väljs som utgångspunkt, tänker jag mig ett förlopp [iːj_ɪjɪls]- > [iːj_ɪjɪ:ls]-. Bortfallet av (den palataliserade) velaren [ɣ] har säkerligen påskyndats av dess ställning mitt i en följd av palatala stavelser, men den har i förbindelsen [ɣj] stått i utsatt ställning också i andra fonetiska omgivningar och därvid fallit, vilket illustreras av bynamnet *Högen* i Ilsbos grannsocken Bergsjö, fsv. **Høghin* > nsv. hójøn [ˈhøjːən]. Mitt äldsta vittnesbörd om det nysvenska uttalet är *Höien* i två hjonelagslängder från 1609 och 1610 (SRA). Den fortsatta utvecklingen kan tecknas [iːj_ɪjɪ:ls]- > [iːj_ɪjɪls]- > [iːj_ɪjɪls]-, där olika fonetiska processer har samspelat: haplologiskt betingad sammansmältning mellan prepositionen, hiatusfyllnaden och ortnamnets första stavelse, varvid accent 2-huvudtrycket glider över från denna stavelse till namnets andra stavelse, förmodligen först med cirkumflekerad accent 2 som rest av tvåstavigheten. Cirkumflexaccenten på den nya huvudtrycksstavelsen *lls-* ersätts allteftersom av »vanlig» accent 2.

Vid kort uttal av prepositionens *i* med åtföljande kvalitativ identitet med ortnamnets uddljud kan förloppet ha varit [ɪ_ɪjɪls]- > [ɪ_ɪjɪ:ls]- > [ɪ_ɪjɪls]- > [ɪ_ɪjɪls]- med kontraktion av tre [ɪ]-haltiga stavelser till två och bortfall av förledens [j], varpå också här följer cirkumflekering och »vanlig» accent 2.

Jag har inte hittat några belägg för ett **Jilsbo*. Sannolikt har starkt fonotaktiskt stöd saknats för uddljudande [jɪ]-, då skriftens initiala *gi-* under den aktuella tiden ännu torde ha uttalats [gjɪ]-, [djɪ]- e.d.; se Wessén (1968 s. 65, 160).

Tonaccentsskifte

Bytet från accent 2 till dagens accent 1 i *llsbo* har sannolikt skett mot bakgrund dels av de många enstaviga *s*-genitiviska förlederna med accent 1, dels av andra, väl i analogi med dessa likadant accentuerade enstaviga (ursprungligen) *s*-utljudande förleder överlag, t.ex. från Ilsbo *Kungsänget* kóɳsœɳjə

[ˈkʉns, ɛɲjə] och från grannsocknen Hög *Alsmyran* á[ɲmyra] [ˈa:ɲmyra], vidare från Hög *Bromsvallen*, *Dalsgadd*, *Forsmyran*, *Kungsgården*, *Kusmor*, *Masås* (sistnämnda också i Forsa) m.fl. Jag tvivlar på att accentskiftet i *Ilsbo* skulle ha påverkats av det moderna standardspråkets generella bruk av accent 1 i ortnamn på *-bo* med (nutida) enstavig förled. Uttal med accent 1 gäller visserligen i stor utsträckning också för hälsingska namn av den nämnda typen, dock inte genomgående; jfr t.ex. från Hög och Forsa accent 2-uttalet av *Hallbo* (halleboda 1583 9/5 Norrbo SRApp).

Slutord

Det hälsingska sockennamnet *Ilsbo* tycks innehålla ett mansbinamn fsv. **Ighil*, identiskt med djurbenämningen *igel*. Förledens kontraktion kan utgå från ett prepositionsuttryck, yngre fsv. **i Ighilsbodha* med två jämsides löpande haplogiska utvecklingar vid (halv)lång och kort prepositionsvokal. Kontraktionen knyts i det första fallet till ett efter prepositionen uppträdande hiatusfyllande *j* och ett genom palatalisering tillkommet *j* i ortnamnets förled, i det andra fallet till förekomsten av korta *i*-ljud i tre på varandra följande stavelser.

Förkortningar, källor och litteratur

- Andersson, Thorsten, 2016: Dateringen av supradentalerna *rn*, *rs*, *rt* i Sverige. Ortnamnsbidrag. I: NoB 104. S. 5–49.
- Brink, Stefan, 1984: Ortnamn i Hälsingland. Stockholm.
- 1990: Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 57. Studier till en svensk ortnamnsatlas 14.)
- 1994: Hälsinglands äldsta skattelängd. Hjälpsskattelängden »Gärder och hjälper» från år 1535. Med inledning och kommentarer. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie C. Källskrifter 2.)
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1984: Omsjö, Uman och Junsele. Tre ångermanländska ortnamn ur samma rot? I: Florilegium Nordicum. En bukett nordiska språk- och namnstudier tillägnade Sigurd Fries den 22 april 1984. Utg. av Lars-Erik Edlund, Claes Börje Hagervall, Birger Liljestrand (red.) & Evert Melefors. Umeå. (Acta Universitatis Umensis. Umeå studies in the humanities 61.) S. 58–70.
- Edlund, Lars-Erik, 1988: Det norrbottniska namnet Jävve – en nordisk namnbildning eller en finsk? I: Sagt och skrivet. Festskrift till David Kornhall den 5 november 1988. Lund. S. 35–60.
- Eliasson, Stig, 2005: Phonological developments from Old Nordic to Early Modern Nordic IV: A typological and contrastive survey. I: The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages 2. Ed. by Os-

- kar Bandle (main editor), Kurt Braunmüller, Ernst Håkon Jahr, Allan Karker, Hans-Peter Naumann & Ulf Teleman. Consulting editors: Lennart Elmevik & Gun Widmark. Berlin–New York. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22:2.) S. 1116–1128.
- Eriksson, Nils, 1921: Terräng- och naturbetecknande substantiv i Jättendalsmälet i Hälsingland och deras förekomst i ortnamn. Uppsats för nord[iska] proseminariet [vid Uppsala universitet]. [Förvaras i arkivsalen, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala, acc.nr ULMA 13861.]
- ghj = Gärder och hjälper. Hjälpskattelängd från 1535 för stora delar av Sverige och Finland, KA.
- Handbook IPA = Handbook of the International Phonetic Association. A guide to the use of the International Phonetic Alphabet. 1999. New York.
- Hedblom, Folke, 1947: Boland. I: NoB 35. S. 127–153.
- Heide, Eldar, 2010: Tjukk l – Retroflektert tydeleggjering av kort kvantitet. Om kvalitetskøyvinga av det gamle kvantitetssystemet. I: MM. S. 3–44.
- Hellquist, Elof, 1980: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl., 4 tr. Lund.
- Hesselman, Bengt, 1909–10: De korta vokalerna *i* och *y* i svenskan. Undersökningar i nordisk ljudhistoria. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1909. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper 5.)
- 1948–53: Huvudlinjer i nordisk språkhistoria. Utg. med register, litteraturförteckning och efterskrift av Manne Eriksson. Uppsala, Stockholm, Oslo & København. (NK 3–4.)
- Kock, Axel, 1893: Till frågan om supradentalt *l* och *n* i det nordiska fornspråket. I: ANF 9. S. 254–268.
- 1909–11: Svensk ljudhistoria 2. Lund & Leipzig.
- Nilsson, Jan, 1986: Relation och namn. Två kapitel om nordiska prepositionsnamn och liknande ortnamnskonstruktioner. Umeå. (Acta Universitatis Umensis. Umeå studies in the humanities 78.)
- Noreen, Adolf, 1903–07: Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning 1. Lund.
- 1904: Altschwedische grammatik mit einschluß des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- NU = Norrländsk uppslagsbok. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund om den norrländska regionen 1–4. 1993–96. Höganäs/Umeå.
- Pamp, Bengt, 1978: Svenska dialekter. Stockholm.
- Rahmqvist, Sigurd, 1996: Sätessgård och gods. De medeltida frälsegodsens framväxt mot bakgrund av Upplands bebyggelsehistoria. Uppsala. (Upplands fornminnesförenings tidskrift 53.)
- Strandberg, Svante, 1994: Om förhållandet mellan runantropnymer och ortnamnsförleder. En förberedande undersökning. I: Vikingetidens sted- og personnavne. Rapport fra NORNAs 22. symposium i København 14. – 16. januar 1993. Red. af Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 54.) S. 141–164.
- SU = Svensk uppslagsbok. 2 omarbetade och utvidgade uppl. 1–32. 1947–55. Malmö.
- Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Red.: Mats Wahlberg. [1 uppl.] 2003. Uppsala.
- Tjäder, Börje, 1967: Studier över de plurala bebyggelsenamnens morfologiska utveckling. Uppsala. (Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning 15.)

- ULMA = (Dåvarande) Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsalas samlingar, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- Wessén, Elias, 1968: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)
- 1969: Våra folkmål. 9 uppl. Stockholm.
- Wessén, Elias & Jansson, Sven B. F., 1940–43: Upplands runinskrifter granskade och tolkade 1:1. Text. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 6.)
- Zetterholm, D. O., 1939: Om supradentala ock kakuminala *n*-ljud i nordiska språk. Uppsala. (SvLm B 37.)

Summary

The parish name *Ilsbo* in Hälsingland

By Lennart Hagåsen

Ilsbo, the name of a parish in Hälsingland, was first recorded as *y* [= *i* ‘in’] *ighelbode* (1503), *Igelstzbodha* (1535) and *ilsbode* (1531). The name was probably taken over from a farm or hamlet existing at that time, perhaps not established until the Scandinavian Middle Ages (1050–1520). The final element of the name contains a plural form of *bod* ‘shed, hut’, which could originally have referred to storehouses or hay-making huts. In earlier research it has been suggested that the first element was formed from the genitive of a man’s name, in the first instance OSw. *Ighul*. The author for his part, in a brief, recently republished dictionary entry, has argued that the first element could instead contain an unrecorded male byname, OSw. **Ighil*, corresponding to Modern Swedish *igel* ‘leech’. In the dictionary entry, space did not permit a more detailed discussion, and the author therefore sets out his reasons for the proposed interpretation in the present essay.

Since the *l*-sound in the genitive form *Ighuls* appears to have had a back articulation, while the *l* in **Ighils* was dental as in the pronunciation of *Ilsbo*, the author assumes that the first element of the place-name goes back to **Ighils*. The word *igel* ‘leech’ has been used metaphorically to describe an importunate, obstinate or parasitic person, but also someone who is persevering or hard-working.

One scholar has suggested that for the sake of clarity the name, when used as a parish name, was often combined with the word OSw. *sokn* ‘parish’. Swedish stress rules for groups of words meant that the main stress then shifted to *sokn*, with the result, according to that scholar, that the first element of the name was contracted. The present author counters this suggestion with the argument that such additions were not necessarily very common in the spoken language. Instead, he explains the contraction in the light of the prepositional phrase **i Ighilsbodha* ‘in Ilsbo’, which it is reasonable to assume would have been frequently used in the local language in Late Old Swedish times. In that expression, medial palatalisation of [ɣj] > [j], known from northern dialects, and an accompanying haplological contraction, combined with a couple of parallel phonological processes operating at the same time, were important factors in the development of **i Ighilsbodha* > *i Ilsbo*.

*Hälle, Hällne och fsv. *hændil*

Av Olof Holm

Namn och bygd 105 (2017), 51–70.

Olof Holm, The Riksdag Library, Stockholm/Centre for Medieval Studies at Stockholm University: *Hälle, Hällne* and OSw. **hændil*.

Abstract

This article discusses *Hälle*, the name of a village in Brunflo parish and of a deserted farm in Alsen parish, and *Hällne*, the name of a village in Oviken parish, all in Jämtland, Sweden. In late medieval sources these places were referred to as *Hændla* (pl.). This name corresponds to a noun OSw. **hændil* m. 'something similar to a hand', a word otherwise known from five place-names in Götaland in southern Sweden. The author suggests that the three *Hændla* places in Jämtland owe their name to metaphorical use of the word **hændil*. In one case the name probably referred to a peculiar rock formation, in another to a distinctive erratic boulder, and in the third case possibly to a contour in the terrain.

Keywords: place-name interpretation, Scandinavia, Jämtland, OSw. **hændil*.

Inledning

Bynamnet *Hälle* i Brunflo socken är ett av relativt få bebyggelsenamn i Jämtland som brukar räknas till de ålderdomliga *hem*-namnen.¹ Bertil Flemström, specialist på jämtländska ortnamn, tolkade namnet som sammansatt av ordet *hälla* 'klipphäll' och ett fornspråkligt *heim* 'gård, trakt' (Flemström 1972 s. 104 f., 1983 s. 28 f.). Redan Johan Nordlander (1907 s. 53) hade föreslagit denna tolkning och till den har senare även Stefan Brink (1991 s. 72) anslutit sig. I Norrländsk uppslagsbok (2, 1994, s. 79) nämns *Hälle* i Brunflo som ett exempel på *hem*-namn i Jämtland och på spridningskartan över *hem*-namnen i Sveriges nationalatlas (Brink 2010) är namnet utmärkt.

Flemström och Brink baserar sin tolkning på namnbelägget (*j*) *helleim* i ett brev 1500.² Flemström nämner visserligen att namnet i ett brev från 1512 skrivs (*i*) *henddлом*, men väljer att bortförklara detta belägg som en möjlig felskrivning. I själva verket finns det emellertid två äldre belägg, från 1400-talet, som talar för att (*i*) *henddлом* inte är någon felskrivning. Dessa belägg har förbisetts av nämnda forskare.

¹ Om namntypen se Brink 1991, 2010, Edlund 2011 s. 54 f., Vikstrand 2013 s. 38 ff.

² Nordlander (a.st.) nämner även (efter Olsson 1899 s. 150) ett belägg (*i*) *Hællem* 1407, men detta avser inte Hälle i Brunflo utan bebyggelsen Hällemmen i Näskotts sn, se JHD 1 s. 160 och Lindberg 1937 s. 57.

Namnet *Hälle* i Brunflo skulle därför behöva granskas på nytt. Det ligger då nära till hands att samtidigt ta upp två andra jämtländska bebyggelsenamn: *Hällne* i Ovikens socken och *Hälle* i Alsens socken. *Hällne* är ett bynamn som Flemström aldrig gick in på i sina böcker om jämtländska ortnamn. Nordlander (1907 s. 52 f.) förmodade på sin tid att detta är ett gammalt *vin*-namn. Namnet skrivs dock, som Valter Jansson (1951 s. 16 f.) påpekat, (*j*) *henla* 1479 och (*i*) *hendle* 1518, vilket visar att det inte kan vara ett *vin*-namn. Namnet framstår som otolkat i dagens forskningsläge.

Hälle i Alsens socken är ett namn som inte har uppmärksammats i tidigare forskning. Det avser i dag ett område med fossil åkermark, ett så kallat ödesböle, i skogen på näset mellan Storsjön och Alsensjön (fig. 1). Här har en gång legat en levande gård som övergavs senast på 1500-talet (Holm 2011 s. 24, 28 n. 87). Namnet har ett i sammanhanget intressant men tidigare oidentifierat 1400-talsbelägg.

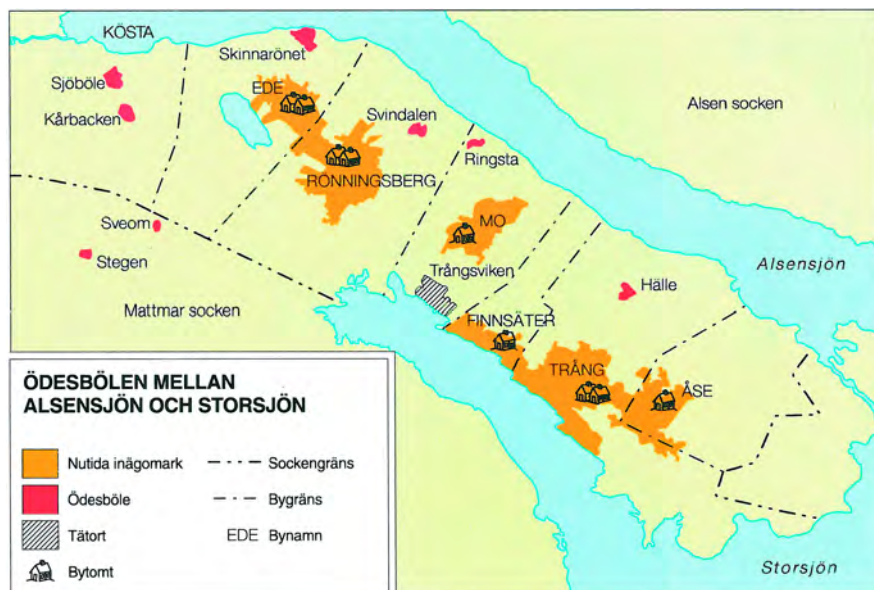

Fig. 1. Näset mellan Storsjön och Alsensjön i Jämtland med bl.a. ödesbölet Hälle. – Kartan ritad av Jill Gustavsson. Efter Winberg 1994 s. 41.

Äldre belägg

Hälle, Brunflo socken

Hälle i Brunflo skrivs på följande sätt i äldre källor:³

fför nidhan hændla 1448 22/4 u.o. SRAP (JHD 1 s. 295), j henlom 1479 16/6 Sprotedet Grytanp (JHD 2 s. 129), j helleim 1500 u.d. skatteting i Lockne SRAP (JHD 2 s. 259), i helle 1510 13/11 u.o. SRAP (JHD 2 s. 314), i henddlom 1512 3/2 u.o. SRAP (JHD 2 s. 320), i helle 1517 3/2 ting i Revsund SRAP (JHD 2 s. 352), j helle 1535 u.d. u.o. SRAP (DN 14 s. 750), y helle 1548 10/8 Hag-nastad i Brunflo SRAP (DN 14 s. 839), y helle 1540-talet jb DRA länsräk. 36 s. 15 (Fornvårdaren 1 s. 227), j helle 1553 u.d. u.o. SRAP (DN 15 s. 751), j helle bygdin 1557 u.d. u.o. SRAP (DN 15 s. 788),⁴ j/i helle [4 ggr] 1562 u.d. u.o. SRAP (DN 15 s. 819), Hellee 1565–66 tl JR 1 s. 164, j helle 1567 13/1 Hälle SRAP (DN 15 s. 830), j Helle [2 ggr] 1588 u.d. u.o. SRAP, i helde 1596 13/3 u.o. ÖLAp, y helldne 1597 3/3 u.o. ÖLApp, paa Helle 1599 21/6 u.o. ÖLAp, Helle 1616–17 SRA länsräk. 4:8, Helle 1626 db JD 1 s. 205, Helle 1627 db JD 1 s. 228, i Helle 1629 24/7 Lockne ting Böter s. 121, Helle 1644–45 jb SRA länsräk. 23:2, Helle 1645 4/11 Frösö skans Freden s. 19, Hälle 1646 OAUjb, j/i Helle [4 ggr] 1648 db JD 4 s. 53, 56, Hälle 1680–1881 OAUjb.

Några kommentarer gällande identifikationerna torde vara på sin plats. Beläget (*i*) *henddlom* 1512, vilket Flemström först (1972 s. 104 f.) identifierade med Hälle, förs av samme forskare i ortsregistret till JHD 2 (1991 s. 27) till Hällne i Oviken. Den Guttorm som omtalas här måste dock rimligen vara samme Guttorm som nämns bosatt i Hälle i Brunflo i breven 1500, 1510 och 1517. Halvard *j henlom* 1479 måste också ha bott i Hälle i Brunflo och inte i Hällne i Oviken, eftersom han uppträder som vittne angående gränsmärken belägna i trakterna av Singsjön öster om Hälle. Detta belägg saknas i ortsregistret till JHD 2. *Hændla* 1448 anges som »okänd plats, trol. i Brunflo sn» i Flemströms register till JHD 1 (1965, s. 20). Brevet ifråga omtalar en Erland som tidigare ägare till två tredjedelar i Lunne⁵ i Brunflo socken och därtill bland annat »eeth ænge [...] vti eet myra drool liggiandes ffor nidhan hændla». Byn Lunne gränsar till Hälle. Den sumpiga ängsmark (»myra drool») som nämns här är rimligen den som kallas *Kyrkdrolet* i handlingar från nyare tid och som låg i Hälles skog en bit nedanför gamla landsvägen.⁶

³ I materialredovisningarna nedan medtas belägg efter 1550 endast i urval. Redovisningarna bygger i stor utsträckning på förf:s egen excerpering ur befintligt källmaterial.

⁴ Brevet ligger i SRA under dateringen 1557 7/3.

⁵ Flemström identifierar brevet (*j/vppa/til*) *lunden*, (*j*) *lundenom* med byn Lund i Brunflo sn, som dock ligger i en annan del av socknen än den som berörs i detta brev. Även belägg i JHD 1 s. 244, 289, 296, 297 och JHD 2 s. 16, 120, vilka Flemström i registren till JHD listar under Lund, bör i själva verket syfta på Lunne.

⁶ Betecknad med siffrorna 558 och 559 på lagaskifteskartan 1837 (LMA 23-BRU-81), se även db 1690 31/3–3/4 § 17 (Jtl. doms. A I:13 f. 229r–v). I brevet 1448 uppges Erlands f.d. andel i nämnda »myra drool» motsvara »een ladha slaat» och vara belägen mellan »aakers mamma ænge» och »wikæ ængit», dvs. mellan slättermarker tillhörande bönder i Åkre resp. Viken i Brunflo sn. Erik i Lunne och hans hustru Helga Erlandsdotter (tydligan dotter och arvinge till Erland) avstod nu denna andel som gottgörelse till en bonde i Nordanberg i Lockne sn.

Hällne, Ovikens socken

Hällne i Oviken skrivs så här i äldre källor:

i henla 1479 30/9 Oviken ÖLafot (JHD 2 s. 133), j henla 1479 30/9 Oviken SRAp (JHD 2 s. 134), i hellom 1513 12/3 u.o. SRAp (JHD 2 s. 327), i hendle 1518 23/8 u.o. SRAp (JHD 2 s. 363), j helle*m* 1526 u.d. u.o. SRAp (JHD 3 s. 101), aa Helle [2 ggr] 1531 3/2 u.o. JFT 3 s. 37, j helle 1531 u.d. u.o. SRAp (DN 14 s. 717), i Helle 1535 u.d. u.o. Hildebrand 7 avskr. (N. J. Ekdahl), po helle [2 ggr] 1537 u.d. u.o. SRAp (DN 14 s. 767), j helle [2 ggr] 1537 u.d. u.o. SRAp, po helle 1539 17/3 u.o. SRAp (DN 14 s. 776), po helle 1539 u.d. u.o. SRAp (DN 14 s. 785), po helle 1540 u.d. u.o. SRAp (DN 14 s. 789), j henlle 1542 1/2 Berg SRAp (DN 14 s. 793), y hændlom 1546 30/1 Hackås SRAp (DN 14 s. 819), i Hendlom 1548 17/9 Oviken B 20a avskr. (L. Bygdén), Hendlle (A), Hendle (B) 1549 31/1 Oviken avskr.,⁷ y henlem 1540-talet jb DRA länsräk. 36 s. 25 (Fornvårdaren 1 s. 233), po helle [2 ggr] 1550 22/9 u.o. SRAp (DN 3 s. 848 f.), po helle [2 ggr] 1550 u.d. u.o. SRAp (DN 15 s. 710), po helle 1554 u.d. u.o. ÖLAp (DN 15 s. 764), Helne 1565 jb JR 1 s. 79, Hälne 1565–66 tl JR 1 s. 170, i hellne 1605 24/10 Myssjö höstting SRApp, i Hellne [2 ggr] 1611 SRA länsräk. 1:9, i Helle 1626 db JD 1 s. 214, Hellne 1630–31 saköreslängd Böter s. 129, i Hellne, Helle 1636 db JD 2 s. 43, 45, Helle 1640–41 saköreslängd Böter s. 174, i Hällene 1645 4/11 Frösö skans Freden s. 17, j Hellne, i Hällne 1648 db JD 4 s. 71, Hällne 1680, Helne 1715, Hällne 1761–1881 OAUjb.

Belägget (*i*) *hellom* 1513 identifieras av Flemström i ortsregistret till JHD 2 (s. 27) med Hälle i Brunflo (så även i a.a. 1972 s. 105). Men i brevet i fråga uppträder Tore *i hellom* som vittne tillsammans med bönder från bland annat Sölvbacken och Gisselåsen vid ett köp angående Västnår. Dessa byar ligger i grannskapet till Hällne i Ovikens socken. Tore i Hällne i Oviken nämns för övrigt även i ovannämnda brev 1531 3/2 och 1537 u.d. (det andra, outgivna brevet).

Hälle, Alsens socken

Hälle i Alsen, slutligen, skrivs i äldre tid på följande sätt:

hændla 1424 23/11 Trång i Alsens sn SRAp (JHD 1 s. 196), Helle 1565 jr JR 1 s. 113, Hellä 1567 jb JäH 1567:6 f. 35v, i Helle 1636 db JD 2 s. 61, Hälle 1773 LMA 23-ALS-14.

Brevet 1424 är ett köpebrev på »eith godz liggande j alzne sokn og hændla either». Detta *hændla* betecknas i registret till JHD 1 (s. 20) som »okänd plats i Alsens sn». Brevet är emellertid utfärdat i Trång i Alsen, har förvarats i ett gårdsarkiv i Trång och köparen Björn Ottarsson bodde uppenbarligen där. Han bör vara identisk med Björn i Trång nämnd 1440 (JHD 1 s. 255). Egen-

⁷ A = avskr. av N. J. Ekdahl i Hildebrand 7; B = regist av Fale Burman i Ekdahl A 10.

domen *hændla* kan därför identifieras med ödesbölet Hälle i skogen alldeles intill Trång (jfr fig. 1).

Diskussion av belägg för *Hälle* i Brunflo socken och *Hällne* i Ovikens socken

De talrika beläggen för *Hälle* i Brunflo och *Hällne* i Oviken från i synnerhet 1500-talets första hälft kan i förstone ge ett något förvirrat intryck. Men de skiftande namnformerna hänger delvis samman med olika skrivares konventioner. Jag har försökt illustrera detta i tabellform genom att fördela beläggen i originalbrev på olika skrivare verksamma före 1500-talets mitt (tabell 1). Flertalet brev är skrivna av de lagmän som tjänstgjorde i Jämtland under långa perioder och som också medverkade vid beseglingen av breven: Peter Olofsson Djäken, Esbjörn Sämundsson i Ösa, Hans Karlsson Djäken, Olof Hemmingsson och Erik Nilsson.⁸ Ett par brev 1479 kan attribueras till en kyrkoherde i Oviken, Severin Hansson.⁹

Namnformernas utveckling över tid

Beläggsserierna ovan visar att Hälle i Brunflo socken, Hällne i Ovikens socken och Hälle i Alsens socken under senmedeltiden bar likalydande namn. Dessa orters namn böjdes då vanligtvis i pluralis efter följande mönster:¹⁰

- N *Hændla*
- G (belägg saknas)
- D *Hændlom*
- A *Hændla*

Att de tre homonymerna ofta uppvisar plurala former i senmedeltida brev kan förklaras utifrån den tidens namnskick. Det är nämligen vanligt att jämtländska bebyggelsenamn, inklusive sådana som i sin helhet eller vars efterled återgår på ett terrängbeskrivande ord, återges med plurala former i källor

⁸ Om dessa lagmän och deras handstilar se Bromé 1945 s. 68 f., Ahnlund 1948 s. 507 ff., Holm 2012 s. 122 f. samt kommentarer i JHD 3 s. 20 f., 23, 26 f., 157, 264 och JHD Suppl. s. 114 f. Flera av lagmännen var aktiva som skrivare i Jämtland även år då de inte innehade lagmanstjänst. I brevet 1479 16/6 (JHD 2 nr 132, s. 129 f.) avslöjar sig lagmannen Esbjörn Sämundsson som brevskrivare genom att råka använda pronomenet *vi* om sig själv och fogden i frasen »then tiidh vy tokom vara gengerdh j hosioø», trots att han och fogden inte anges som utfärdare av brevet (jfr liknande fall t.ex. JHD 2 nr 144, s. 141 och nr 235, s. 223).

⁹ Om Severin Hansson som skrivare se Holm 2012 s. 126 n. 737.

¹⁰ Beläggen (*ilj*) *henla* för *Hällne* i Severin Hanssons båda brev 1479 visar att nom.- och ack.-formen på *-a*, i egenskap av normalform (Brylla 1987 s. 3), vid denna tid kunde användas även i dativställning (Tjäder 1967 s. 117).

Tabell 1. Originalbelägg för *Hälle* i Brunflo socken och *Hällne* i Ovikens socken fördelade på skrivare verksamma före 1550. Källor: Se texten.

<i>Skrivare</i>	<i>Hälle i Brunflo</i>	<i>Hällne i Oviken</i>
Peter Olofsson	ffor nidhan hændla 1448 22/4	
Esbjörn Sämundsson	j henlom 1479 16/6	
Severin Hansson		i henla 1479 30/9 j henla 1479 30/9
Einar Jonsson?	j helleim 1500 u.d.	
Hans Karlsson	i helle 1510 13/11 i helle 1517 3/2	i hellom 1513 12/3 i hendle 1518 23/8
Oidentifierad	i henddrom 1512 3/2	
Olof Hemmingsson	j helle 1535 u.d. j helle 1553 u.d. j helle bygdin 1557 u.d. j/i helle [4 ggr] 1562 u.d. j helle 1567 13/1	j hellem 1526 u.d. j helle 1531 u.d. po helle [2 ggr] 1537 u.d. j helle [2 ggr] 1537 u.d. po helle 1539 17/3 po helle 1539 u.d. po helle 1540 u.d. po helle [2 ggr] 1550 22/9 po helle [2 ggr] 1550 u.d. po helle 1554 u.d.
Erik Nilsson	y helle 1548 10/8	j henlle 1542 1/2 y hændrom 1546 30/1

från 1300- och 1400-talen. Pluralformerna förekommer även i fall där den namnlåtande terrängformationen i sig utgjorde ett ensamt objekt på platsen. Som exempel (hämtade ur JHD 1) kan nämnas (*a*) *gardhambrom* (= Galhammar i Bergs sn) 1386 (s. 140), (*i*) *moom* (Mo i samma sn) 1405 (s. 155), (*i*) *sandum* (Sanne i Hackås sn) 1406 (s. 157), (*j*) *atberghum* (Åberg i Alsens sn) 1410 (s. 163), *asar* (Åsan i Mörsils sn) 1413 (s. 169), (*i*) *remisberghom* (Rönningberg i Alsens sn) 1424 (s. 196), (*aa*) *lunghrum* (Lungre i Kyrkås sn) 1440 (s. 246) och (*i*) *qvisslom* (Kvissle i Bergs sn) 1445 (s. 276).¹¹

Under loppet av 1500-talet blir det i stället vanligt att jämtländska bebyggelsenamn återges i singularis i skrift (se t.ex. de nyss listade namnen i Ortsregistren till JHD 3 och JR). Det gäller även de här aktuella homonymerna, vars så småningom stabiliserade normalformer får dat. sing.-ändelsen *-e*.

I fallet *Hällne* har namnets stam fsv. *Hændl-* utvecklats till sin nuvarande form på följande sätt. Först har ljudförbindelsen *ndl* övergått till *nl* i enlighet med »trekonsonantsregeln», som säger att den mellersta konsonanten gärna

¹¹ Om de i namnen *Lungre* och *Kvissle* ingående orden se Bucht 1951 resp. Ståhl 1950 s. 80–116.

faller bort i en förbindelse av tre konsonanter (Wessén 1968 § 57). Därefter har *nl* genom metates övergått till *ln*, vilket har inneburit en uttalslättnad (Wessén a.a. § 59; jfr liknande metates i t.ex. bynamnet fsv. *Dinlo* > *Dillne* i Ovikens sn, Flemström 1972 s. 37, Brink 2006 s. 32). I beläggs materialet uppträder skrivningar med *-ndl-* och *-nl-* parallellt från slutet av 1400-talet till mitten av 1500-talet, delvis beroende på skrivare (se tab. 1). Skrivningar med *-ln-* (*-lln-*) kommer på 1560-talet, och efter den tidpunkten har jag inte observerat några belägg för de äldre namnformerna med *-ndl-* eller *-nl-* (för liknande exempel på utvecklingen *-ndl-* > *-ln-* se Lidén 1929 s. 416 f. n. 5).

Som framgått kunde emellertid *Hällne* under 1500- och 1600-talen även skrivas med *-ll-*, t.ex. (*i*) *hellom* 1513, (*j*) *helle* 1531, *Helle* 1640–41. Den träge skrivaren och lagmannen Olof Hemmingsson – vars handstil träffas i bevarade brev från 1522 ända till 1570 – använder konsekvent formen *helle* utom i ett fall (1526), där jag misstänker ett skrivfel.¹² Dessa skrivningar återger tydligen en uttalsform där *nl* (< *ndl*) assimilerats till *ll*. Som exempel på liknande assimilationer kan nämnas fvn. *mundlaug* f. 'handfat' > *munlaug* > *mullaug* (Fritzner 2 s. 743 s.v. *mullaug*, 746 s.v. *mundlaug*, Noreen 1923 § 266:4) och det västgötska *Dynlu* → *Dillö* (SOSk 11:1 s. 126, Elmevik 1990 s. 33; för fler exempel se Lidén 1929 s. 413 ff.). Beläggs materialet tyder på att en uttalsform med *-ll-* fanns vid sidan av formerna med *-n(d)l-* och senare *-ln-* under några generationer, för att till slut försvinna. Den segrande formen av namnet blev *Hällne*.

I fallen *Hälle* i Brunflo och *Hälle* i Alsen är det i stället en uttalsform med *-ll-* som har segrat och blivit den allmänt vedertagna. För *Hälle* i Brunflo kan den utdragna processen följas ganska väl i beläggs materialet. Redan under 1500-talets första hälft stavade de flesta skrivare denna bys namn med *-ll-* i stället för *-n(d)l-* (se tab. 1). Definitiv blev dock formen *Hälle* först under 1600-talet; skrivningar med *-lln-*, vittnande om en liknande metates som i namnet *Hällne* i Ovikens socken, har jag observerat ännu 1644–45. En bidragande orsak till att formen *Hälle* till slut segrade kan tänkas ha varit att många namnbrukare associerade namnet med ordet fsv. *hælla* f., sv. dial. *hälla* 'klippvall'.

Det inledningsvis nämnda belägget (*j*) *helleim* 1500 står helt isolerat i beläggs serien för *Hälle* i Brunflo och bör därför, enligt min mening, inte ges företräde vid en namntolkning. Belägget finns i ett brev som beseglats av bland

¹² Brevet 1526 u.d. (JHD 3 nr 72, s. 101 f.) är ett köpebrev på jord i Hallom i Myssjö sn. Efter att ha tecknat denna bys namn först en gång »j hallem», därefter tre gånger med förkortning av nasalen, »j hallem», kommer han till namnet på ett av köpvittnena, bosatt i Hällne, och skriver då »niels j helle». Förkortningstecknet kan här vara ett skrivfel som uppstått under inverkan av de föregående skrivningarna »j hallem». Det vore i så fall inte det enda skrivfelet i detta brev (se n. 2 och 4 i utgåvan av brevet i JHD).

andra lagmannen Magnus Hansson, men det är inte hans handstil.¹³ Brevets handstil har jag observerat i fyra andra brev, alla från 1500–01 (SRAp 1500 u.d. Jämtland, SRAp 1500 u.d. Kungsgården i Jämtland, ÖLAfot 1500 u.d. u.o. och SRAp 1501 13/3 Kungsgården i Jämtland).¹⁴ Ett av dem är utfärdat av underfogden i Jämtland Einar Jonsson (Ahlund 1948 s. 346) och möjligen är det han som är skrivaren. I alla händelser är de skrivna av någon som måste ha varit novis i sin skrivarsyssla i Jämtland, när brevet med belägget (*j helleim*) utfärdades på tinget i Lockne 1500. Vederbörande hade då antagligen inte hunnit skaffa sig någon djupare förtrogenhet med de jämtländska ortnamnen, och det skulle kunna förklara den avvikande skrivningen.

Härledning

Hur ska då de tre orternas ursprungliga namn, *Hændla*, sakligt förklaras? Min förklaring är att namnet är metaforiskt och återgår på ett substantiv fsv. **hændil* m., som har rekonstruerats utifrån några götaländska ortnamn (se nedan) och vars betydelse Thorsten Andersson (2012 s. 65–78, 119, se även 2010 s. 14 f., 2011 s. 15) ringat in som 'något handliknande'. Ordet, som alltså inte är belagt i fornsvenska texter, är avlett av *hand* med det urnordiska suffixet *-ila-* (om dylika avledningar se Olson 1916 s. 248 ff., Wessén 1971 s. 58). I fornsvenskt språk måste det ha böjts i nom. plur. **hændla(r)*, dat. plur. **hændlom*, ack. plur. **hændla*, sålunda helt i överensstämmelse med de äldsta jämtländska namnbeläggen.

Följande ortnamn innehållande detta ord har uppmärksamrats i tidigare forskning:

Händel(n), bergås, Romelanda sn, Inlands Södra hd, Bohuslän (saknar äldre belägg), OGB 5 s. 182, Andersson 2012 s. 74 f.

Händelö, ö (numera konstgjord) och säteri vid Norrköping, S:t Johannes sn, Lösings hd, Östergötland (*hændelø* 1320, *hendilø* 1346), Franzén 1937 s. 80 f., SOÖg 15 s. 49 f., Andersson 2012 s. 65 ff.

Händelöp, ö och fiskeläge i Västerviks skärgård, Västrums sn, Södra Tjusts hd, Småland (*Hendelöp* 1544), Moberg 1965 s. 46 f., Andersson 2012 s. 70 ff., SOL s. 146 f.

Hännebjörke, gård (f.d. by), Gistads sn, Skärkinds hd, Östergötland (in *hendilberke* 1357, *J hændelbirke* 1367), Franzén 1937 s. 81 f., SOÖg 17 s. 11 f., Andersson 2012 s. 69 f.

¹³ För prov på Magnus Hanssons handstil se t.ex. SRAp 1501(?) 20/7 Brunflo (JHD 2 nr 279, s. 270 f.), som han uttryckligen anges ha skrivit.

¹⁴ Utgivna i JHD 2 nr 266, s. 259 f., nr 281, s. 272 f. (feldaterat), JHD Suppl. s. 131 (med felaktigt skrivarattribuering) respektive JHD 2 nr 278, s. 270 (feldaterat).

Lilla och Stora Händlegölen, gölar på gränsen mellan Mörlunda sn, Aspelands hd och Döderhults sn, Stranda hd, Småland (Händele-gölarne 1759), Andersson 2012 s. 72.

I sin analys av dessa fem götaländska namn vänder sig Thorsten Andersson (2012) mot tidigare forskares försök att tolka det i namnen ingående substantivet **hændil* som 'handtag', motsvarande betydelsen av eng. *handle* (så A. Janzén i OGB 5 s. 182, G. Franzén i SOÖg 15 s. 49). Andersson framhåller att betydelsen 'handtag' i *-l*-bildningar till *hand* visserligen är välbetygad i västgermanska språk, men den synes inte vara inhemsk i nordiska språk. Tidigare forskare har också sammanfört ordet med sv. *handel*, no. *hendel* och *hendle* 'handfull, knippe (linstjälkar, kornstrån, gräs o.d.)' och tänkt sig att namnen relaterar till lövtäkt (Moberg 1965 s. 47, Franzén 1982 s. 86, 118, dens. i SOÖg 15 s. 49 f. och 17 s. 12, Strid 1987 s. 27, 29, se även Franzén 1937 s. 82). Andersson finner detta uppslag »högst tänkvärt», men stannar ändå för en annan tolkning. Terrängstudier visar nämligen att det på åtminstone fyra av de ovannämnda lokalerna – Händelö, Händelöp, Hannebjörke och Händlegölarne – finns terrängformationer som kan liknas vid en hands fingrar. Han konkluderar (2012 s. 74):

De fyra namnen uppvisar alla samma karakteristiska konfiguration, en sönderflikad kontur, som kan liknas vid en hands utspärrade fingrar. Det måste vara detta drag i topografin som det i namnen ingående substantivet **hændil* syftar på.

Ordet har alltså uppenbarligen använts metaforiskt vid bildandet av dessa namn, men vad en **hændil* egentligen var för något – mer än att den likt en hand haft »fingrar» – förblir oklart. Andersson (2012 s. 78) kommenterar: »Vi befinner oss i den säregna situationen att vi kan rekonstruera ett fornsvenskt appellativ men inte exakt fastställa dess betydelse».

Frågan som inställer sig är om även de tre jämtländska namnen uppvisar naturformationer som kan liknas vid en hands fingrar. Jag har företagit terrängstudier och funnit att så är fallet.

Den som besöker Hälle i Brunflo kan knappast undgå att notera en av naturen skapad, långsträckt klippkant intill gamla landsvägen, omedelbart nordväst om en vägkrök (fig. 2). Här befinner sig besökaren på vägens högsta punkt genom byn (fig. 3) och här låg flertalet av byns gårdstomter samlade enligt de äldsta kartorna från 1700-talet (LSA Y 7-13:1, LMA 23-BRU-28). Vägens sträckning var densamma då som nu och kan vara mycket gammal. Den landsväg som det här är fråga om utgör nämligen ett avsnitt av den gamla huvudvägen genom Jämtland från Medelpad till Trøndelag, och dess förhistoriska ursprung omvittnas inte minst av runstenen på Frösön intill överfarten över Östersundet (Ahnlund 1948 s. 408 f., Holm 2012 s. 30; för vägens sträckning SO om Brunflo se Lindberg 1936 s.

Fig. 2. Naturlig klippkant intill gamla landsvägen genom Hälle, Brunflo socken. – Foto förf. 2 januari 2017.

329 f.). Klippkanten är i dag ca 35 m lång och drygt 1 m hög, men avbryts i väster av en källare byggd direkt intill vägen. Det som faller i ögonen är att kalkstensskikten i klippkanten vittrat, så att de utåt sett antagit formen av långa »fingrar» bredvid varandra. Speciellt det översta skiktet har en påtagligt rundad och suggestiv form. Påfallande är också att klippkanten är så lång och rak – en modern betraktare skulle nästan kunna tro att den är utsprängd för vägens skull. Någon liknande formation har jag inte observerat längs denna landsväg någon annanstans i Brunflobygden.

Den vittring som skänkt klippkanten dess säregna utseende kan inte ha uppstått under nyare tid. Vittringen av kalkstenen fortgår nämligen extremt långsamt, vilket kan illustreras med en bild tagen i ett stenbrott 300 m därifrån, i Lundbomsberget (fig. 4). Trots att det har förflutit omkring hundra år sedan Östersunds stad bröt gatsten här, syns ännu knappast någon vittring på kalkstenslagrens brottytor.¹⁵ Kontrasten är markant vid en jämförelse med det allra

¹⁵ Enligt meddelande av Kurth Malmberg i Gärde, Brunflo, f. 1941, vars morfar arbetade i detta stenbrott, bedrevs brytningen här intensivt under några år i början av 1900-talet och därefter sporadiskt fram till 1920-talet.

Fig. 3. Hälle i Brunflo socken. Klippkanten intill vägen löper över fastigheterna 2:29 och 2:22. – Utsnitt ur ek 18F 9a (1969). © Lantmäteriet. Medgivande I 2009/0714.

översta kalkstensskiktet på bilden, som har gått i dagen innan stenbrottet anlades, antagligen ända sedan istidens slut. Detta skikt har vittrat så pass mycket att stenen antagit formen av ett liggande »finger». Min bedömning är därför att klippkanten vid landsvägen (fig. 2) såg i stort sett likadan ut under järnåldern som i dag.

Den rimliga tolkningen synes vara att det i namnet *Hälle* i Brunflo ingående substantivet **hændil* syftar på de fingerliknande kalkstenslagren i den mitt i byn belägna, långsträckt klippkanten.

Även i ett centralt läge i byn Hällne i Oviken (fig. 5) finns det en av naturen skapad, suggestiv, fingerliknande formation. Den är numera lätt att missa eftersom sprängsten, jordmassor och diverse bråte har tippats på platsen, men

Fig. 4. Stenbrott i Lundbomsberget i Lunne, Brunflo socken, nära gränsen mot Hälle. – Foto förf. 2 januari 2017.

förr måste den ha varit framträdande. Det rör sig om ett stort, långsmalt (drygt 1 m brett) flyttblock som ligger uppallat horisontellt så att dess ena ände sticker ut ur en slänt, närmare bestämt slänten på östsidan av den höjd som byggnaderna på gården Högen i Hällne ligger på (fig. 6–7). Blocket vilar mot dels berggrunden, dels mindre stenar, och det är än i dag luft inunder så att man kan se hela 3–4 meter av blockets undersida. Ovansidan slutar förhållandevis tvärt medan undersidan slutar med en rundning och stenen liknar därför onekligen ett stort, utstickande »finger». Står man på åkern nedanför slänten förefaller »fingret» peka rakt mot en. Strax nedanför till höger ligger en annan stor sten, som möjligen också skulle kunna liknas vid en utstickande »fingertopp» (skymtar nederst till höger på fig. 7).¹⁶ Möjligen har det tidigare synts flera sådana stenar i denna slänt, som nu är övertäckta.

Det förefaller högst troligt att det i namnet *Hällne* i Oviken ingående substantivet **hændil* syftar på det här beskrivna, påtagligt fingerliknande flyttblocket och eventuellt även andra utstickande stenar i samma slänt.

På den tredje *Hændla*-orten i Jämtland, ödesbölet Hälle i Alsen, har jag inte iakttagit någon märkligare klipp- eller stenformation som skulle kunna

¹⁶ Dessa båda stora stenar eller flyttblock är beväxta med gamla lavar, till skillnad från de många stenar som tippats i slänten i modern tid, som helt eller nästan helt saknar lavpåväxt.

Fig. 5. Hällne i Ovikens socken. 1 = platsen för det i fig. 6–7 avbildade flyttblocket. – Utsnitt ur ek 18E 7e och 18E 7f (1972). © Lantmäteriet. Medgivande I 2009/0714.

motivera namnet. Däremot uppvisar terrängen på toppen av den höjd som ödesbölet utbreder sig över en sönderflikad kontur. I riktning NV–SO löper en åsrygg som på ekonomiska kartan framträder som 375-meterskurvan (fig. 8). Utgående från denna ås går en annan, lägre höjdrygg i en mera sydlig riktning, som inte framträder av kartans höjdkurvor men som kan iakttas på plats (fig. 9). När Hälle var en bebodd gård och marken var uppodlad och öppen bör denna sönderflikade kontur i terrängen ha varit tydlig. Jag håller för möjligt att det är den som ligger bakom namnet i detta fall.

Fig. 6. Utstickande flyttblock i slänten intill gården Högen i Hällne. – Foto förf. 17 oktober 2017.

Fig. 7. Samma flyttblock sett ur en annan vinkel. Ovanför, nedanför och till vänster om blocket ligger stenar och schaktmassor som tippats i slänten i modern tid. – Foto förf. 17 oktober 2017.

Slutsatser

Utifrån det material som sammanställts och analyserats i denna uppsats kan *Hälle* i Brunflo socken avfärdas som ett jämtländskt *hem*-namn. Namnet visar sig i stället återgå på ett fornspråkligt *Hændla*, i likhet med bebyggelsenamnen *Hällne* i Ovikens socken och *Hälle* i Alsens socken. Till grund för dessa tre homonymer *Hændla* ligger av allt att döma ett ord fsv. **hændil* m. 'något handliknande', vilket för övrigt är känt genom fem ortnamn i Götaland. Genom Thorsten Anderssons forskning har fyra av de götäländska namnen evident förklarats som syftande på en sönderflikad kontur i terrängen, vilken kan liknas vid en hands utspärrade fingrar. Enligt författarens mening är det troligt att de jämtländska namnen också har bildats genom en metaforisk användning av ordet **hændil*. I *Hälle* i Brunflo har den namnlåtande naturformationen troligen varit en långsträckt klippkant mitt i byn längs vägen, där kalkstenslagren vittrat och antagit formen av liggande »fingrar». I *Hällne* i Oviken utgörs motsvarande naturformation högst troligt av ett avlångt flyttblock som påtagligt liknar ett »finger» och som pekar rakt ut över åkern mitt i byn från en slänt. På den före detta gården *Hälle* i

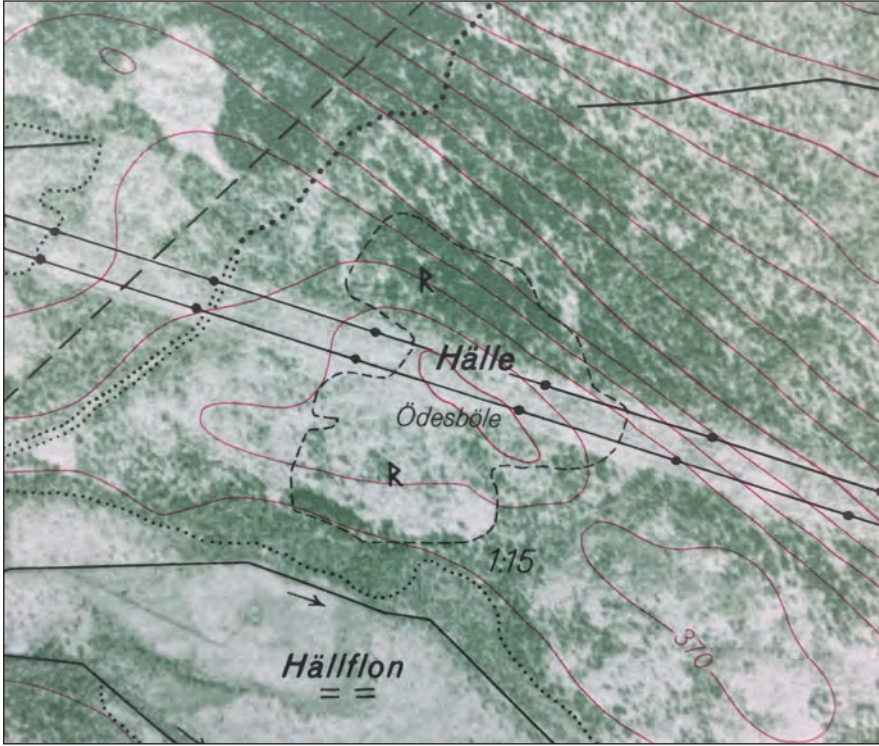

Fig. 8. Hälle i Alsens socken. – Utsnitt ur ek 19E 5c (1971). © Lantmäteriet. Medgivande I 2009/0714

Fig. 9. En av höjdryggarna på ödesbölet Hälle i Alsens socken. – Foto förf. 17 oktober 2017.

Alsen är det möjligen i stället en sönderflikad kontur i terrängen som varit namnlåtande.¹⁷

Källor och litteratur

- Ahnlund, Nils, 1948: Jämtlands och Härjedalens historia 1. Intill 1537. Stockholm.
- Andersson, Thorsten, 2010: Rekonstruktion nichtproprialer Wörter aus Orts- und Personennamen. Möglichkeiten und Grenzen. I: Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 7.–9. April 2010. Hrsg. von Lennart Elmevik & Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 112.) S. 11–24.
- 2011: Etymologins ställning inom namnforskningen – en överblick. I: Etymologiens plass i navneforskningen. Rapport fra NORNA 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010. Red. av Ole-Jørgen Johannessen & Tom Schmidt. Uppsala. (NORNA-rapporter 87.) S. 9–29.
- 2012: Gamla strand- och önamn i Bråviksbygden. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 120.)
- B 20a = volym med strödda avskrifter (från 1800- och 1900-talen) av medeltidshandlingar, SRA.
- Brink, Stefan, 1991: Iakttagelser rörande namnen på *-hem* i Sverige. I: Heidersskrift till Nils Hallan på 65-årsdagen den 13. desember 1991. Red.: Gulbrand Alhaug, Kristoffer Kruken & Helge Salvesen. Oslo. S. 66–80.
- 2006: *Freluga* och *Garluö*. Om norrländska ortnamn på *-lo*. I: Namn och runor. Uppsalastudier i onomastik och runologi till Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006. Red. av Lena Peterson, Svante Strandberg & Henrik Williams. Uppsala. (Namn och samhälle 17.) S. 25–36.
- 2010: Ortnamn på *-hem*. I: Språken i Sverige. Temaredaktörer: Östen Dahl & Lars-Erik Edlund. Stockholm. (Sveriges nationalatlas.) S. 87.
- Bromé, Janrik, 1945: Jämtlands och Härjedalens historia 2. 1537–1645. Stockholm.
- Brylla, Eva, 1987: Singular ortnamnsböjning i fornsvenskan. Starkt böjda namn med utgångspunkt från sørmländskt material. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B 6.)
- Bucht, Torsten, 1951: Ortnamn innehållande *lunger*, *lung*. I: NoB 39. S. 1–21.
- Böter = Böter och fredsköp. Jämtlands och Härjedalens saköreslängder 1601–1645. Utg. av Olof Holm, Georg Hansson & Christer Kalin. Med en historisk inledning av Per Sörlin och ortregister utarbetat av Karl Göran Eriksson. 2016. Östersund. (Skrifter utg. av Jämtlands läns forskningsällskap 16.)
- DRA länsräk. = länsräkenskaper i Regnskaber indtil 1559, DRA.
- Edlund, Lars-Erik, 2011: Mellan väst och öst. Det jämtska språkområdet över tid ur ett nordiskt perspektiv. I: Jämtland och den jämtländska världen 1000–1645. Red.: Olof Holm. Stockholm. (Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets Akademien. Konferenser 75.) S. 43–90.

¹⁷ Tack till en anonym granskare för värdefulla synpunkter och till Christina Bengtsson i Borgvik, Elsa Magnusson i Hällne, Kurth Malmberg i Gärde och Nils-Bertil Nilsson i Trång för deltagande i fältarbetet.

- Ekdahl = N. J. Ekdahls norrländska samlingar, Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm.
- Elmevik, Lennart, 1990: Dillö. I: Allan Rostvik den 22 mars 1990. En hyllningsskrift. Red.: Eva Brylla, Svante Strandberg & Mats Wahlberg. Uppsala. S. 33–39. (Omtryck i: Elmevik 2016. S. 252–258.)
- 2016: Ortnamnsstudier i urval. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 140.)
- Flemström, Bertil, 1972: Jämtländska ortnamn. Östersund.
- 1983: Ortnamn i Jämtland. Stockholm. (AWE/Gebers landskapsserie om ortnamn.)
- Fornvårdaren 1. Utg. av Eric Festin. 1925–26. Östersund.
- Franzén, Gösta, 1937: Vikbolandets by- och gårdnamn 1. Uppsala. (Nomina Germanica 1.)
- 1982: Ortnamn i Östergötland. Stockholm. (AWE/Gebers landskapsserie om ortnamn.)
- Freden = Freden i Brömsebro 1645. Trohetsederna med alla undertecknare från Jämtland, Härjedalen och Dalarna. 2000. Östersund.
- Fritzner = Fritzner, Johan: Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarbejdet, forøget og forbedret Udg. 1–3. 1886–96. Kristiania. – 4. Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebo. 1972. Oslo–Bergen–Tromsø.
- Grytanp = pergamentsbrev i Grytans handlingar, Vitterhetsakademiens deposition i SRA.
- Hildebrand = B. E. Hildebrands Samlingar till Svenskt diplomatarium, Vitterhetsakademiens deposition i SRA.
- Holm, Olof, 2011: Digerdödens följder för jordägandet. Exemplet Jämtland. I: NHT 90. S. 7–32.
- 2012: Självägarområdenas egenart. Jämtland och andra områden i Skandinavien med småskaligt jordägande 900–1500. Stockholm.
- Jansson, Valter, 1951: Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia. Uppsala–København. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 24. Studier till en svensk ortnamnsatlas 8.)
- JD = Jämtlands domböcker och landstingsprotokoll 1–4. 1933–89. Östersund. (Skrifter utg. av Jämtlands läns fornscriftsällskap 3–5, 12.)
- JFT = Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift 1–7. 1889–1921. Östersund.
- JHD Suppl. = Holm, Olof: Supplement till Jämtlands och Härjedalens diplomatarium. 1999. Östersund. (Landsarkivet i Östersund. Forskningsrapport 3.)
- JR = Jämtländska räkenskaper 1564–1571 1–2. 1944–48. Östersund. (Skrifter utg. av Jämtlands läns fornscriftsällskap 8–9.) – Jämtländska ortnamn på 1560-talet. Ortsregister till Jämtländska räkenskaper 1564–1571. 1953. Östersund. (Skrifter utg. av Jämtlands läns fornscriftsällskap 10.)
- Jtl. doms. = Jämtlands domsagas häradsrätts arkiv, Landsarkivet i Östersund.
- JÄH = landskapshandlingar, Jämtland och Härjedalen, KA.
- Lidén, Evald, 1929: Fornsvenska bidrag. I: Studier tillägnade Axel Kock. Lund. S. 413–419.
- Lindberg, Carl, 1936: Några sjönamn vid en gammal färdväg. I: Fornvårdaren 5. Utg. av Eric Festin. Östersund. S. 324–330.
- 1937: De jämtländska sockennamnens ursprung – by-, gränd- eller byggnamn. I: OUÅ. S. 17–68.
- Moberg, Lennart, 1965: Norrköpings historia 1. Från forntid till Vasatid 2. Norrköpingstraktens ortnamn. Stockholm.
- NHT = Historisk tidsskrift utg. av Den norske historiske forening.

- Nordlander, Johan, 1907: Om Norrlands urgamla kulturbygd. I: Ymer 27. S. 49–74.
- Noreen, Adolf, 1923: Altisländische und altnorwegische grammatik (laut- und flexionslehre) unter berücksichtigung des urnordischen. 4. vollständig umgearbeitete aufl. Halle (Saale). (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 4. Altnordische grammatik 1.)
- Norrländsk uppslagsbok. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund om den norrländska regionen 2. Chefredaktör: Lars-Erik Edlund. 1994. Umeå.
- Olson, Emil, 1916: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund.
- Olsson, Peter, 1899: Ortnamnen i Jämtland och Herjeådalen jämte upplysningar om byarnes ålder. I: JFT 2. S. 142–182.
- SRA länsräk. = länsräkensaker i Från norska Riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar, SRA.
- Strid, Jan Paul, 1987: Linköpingsbygdens ortnamn. I: Linköpingsbygden. Linköping. (Linköpings historia. [Fristående del.]) S. 17–78.
- Ståhl, Harry, 1950: Kvill och tyll. En studie över några i svenska ortnamn ingående ord med betydelsen 'ämöte, ågren' o. dyl. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 20. Studier till en svensk ortnamnsatlas 5.)
- Tjäder, Börje, 1967: Studier över de plurala bebyggelsenamnens morfologiska utveckling. Uppsala. (Nomina Germanica 15.)
- Wessén, Elias, 1968: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)
- 1971: Svensk språkhistoria 2. Ordbildningslära. 5 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)
- Vikstrand, Per, 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälardalskapen. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Ser. B 13.)
- Winberg, Björn, 1994: Bondebruk under järnålder och medeltid. I: Kulturminnen och kulturmiljövård. Temareddaktör: Klas-Göran Selinge. Stockholm. (Sveriges nationalatlas.) S. 36–41.
- ÖLAfot = fotokopia av pergaments- eller pappersbrev i enskild ägo, Diplomsamlingen, Landsarkivet i Östersund.
- ÖLAp = pergamentsbrev i Diplomsamlingen, Landsarkivet i Östersund.
- ÖLApp = pappersbrev i Diplomsamlingen, Landsarkivet i Östersund.

Summary

Hälle, Hällne and OSw. **hændil*

By *Olof Holm*

This article discusses *Hälle*, the name of a village in Brunflo parish (recorded as *ffor nidhan hændla* 1448, *j henlom* 1479), *Hällne*, the name of a village in Oviken parish (*i henla* 1479, *i hendle* 1518), and *Hälle*, the name of a deserted farm in Alsen parish (*hændla* 1424), all in Jämtland, Sweden. *Hälle* in Brunflo parish has previously been

explained as an old name of the *-hem* type, but as can be seen from the written sources, all the above-mentioned settlements were once generally called *Hændla* (pl.). The plural form of the name in many late medieval sources is in accordance with naming practices in Jämtland at that time. The name corresponds to OSw. **hændil* m. ‘something similar to a hand’, a word otherwise known from five place-names in Götaland in southern Sweden. Research undertaken by Thorsten Andersson has persuasively explained four of the names in Götaland as referring to a contour in the terrain resembling the sprawling fingers of a hand. The author suggests that the three *Hændla* names in Jämtland are likewise the result of metaphorical use of the word **hændil*. The one in Brunflo parish, present-day *Hälle*, probably referred to a peculiar rock formation close to the old main road, where the layers of the limestone look like long, parallel ‘fingers’ (Fig. 2). The one in Oviken parish, now *Hällne*, most probably referred to an erratic boulder protruding from a slope, strikingly like a pointing ‘finger’ (Figs. 6–7). In the case of *Hälle* in Alsen parish, the name may have referred to a contour in the terrain.

Husabyar, järn och den tidiga sveastaten

Av Birgitta Roeck-Hansen

Namn och bygd 105 (2017), 71–83.

Birgitta Roeck-Hansen, Docent, Stockholm University: *Husaby* places, iron and the early Svear state.

Abstract

This article discusses a possible connection between *husaby* places in the south of Småland and the production of iron during the late Iron Age and the early Middle Ages. Hamlets or farms which today have the name *Husby* (*Husaby*, *Huseby*) were associated with the central power of the time in Uppland, serving as administrative centres and places for the collection of taxes. The discussion also concerns other early place-names linked to this central power. Common to these names is that they were foreign elements in Småland, originating further north in the province of Svealand, the territory of the Svear.

Keywords: **Husa*, *husaby* places, Småland, iron, Svear, climate disaster.

Inledning

Det följande är en diskussion om ett möjligt samband mellan husabyar och järnframställning, framför allt i Småland. Husabyar (*Husby*, *Husaby*, *Huseby*) finns på många ställen i Sverige, flest i Uppland (25) men också i Danmark, Norge och på Orkneyöarna (SOL s. 140). Här kommer de fyra husabyarna i södra Småland med sina namnmiljöer att diskuteras, men även vissa andra äldre ortnamn där. Gemensamt för dessa namn är att de har sitt ursprung norr-ut, i Svealand, svearnas hemtrakter. De fyra platserna är Hossmo, en socken nära Kalmar, Huseby i Högsby socken, **Husa* och Huseby i Bolmsö socken samt Huseby i Skatelövs socken nära Växjö.

Husabyarna bildade ett system av större gårdar eller byar och anses ha utgjort en del av det tidiga statsgrundandet i Sverige (Lindkvist 2010 s. 15). De har varit knutna till makten som administrativa platser och platser för insamling av naturskatter. De har ofta trängt bort och ersatt namnet på en äldre central bebyggelse (Brink 1997, 2000). Generellt sett låg de vid fördelaktiga kommunikationspunkter i landskapet, vid åar och andra vattenleder (Pettersson 2000 s. 62). Mycket har skrivits om husabyarna men någon tydlig bild av företeelsen ges inte. Enligt Tomas Lindkvist (2000) är det svårt att finna ett enhetligt och synkront system av husabyar.

Under tidig medeltid innebar staten i Sverige inte en total kontroll av ett sammanhängande territorium. Den dåvarande staten byggde på vissa centrala institutioner och ett systematiskt och regelbundet utnyttjande av materiella resurser, huvudsakligen agrara. Järnframställning och handel med järn blev en viktig del av den ekonomiska basen för den växande överheten i Sverige. Husabyarna utgjorde en del av detta administrativa system. Enligt Lindkvist (2010 s. 23) var det »ett system som infördes när en kungamakt fick större kontroll över detta område [Svealand, min anm.] gradvis under sent 1100-tal och tidigt 1200-tal».

Ett forskningsprojekt kallat *Järnet och riksbildningen* behandlar perioden 1150–1350, en tid med betydande sociala förändringar. En formaliserad centralmakt med skriftlig administration utvecklades då (Berglund 2010 a s. 9). Projektets första rapport behandlar administrativa, ekonomiska, historiska och tekniska aspekter på järnframställning i det dåvarande Sverige (i Med hammare och fackla 41, 2010). Huvudsakligen behandlas bergsbruk men inte i samma utsträckning det enklare blästbruket som länge var aktuellt i Småland och som baserades på sjö- och myrmalm, tidigare benämnt lågteknisk järnframställning. Blästbrukets fortsatta roll gjorde det emellertid intressant för kungamakten att kontrollera (Berglund 2010 b s. 298). I kapitlet Slutsatser redogör Berglund (2010 b s. 296) också för hur redan under blästbrukseran en väl diversifierad exportmarknad för olika typer av ämnesjärn hade utvecklats. I kapitlet Riksbildning och statsbildning diskuterar Lindkvist (2010) husabyarna men de kopplas inte specifikt till järnframställning eller handel med järn.

I denna uppsats ska på ett tydligare sätt diskuteras en trolig koppling mellan etableringen av husabyar och järnframställning och handel med järn i Småland och det tidigare än vad som nämns i projektet *Järnet och riksbildningen*. Ett annat skäl till etablerandet av husabyar här kan ha varit att Småland då var en gränsbygd och husabyarna kan ses som stödjepunkter för svearna medan järnet tillförde viktiga materiella resurser.

Ett forskningsprojekt av stort intresse i det aktuella sammanhanget är *Småländsk järnhantering under 1000 år*. I den andra delrapporten från detta projekt handlar första delen om järnframställning från medeltiden till det industriella genombrottet under 1800-talet i södra Småland, särskilt Kronobergs län (Larsson 2000). Den andra delen i denna rapport behandlar arkeologiska undersökningar av blästbruk i Småland (Rubensson 2000). Blästbruket i Småland bedrevs huvudsakligen inom tre områden: Tabergsregionen, östra Småland samt Sunnerbo härad med omnejd (Berglund 2000 s. 21 f.). I min här föreliggande uppsats kommer huvudsakligen blästbruket i östra Småland att diskuteras.

Möre, ett tidigt järnframställningsområde

Tidigare forskning har visat att järnframställning i Småland går tillbaka till äldre järnålder (t.ex. Magnusson 1986, 2010, Larsson 2000, Rubensson 2000). Beträffande Möre, beläget utmed ostkusten innanför Öland och utgörande ett av de äldre folkland som bildade Småland, är det känt att framställning av och handel med järn ägde rum under yngre järnålder. Möre är intressant i den aktuella diskussionen om sambandet mellan järn och tidig statsbildning, eftersom det är känt genom en tidig källa att Möre liksom Blekinge, Öland och Gotland tillhörde svearna redan mot slutet av 800-talet (Lindkvist 1990 s. 41, Magnusson 2010 s. 267). På den här kusten blev Kalmar en viktig handelsplats under medeltiden. Många ortnamn pekar på att området också tidigare var betydelsefullt för den växande centralmakten.

Sockennamnet *Hossmo* söder om Kalmar visar på en plats som troligen var ett administrativt centrum för svearna. Namnet (Hwsamo 1362 avskr., SOL s. 134) innehåller ett äldre ortnamn **Husa* som avsåg en föregångare till den husaby som senare fanns i socknen (Hellberg 1979 s. 132 ff., SOL s. 134). *Hossmo* var strategiskt beläget för att kunna kontrollera en viktig kommunikationspunkt på denna kust men också en av de viktigaste åarna, Ljungbyån, som ledde västerut in i landet (Hagberg 1980 s. 202). Vid Binga vid Ljungbyån har man vid arkeologiska undersökningar upptäckt blästerugnar och smedjor som daterats till 500–800 e. Kr. Samtliga anläggningar som hörde ihop med järnproduktionen på platsen kunde dateras till vendeltid. Här tillverkades lieformiga ämnesjärn som handelsvara (Rubensson 2000 s. 282).

Norr om *Hossmo* finns flera ortnamn som styrker sambandet med järnframställning och handel men som också visar på ett tidigt centralt intresse för området. Närmast ligger *Rinkaby*, ett ortnamn som innehåller en ämbetstitel/värdighetsbeteckning och som hör hemma i järnålderns högstatusmiljöer (Vikstrand 2010 s. 24). Några km längre norrut ligger *Smedby*, som anses syfta särskilt på en kunglig vapensmed (Brink 1997). I Ljungby socken väster om *Hossmo* har man gjort gravfynd från folkvandringstid men framför allt rika fynd från vendel- och vikingatid som vittnar om områdets betydelse (Hagberg 1980 s. 202 ff.).

Dateringar av järnframställning i Kalmar län, där Möre utgör den södra delen, omfattar en lång period från 152 f. Kr. till 1400-talet. Från *Hossmo* finns dateringar från perioden 220–970 e. Kr. (Rubensson 2000 s. 328). Några tecken på järnframställning efter denna tid har än så länge inte påvisats där. Man kan därför anta att *Hossmo* från slutet av vikingatiden utgjorde slutpunkt på produktionskedjan. Till *Hossmo* kan såväl järn i form av handelsvaror som obearbetat järn ha förts på de många åarna i landskapet.

En annan central plats, en husaby, som troligen var en uppsamlingsplats för

handeln med järn, ligger ca 80 km norr om Hossmo. Denna plats, nu Huseby, ligger vid Emån i Högsby socken. *Huseby* är inte det enda ortnamnet i detta område som härrör från vikingatiden och som enligt Hellberg (1979 s. 137) har »markant sveaprägel». Hellberg nämner dessutom bl.a. *Berga*, *Gillberga* och *Frövi* samt fyra byar med ändelsen *-by* (a.a. s. 141, fig. 8). Emån rinner genom socknen och erbjuder transportmöjligheter till kusten. Vid mynningarna till Emån och Alsterån, som är de två viktigaste åarna norr om Kalmar, finns ruiner av medeltida borgar. Ungefär 5 km söder om Huseby finns sjön *Sinnern*, vars namn innehåller ett äldre ord för slagg, som en påminnelse om äldre järnframställning. Ett antal slagghögar finns i området. Omkring 20 km norr om Huseby har dateringar av järnbearbetning gjorts i Mörlunda, Aspelands härad. Dateringarna omfattar tiden 1069–1311 (Magnusson 1986 s. 188). Väster om Mörlunda ligger *Sinnerstad*. Ca 30 km söder om Högsby, i Bäckebo socken, har smedjor och kolupplag hittats. Järnframställningen här, som daterats till 1000- och 1400-talen, avsåg troligen handelsvaror (Rubensson 2000 s. 327).

Äldre ortnamn på Bolmsö och andra platser

De ortnamn som är i fokus i denna uppsats har framför allt två egenskaper gemensamt: de avser orter som ingår som delar i ett växande administrativt system och deras ursprung finns i norr, i Svealand. Syftet med denna uppsats är som nämnt att undersöka om en koppling kan göras mellan järnframställning och husabyar. Äldre forskning har kopplat tillgång på och bearbetning av järn till kolonisation från Mälardalen (Hellberg 1979 s. 132) men inte uttalat sammanbundet järnet med husabyarna. Staffan Fridell har föreslagit ett sådant samband. Fridell har studerat ortnamn i Småland med ursprung i Svealand, särskilt Uppland (se även Hellberg 1979 s. 151). På ön Bolmsö i sjön Bolmen i södra Småland finner Fridell (1996) många ortnamn, varav flera centralortsindikerande, som kan ses som tecken på ett dominerande samhällsskikt av svear. Enligt Fridell skedde koloniseringen av Bolmsö på grund av öns speciella fördelar när det gällde försvar, kommunikationer och handel. Ett annat skäl var den järnmalm som fanns i sjön Bolmen. I de järnåldersgravar som undersökts på Bolmsö finns ovanligt mycket järnslag. Flera av öns ortnamn visar att ön hade en särställning under järnåldern. De nuvarande bosättningarna på ön grundades troligen under yngre järnålder. Fridell påpekar att Smålands ortnamn oftast kan dateras till denna period som tidigast. De flesta av de 18 gravfälten på ön är från yngre järnålder; några har unika fynd.

De nuvarande namnen *Västerås* och *Österås* på Bolmsö innehåller ett äldre namn **Husa*, formellt identiskt med **Husa* i Hossmo. Namnen dateras av

Hellberg till 700-talet e. Kr. *Husa var namnet på huvudgården på Bolmsö, och flera andra platser, Möcklagård, Bo och Smederyd, utgjorde enligt Hellberg (1979) delar av detta »bosättningskomplex». Den skogsmark som ägdes gemensamt av Västerås, Möcklagård, Bo, Österås, Smederyd och Bjärneryd bildade under 1700-talet ett sammanhängande område, Möcklagårds skogelag. Detta område var troligen en rest av det förhistoriska *Husa-godset (Fridell 1996). Fridell antar att Möcklagård – 'den stora gården' – var huvudgården, att Bo var den kungliga förvaltarens ämbetsgård och att Västerås och Österås var de gårdar som låg längst åt väster respektive åt öster inom *Husa-godset. Fridell diskuterar också namnet *Hov* som han tolkar som ett sakralt namn, 'kultgård, hedniskt tempel'. I närheten av en av de nutida gårdarna i Hov finns ett gravfält från yngre järnålder. Grannorterna *Husa och Hov var antagligen från ungefär samma tid och med komplementära funktioner som administrativ/merkantil respektive religiös centralplats i området. En husaby finns också på Bolmsö, nu *Huseby*, troligen en senare efterföljare till *Husa.

Ytterligare ortnamnselement infördes av svearna, t.ex. *bolstad* och *kjusa*. De importerade namnen utgör en så stor del av namnen på Bolmsö och omgivande områden att Fridell (1996) använder ordet *kolonisation*. Som period föreslår han 500–900-talen. Myrmalm användes fortsatt på ön: under 1500-talet betalade några gårdar skatt i järn. Senare tiders förhållanden kan på flera sätt anknytas till situationen under järnålder: Fridell (1996 s. 24) finner ett starkt samband mellan biskopsjord under medeltiden och bosättningar som kan ha anlagts av svear.

Några andra ortnamn i södra Småland kan dateras till samma period som de på Bolmsö. Jag har tidigare nämnt *Rinkaby* i samband med beskrivningen av trakten kring Hossmo. Ett annat *Rinkaby* finns ca 85 km väster om Hossmo, i Tävelsås socken. Omedelbart öster om detta *Rinkaby* ligger Tegnaby i Östra Torsås socken. Byarna gränsar till varandra men ligger i olika härad, Kinnevalds respektive Konga. Deras läge i landskapet antyder att de ligger på mark som tillhört en äldre bosättning, antagligen Skir i Växjö socken.

Det finns inga tecken som tyder på att dessa byar ursprungligen har haft med järnhantering att göra, även om det förekommer senare i Tegnabys historia. I båda byarna finns dock sjöar som kunde innehålla järnmalm och som ansluter till större åar. För Tegnabys del är anknytningen till järnhantering bekräftad: på 1640-talet grundades ett järnbruk i Åryd öster om Tegnaby, där man använde malm från Tegnabysjön. På 1630-talet hade ett järnbruk anlagts i själva Tegnaby men verksamheten där blev inte långvarig (Larsson 2000). Så sent som i mitten av 1800-talet omtalas i en sockenbeskrivning att bönderna i Tegnaby använde sjömalm. En av gårdarna i byn heter *Smedsgården*, vilket naturligtvis kan härstamma från senare tider. Emellertid kan en tidigare

datering vara tänkbar: detta namn finns ofta i samband med förhistoriska centrala platser (Hellberg 1979 s. 135).

Kanske var dessa byars funktion en annan vid den tid då de grundades. Deras namn kan kopplas till en centralmakt. Båda namnen innehåller ämbets titlar för krigare, eventuellt garnisoner (Vikstrand 2010 s. 24). Brink (1997) beskriver särskilda ortnamnsmiljöer, där vissa namn pekar på närvaron av en förhistorisk centralmakt. En sådan miljö kunde innehålla en administrativ husaby tillsammans med militära och religiösa namn.

Järnframställning och handel – resurs för en växande centralmakt

Spår av järnhantering i delar av Småland har alltså daterats till järnåldern men de flesta dateringar hör till medeltiden. Frågan är när en centralmakt började intressera sig för denna resurs. Den tidigast dokumenterade tiden är 800-talet när Möre sägs höra till svearna, men de svealändska ortnamnen på framför allt Bolmsö dateras tidigare, från vendeltid (Fridell 1996). I Möre har järnhantering daterats från 500-talet till 1000-talet. När det gäller husabyarna varierar de föreslagna dateringarna, och eventuella bevis för att järnhantering var anledning till att platsen anlades kan vara olika starka. Den senare historien visar emellertid ofta på ett tydligt samband mellan platsen och järn. Det kan därför vara rimligt att anta att husabyar, eller kanske ofta deras föregångare, anlades för att utnyttja resursen järn.

Huseby i Skatelövs socken

Sydost om Bolmsö, vid Helgeås inlopp i Skatelövsfjorden, en vik av sjön Åsnen, ligger en av dessa husabyar, Huseby i Skatelövs socken. Läget var liksom för Bolmsö fördelaktigt för försvar och kommunikationer. Rester av en äldre borg finns på den västra sidan av Helgeå som leder in mot Huseby. Tillsammans med namnet (Hosaby 1419, SOL s. 141), som pekar på att centralmakten varit inblandad i etableringen och markägandet här på platsen, visar den senare historien på ett fortsatt kungligt intresse för platsen. Omkring 1620 grundades ett järnbruk här med myrsmalm som material. Ägare till bruket var då Karl Karlsson Gyllenhielm, riksamiral och son till Karl IX.

Det finns också äldre dokument som visar en tradition både när det gäller ägandet och verksamheten. Ett dokument från 1560 omtalar att det då fanns en kunglig avelsgård i Osby, en by strax norr om Huseby. I samma doku-

ment omtalas en plats *Hassla* och en man som var smed där. *Hassla*, som enligt Jan Paul Strid (2009 s. 84) skulle kunna vara ett sakralt namn, nämns också 1320 i samband med en kvarn där, som ägdes av biskopen i Växjö (Larsson 2000 s. 80). *Hassla* låg ca 1 km norr om Huseby på den västra sidan om Helgeå. På den ekonomiska kartan från 1950 ägs skogsmarken öster om Huseby gemensamt av fastigheter i Huseby, Osby och *Hassla*, vilket pekar mot ett tidigare gemensamt ägande och ursprung för dessa platser. Denna odelade skogsmark sträckte sig österut till gränsen mellan socknarna Skatelöv och Vederlöv. Ytterligare stöd för ett tidigare gemensamt ursprung fås i en lantmäterikarta från 1781¹ (LSA F 62–12:1) där Västra Osby och *Hassla* äger åkermark tillsammans. *Hassla* är då inte längre en egen enhet. Namnet *Huseby* kan också här, liksom på Bolmsö och i Hossmo, ha föregåtts av ett äldre **Husa*.

En arkeologisk undersökning av Huseby gjordes 2008. Den rörde bostadshus på den västra sidan av Helgeå/Husebyån och gav dateringar från romersk järnålder, vendeltid, vikingatid, sen vikingatid, medeltid samt historisk tid (Huseby i Varend s. 112). Fynden var av boplatskaraktär (s. 96). Några spår av järnframställning nämns inte i rapporten men vore inte heller att vänta, eftersom undersökningen endast omfattade bostadsbebyggelse. Äldre kartor ger dock en fingervisning till en lokalisering av järnframställningen i Huseby under gammal tid. På storskifteskartan från 1781 (LSA F 62–7:2) finns en öppen plats på den östra sidan om Husebyån som benämns *Bruksplats*. På en geometrisk avmätning från 1697 (LSA F 62–7:1) syns tydligt hur bruksverksamheten är samlad på den östra sidan om ån, strax nedanför samt på en bro över en kraftig krök i ån och mitt emot dåvarande Huseby by. Det är troligt att järnframställningen har varit lokaliserad hit även tidigare.

Sakrala namn

Eventuellt sakrala och härbland teofora namn förekommer i närheten av husabyarna. I de områden med en husaby som central punkt, vilka diskuterats här, finns sådana namn: på Bolmsö finns *Hov*, i området kring Huseby i Skatelövs socken finner man *Odensjö* och *Odenslanda*, som dock inte är säkert teofora (se diskussion i Vikstrand 2001 s. 126 ff.). Intressantare är en bit åker- och ängsmark i detta Huseby som i lantmäteriakten från 1781 kallas för *Thorsåker* (LSA F 62–7:2). Söder om Tegnaby ligger (Östra) *Torsås* socken med den största byn och sjön *Torsjö*; för tolkning av dessa senare namn se Friedell (2007). I Högsby socken finns namnen *Frövi* och *Odensvi*. Bara i Hossmo

¹ Kartorna i uppsatsen är hämtade via Lantmäteriets e-tjänst Historiska kartor.

socken saknas denna typ av namn.² Namn med anknytning till den förkristna kulten bör ha kommit till före 1000-talet med tanke på de många runstenar med kristna inskrifter som hittats i Småland.

Sveastaten och förhållandena i Småland

En stat som växte fram behövde kontrollera människor men också nytt territorium där det fanns materiella resurser. Järn blev allt viktigare som handelsvara och användes i vapen men också mer och mer i vardagliga verktyg och redskap. I Småland fanns lättillgängligt material i form av framför allt sjö- och myrmalm och där fanns även kunskapen om hur järnframställning och annan behandling av materialet gick till. Mycket tyder också på att det länge funnits en exportmarknad för ämnesjärn från Småland. Vid denna tid bör det också ha varit viktigt att ta hänsyn till att Småland var den sydligaste delen av »Sverige» med gräns mot Danmark.

Om vi med Fridell och Hellberg antar att svear koloniserade vissa delar av Småland, hur gick då detta till? Vilken situation rådde i Småland när det gällde ekonomi, samhälle och demografi? När det handlar om dessa förhållanden kan man göra vissa antaganden eftersom en katastrofartad händelse ägde rum mot slutet av äldre järnålder, en händelse som hade avgörande betydelse för levnadsvillkoren i Småland. Stora delar av den södra delen av landskapet kännetecknas av en kombination av å ena sidan gravmonument från framför allt bronsålder och äldre järnålder men å andra sidan medeltida ortnamn. Dessa förhållanden vittnar om en lång period av bosättningsdiskontinuitet. Utmärkande för dessa områden är tätt liggande röjningsrösen som är resultatet av ett tidigt åkerbruk (Klang 1986, Jönsson & Pedersen 2003). Genom pollenanalyser har många av dessa rösen kunnat dateras till de tidiga perioder som efterlämnat gravarna, men en del har också visat sig härröra från senare perioder (Lagerås 1996, 2013). Dessa områden som uppenbarligen bebyggdes på nytt från medeltiden karakteriseras idag av tätt liggande bosättningar som ofta har namn med slutleden *-måla* (Strid 2006, Brink 2012 s. 206). Pollenanalyser liksom kulturgeografiska undersökningar har visat att de områden som övergavs efter äldre järnåldern kom att användas säsongsmässigt för bete och ängsbruk innan de återkoloniserades (Klang 1986, Lagerås 2013). Liknande avbrott i bosättningskontinuiteten inträffade också i andra delar av landet, men i södra Småland var effekterna särskilt tydliga: stora delar av landskapet övergavs under hundratals år och återkoloniserades inte förrän i början av medeltiden. I

² Hellberg (1979 s. 136 med hänv.) anser emellertid att det försvunna hemmanet Lund(en) i Hossmo har sitt namn efter husabyens »lund», alltså centralortens kultplats.

andra områden i Småland med bättre möjligheter till överlevnad tycks livet ha fortsatt utan något påtagligt avbrott. Bosättningen i sådana områden tog nu formen av byar och fick namn som finns kvar än idag. En del av ortnamnstyperna var uppenbart importerade, framför allt från Svealand.

Klimatförändring och bebyggelseutveckling

Olika anledningar till att de ovan nämnda bosättningarna övergavs har diskuterats. Bland annat har en klimatförändring föreslagits, vilken kan ha orsakats av ett vulkaniskt stofmoln som spred sig över stora delar av Europa i mitten av 500-talet e. Kr. Företeelsen beskrivs av Bo Gråslund (2007). Molnet stängde ute solljuset, vilket ledde till att sommartemperaturen föll 3–4 grader under medeltemperaturen med långtgående konsekvenser för åkerbruk och boskapskötsel (Widgren 2013). Några områden tycks ha drabbats hårdare än andra. De ovan nämnda områdena i södra Småland som var övergivna under flera hundra år är ett exempel. Stofmolnet var visserligen kanske inte den enda orsaken till att bosättningarna där övergavs – det finns tecken på att en nedgång hade börjat redan under 400-talet (Lagerås 2013). Det åkerbruk som praktiserades i dessa områden kanske inte var hållbart i längden och de kalla somrarna gjorde det omöjligt att försörja sig i området. Åkrarna odlades extensivt med långa trädesperioder. Senare under yngre järnålder övergick man till ett system med intensiv odling och gödsling av åkrarna som besåddes årligen, utan trädesperiod, ett system som fungerade in på 1800-talet.

Områden som drabbades av denna allvarliga klimatförändring påverkades negativt, inte minst demografiskt. Resultatet var säkerligen en minskad befolkning som nu koncentrerades till områden där bosättningen sedan fortlevde in i yngre järnålder (Klang 1986). En minskad befolkning och övergivna bosättningar innebar att det fanns utrymme för andra. Sådant utrymme kan ha utnyttjats av svearna. Centrala Uppland var ett undantag i dessa tider av försämrat klimat – härifrån utgick en ökad mänsklig påverkan och ett nytt och betydande politiskt centrum började utvecklas (Widgren 2013). Svearnas inflytande under denna period har satt spår i ortnamnen längs kustlandet inte bara i Småland utan också i Södermanland och Östergötland (Hellberg 1979 s. 126 ff.).

I Gert Magnussons avhandling (Magnusson 1986 s. 190) finns en kurva över dateringar av järnframställning från östra Småland samt från Tabergs bergsbruksområde. Dateringarna är ganska få men det intressanta med kurvan i detta sammanhang är att den visar ett uppehåll mellan den äldre och den yngre järnåldern: uppehållet börjar omkring 530 e. Kr. och slutar precis före år 900. De tidigaste dateringarna kommer från Möre och området norr om Kal-

mar medan dateringarna från Tabergsområdet söder om Vättern hör till tidig medeltid.

I det senare området ligger Jönköping, som fick stadsprivilegier 1284. Här har man gjort arkeologiska undersökningar som givit intressanta resultat beträffande organisationen och tidfästningen av järnhanteringen. Järnet kom både från malmförande berg och från sjöar, myrar och rödjord. Slutsatserna av de arkeologiska undersökningarna är att det tycks ha funnits en drivande kraft bakom den storskaliga järnproduktionen. Denna kraft var troligen den kungliga makten. Det färdiga järnet transporterades sedan till andra platser för försäljning och ytterligare bearbetning (Andersson 2010). Datering av de blästerugnar som användes i produktionen här omfattar perioden 700–1300. De flesta dateringarna var från tiden 900–1200. Anderssons (2010 s. 101) slutsats när det gäller stadsgrundandet är att detta kan ses som ett led i centralmaktens ansträngningar att kontrollera handeln med järn.

Avslutning

De fyra husabyar som beskrivits här var knutpunkter i ett nätverk av platser och människor som tog fram råmaterialet till det järn som blev en handelsvara. I en beskrivning av medeltida bergsbruk understryks att denna verksamhet till stor del gällde transporter och logistik (Petterson Jensen & Karlsson 2010). Lars-Olof Larsson ger ett exempel på denna typ av organisation i södra Småland från 1753: 150 personer, som levde inom en yta på ca 15×50 km i närheten av Huseby i Skatelövs socken, var då sysselsatta med att leverera järnmalm, träkol och grönsten till järnbruket (Larsson 2000 s. 203 ff.). De platser där dessa människor levde och verkade var förbundna med Huseby genom sjöar och åar. Vattenvägarna erbjöd transportmöjligheter överallt i landskapet. Var kanske den lokala kunskapen när det gällde att ta vara på och bearbeta sjö- och myrmalmen en viktig eller till och med avgörande förutsättning för de järnbruk som grundades från det tidiga 1600-talet i södra Småland? Den frågan ställer Lars-Olof Larsson (2000 s. 70), men samma fråga kan ställas när det gäller etableringen av de platser som synes vara speciellt avsedda att organisera järnframställning och handel i ett tidigare skede, nämligen husabyarna och de anslutna platserna som tillsammans bildade en kedja för att hantera denna viktiga resurs.

När har då detta ägt rum? Fridell (1996 s. 6) daterar svea-namnen till början av yngre järnålder och det är dokumenterat att svearna var etablerade i kustlandet i Småland i slutet av 800-talet. Småland var bara ett av de områden som svearna satte sin prägel på under den här tiden. Utmed kusten från Södermanland över Östergötland och längs den småländska kusten samt på Öland finns

som nämnts ortnamn med tydlig sveaprägel (Hellberg 1979 s. 126 ff.). Ett antal namn längre in i landet med en anknytning till en centralmakt tycks också ha funnits vid denna tid. Klimatförsämringen i mitten av 500-talet hade avgörande betydelse för bosättningen i södra Småland. En trolig folkminskning och allmänt osäkra samhällsförhållanden erbjöd ett tillfälle att utnyttja övergivna platser i landskapet för att tillgodogöra sig resursen järn. Namnens karaktär indikerar att det var en centralmakt som styrde skeendet: det visar de centralortsindikerande namnen på Bolmsö men också de i området kring Hossmo liksom namnparet *Rinkaby* och *Tegnaby* söder om Växjö. När det gäller de sakrala namnen anser Hellberg (1986) att dessa representerade en kult som tjänade politiska intressen.

Husabyarna och de sakrala namnen kan antas ha hört till samma system för att kontrollera ett område och dess resurser. Inom detta område tycks religiösa och civila funktioner bli allt tätare sammankopplade med tiden. Denna förändring anses ske omkring år 550 (Ekman 2000). Det är en tidpunkt som kan kopplas ihop med klimatförändringen på 530-talet, som tycks ha haft en djupgående påverkan på levnadsförhållandena på många håll, inte minst i Småland.

Källor och litteratur

- Andersson, Hans, 2010: Järn, stad och statsbildning. I: Med hammare och fackla 41. S. 63–102.
- Berglund, Bengt, 2000 = Småländsk järnhantering under 1000 år 1. Järn i Småland. Forskningsläge, utgångspunkter och övergripande resultat. Stockholm. (Jernkontorets bergshistoriska skriftserie 34.)
- 2010 a: Inledning. I: Med hammare och fackla 41. S. 9–14.
- 2010 b: Slutsatser. I: Med hammare och fackla 41. S. 295–304.
- Brink, Stefan, 1997: Västsvenska namnmiljöanalyser. I: Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg. Red. av Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning 22.) S. 61–84.
- 2000: Nordens Husabyar – unga eller gamla? I: En bok om husbyar. Red.: Michael Olausson. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter 13.) S. 65–73.
- 2012: Vikingarnas slavar. Den nordiska tråldomen under yngre järnålder och äldsta medeltid. Stockholm.
- Ekman, Tomas, 2000: Item Husaby in Niericia En orientering om Husby i Glanshammar, med anledning av de arkeologiska undersökningarna åren 1997–98. I: En bok om husbyar. Red.: Michael Olausson. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter 13.) S. 9–38.
- Fridell, Staffan, 1996: Ortnamn och bebyggelsehistoria på Bolmsö. I: OUÅ. S. 5–29.
- 2007: Två ortnamn i Varend. I: OUÅ. S. 55–61.

- Gräslund, Bo, 2007: Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen år 536–537 e. Kr. I: SaoS. S. 93–123.
- Hagberg, Ulf, 1980: Förmodade marknadsplatser längs Kalmarkusten. I: Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg. Red. av Åke Hyenstrand. Redaktionsgrupp: Sibylla Haasum, Carin Hyenstrand & Ingrid Trankell. Stockholm. S. 201–209.
- Hellberg, Lars, 1979: Forn-Kalmar. Ortnamnen och stadens förhistoria. I: Kalmar Stads historia 1. Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling. Tiden intill 1300-talets mitt. Huvudred.: Ingrid Hammarström. Kalmar. S. 119–166.
- 1986: Hedendomens spår i uppländska ortnamn. I: OUÅ. S. 40–71.
- Historiska kartor = www.lantmateriet.se/historiskakartor
- Huseby i Varend. Gårdsbebyggelse från järnålder och historisk tid. Småland, Skatelövs socken, Huseby 1:1, RAÅ 437, Alvesta kommun. Dnr 423-1660-2008. Arkeologisk slutundersökning. Utg.: Alexandra Nylén & Bengt Söderberg. 2009. Lund. (Riksantikvarieämbetet UV Syd, rapport 2009:26; Smålands museums rapport 2009:28.) Tillgänglig på Internet: <http://kulturarvsdata.se/raa/samla/html/4893>
- Jönsson, Bosse & Pedersen, Ellen Anne, 2003: Rönjningsröseområdet Järparyd i Rydaholms socken, Finnveden, Småland. I: Rönjningsröseområden på sydsvenska höglandet. Arkeologiska, kulturgeografiska och vegetationshistoriska undersökningar. Red.: Mats Widgren. Stockholm. (Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. Meddelanden 117.) S. 11–69.
- Klang, Lennart, 1986: Kolonisation och bebyggelseutveckling i nordöstra Smålands inland. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 11. S. 136–163.
- Lagerås, Per, 1996: Vegetation and land-use in the Småland Uplands, southern Sweden, during the last 6000 years. Lund. (Lundqua thesis 36.)
- 2013: Agrara fluktuationer och befolkningsutveckling på sydsvenska höglandet tolkade utifrån rönjningsrösen. I: Fornvännen 108. S. 263–277.
- Larsson, Lars-Olof, 2000: Från blästbruk till bruksdöd. Studier kring järnhantering i södra Småland fram till det industriella genombrottet. I: Småländsk järnhantering under 1000 år 2. Från blästbruk till bruksdöd. Red.: Lars-Olof Larsson & Leif Rubensson. Stockholm. (Jernkontorets bergshistoriska skriftserie 35.) S. 11–252.
- Lindkvist, Thomas, 1990: Plundring, skatter och den feodala statens framväxt. Organisationshistoriska tendenser i Sverige under övergången från vikingatid till tidig medeltid. Uppsala. (Opuscula historica Upsaliensia.)
- 2000: Husabyar – en inledning. I: En bok om husbyar. Red.: Michael Olausson. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter 13.) S. 7–8.
- 2010: Riksbildning och statsbildning. I: Med hammare och fackla 41. S. 15–40.
- Magnusson, Gert, 1986: Lågteknisk järnhantering i Jämtlands län. Stockholm. (Jernkontorets bergshistoriska skriftserie 22.)
- 2010: Möre. Järn och samhällsbildning i rikets marginal. I: Med hammare och fackla 41. S. 267–294.
- Med hammare och fackla. Utg. av Sancte Örjens gille. 1–. 1928 ff. Stockholm.
- Pettersson, Jonatan, 2000: Husabyarna – en kritisk forskningsöversikt. I: En bok om husbyar. Red.: Michael Olausson. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter 13.) S. 49–63.
- Pettersson Jensen, Ingmar & Karlsson, Catarina, 2010: Från malm till osmund. Bergslagens medeltida järnproduktion. I: Med hammare och fackla 41. S. 231–266.
- Rubensson, Leif, 2000: Det småländska blästbruket och de arkeologiska spåren. I:

- Småländsk järnhantering under 1000 år 2. Från blästbruk till bruksdöd. Red.: Lars-Olof Larsson & Leif Rubensson. Stockholm. (Jernkontorets bergshistoriska skriftserie 35.) S. 253–334.
- Strid, Jan-Paul, 2006: Från Mumsmålen till Duvemåla. Den svenska *måla*-kolonisationen under medeltiden. En toplingvistisk studie. Stockholm. (Sällskapet Runica et mediævalia. Opuscula 10.)
- 2009: Försvunna sjöars namn – om ortnamnen i västra slättbygden. I: Skuggor i ett landskap. Västra Östergötlands slättbygd under järnålder och medeltid. Resultat av ett tvärvetenskapligt projekt. Red.: Anders Kaliff. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 75.) S. 46–101.
- Widgren, Mats, 2013: Climate and causation in the Swedish Iron Age. Learning from the present to understand the past. I: Geografisk tidsskrift – Danish Journal of Geography 112:2. S. 126–134.
- Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala namn i Mälardalskapen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)
- 2010: Ortnamnen och den äldre järnålderns högstatusmiljöer. I: Makt, kult, plats. Högstatusmiljöer under den äldre järnåldern. Kultplatser. Två seminarier arrangerade av Stockholms läns museum under 2009 och 2010. Red.: Peter Bratt & Richard Grönwall. Stockholm. (Arkeologi i Stockholms län 5.) S. 24–30.

Summary

Husaby places, iron and the early Svear state

By Birgitta Roeck-Hansen

In the south of Småland there are four places with names deriving from the word *husaby*, which referred to a large farm or hamlet linked to the central power of the time, serving as an administrative centre and a place for the collection of taxes. All four of these places were associated with iron working. The iron ore was found in lakes and bogs and processed in blast furnaces. In two of these *husaby* places an older name, **Husa*, preceded the *husaby* that existed later. Iron working here has been dated to the late Iron Age.

Of the other two *husaby* places, Huseby in Högsby parish is surrounded by sacral and other place-names common in Svealand. Huseby in Skatelöv parish is not mentioned before the 14th century, but the name itself, combined with several sacral names close to Huseby, probably dates the establishment of the place to an earlier period. This colonisation from the growing central power in Svealand seems to have started at the beginning of the late Iron Age, as witnessed by names like **Husa*, *Rinkaby* and *Tegnaby*. In the middle of the 6th century a climate disaster occurred, apparently resulting in large formerly inhabited areas being abandoned. This situation offered an opportunity for new settlers from the north. They were able to take advantage of the easily accessible iron ore in lakes and bogs, as well as the tradition of working the ore. Documentary evidence tells us that, by the end of the 9th century, the east coast of Småland was in the hands of the Svear.

Särsö och personnamnet fisl. *Sævarr*

Av Simon Karlin Björk

Namn och bygd 105 (2017), 85–90.

Simon Karlin Björk, Scandinavian Onomastics, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: *Särsö* and the personal name Olcel. *Sævarr*.

Abstract

Researchers studying the personal name PrScand. **Saiwi-harjaz*, Olcel. *Sævarr/Siðvarr*, have discussed whether it is possible to reconstruct from it an old common noun meaning ‘sea warrior’. Names of the *Särslöv* type have been brought into the discussion, as has the question whether the place-name element *-lev/-löv* and its meaning could provide further clues as to the original status of the personal name. As a contribution to the discussion, the author draws attention here to the old island name *Särsö*, which he believes contains the same first element as the *Särslöv* names. Given the infrequent use of personal names as the first elements of old island names, he suggests that this points to the personal name discussed originating from a common noun.

Keywords: place-names in *-lev*, island names, the personal name Olcel. *Sævarr*, reconstruction of common nouns from names.

Rekonstruktion av försvunna ord ur personnamn är en angelägen uppgift inom namnforskningen men detta ämne har inte upplevt samma höga grad av teoretisk diskussion som frågan om ordrekonstruktion ur ortnamn (se t.ex. Andersson 1980 och Elmevik 2002). Hur vi går tillväga för att ur personnamn rekonstruera äldre ord och hur vi bedömer sådana rekonstruktioner är inte minst av betydelse för namnforskningens roll som hjälpvetenskap åt andra discipliner. Exempelvis bidrar denna typ av rekonstruktion inte sällan till att nytt material, relevant för den religionshistoriska forskningen, framkommer. Ett exempel härpå finner man i de personnamn, t.ex. fda. *Guthir* och fvn. *Þórir*, som John Kousgård Sørensen (1989) vill återföra på ursprungliga appellativa personbeteckningar, sammansatta med en senare led urn. **-wīhaR* ‘präst’. I det följande kommer jag att ta upp ett fall där denna typ av ordrekonstruktion har föreslagits och diskuterats, och genom att föra in ytterligare ett namn i diskussionen vill jag dels bidra med en ny namntolkning, dels försöka nå ytterligare klarhet rörande den aktuella rekonstruktionen. Jag hoppas vid ett senare tillfälle också få möjlighet att publicera en djupare diskussion om den särskilda problematiken förknippad med denna typ av forskningsuppgift.

Problemen vid ordrekonstruktion ur personnamn har ändå blivit föremål för några forskares diskussion. Ett gott exempel härpå finner man hos Lena Petersson (2010) som tar upp komplikationen att man vid rekonstruktioner ur per-

sonnamn inte kan vänta sig samma stöd av utomlingvistiska förhållanden som vid rekonstruktioner ur ortnamn, där t.ex. terrängstudier kan styrka en antagen namngivningsbakgrund. Hon framhåller att »[t]he personal names researcher has to resort to other criteria than extralinguistic circumstances to find plausible evidence of lost words in old personal names» (2010 s. 185). Större delen av artikeln ägnar hon åt det tematiska namnet urn. **Saiwiharjaz*, fvn. *Sævarr* eller *Sióvarr* m. Rörande detta namn tar hon redan i LUP (2004 s. 31) upp möjligheten att det kan återgå på en meningsbärande sammansättning med betydelsen 'sjökrigare' och till stöd för denna mening anför Peterson att namnet är rikt företrätt som förled i *-lev*-namn, samtidigt som namnet annars inte är belagt på fornöstnordisk botten. I ett senare arbete för Peterson (2008) in ett antal svenska *-sta(d)*-namn av typen *Särstad* i diskussionen och kompletterar uppgifterna om personnamnets utbredning med det öländska runbelägget **seuar** (Öl 81). Hon framhåller (2008 s. 149) att det inte är nödvändigt att tolka namnet urn. **Saiwiharjaz* som en ursprunglig appellativisk personbeteckning trots att personnamnet nästan helt lyser med sin frånvaro i det fornöstnordiska materialet bortsett från ortnamnsbeläggen, och hon hänvisar dels till att namnet är väl företrätt i fornvästnorden och dels till att det finns exempel på andra personnamn som vi känner från de urnordiska källorna men som är försvunna i det senare namnmaterialet. När Peterson (2010) åter tar upp möjligheten att ur urn. **Saiwiharjaz* rekonstruera en personbeteckning med betydelsen 'sjökrigare', är det med fokus på huruvida betydelsen av ortnamns-elementet *-lev* genom en diskussion av *Särslöv*-namnen ytterligare kan belysa frågan om personnamnets ursprung. Viktigt för den slutgiltiga bedömningen är hur man ska betrakta *-lev*-namnens förleder: som betecknande den person som utgör mottagare av godset eller som betecknande den person som har efterlämnat godset. Peterson anser det nödvändigt att hålla öppet för bägge dessa betydelser och anför som exempel på den förra betydelsen fda. *kunung-lēf* 'den godsmängde, der er overladt, overdraget kongen' och en grupp danska *-lev*-namn, t.ex. *Jerlev*, vars förleder troligen utgörs av personbeteckningen *jarl* i stamform (2010 s. 189 f.). Med denna innebörd hos *-lev* är det enligt Peterson möjligt att för *Särslöv*-namnen räkna med en betydelse 'the property transferred to, assigned to the sea warrior'. Staffan Fridell (2014 s. 96 f.) har uttryckt sig positiv till en sådan tolkning av *Särslöv* i en undersökning av namnet *Adelöv*, vilket han för tillbaka på ett fsv. **adhallef* 'den viktigaste eller huvudsakliga delen av en överlämnad (jord)egendom' och Bent Jørgensen (2015 s. 44 f.) nämner Petersons iakttagelser då han påpekar att den relativt låga variationen i *-lev*-namnens förleder talar för att man i dessa oftare bör räkna med appellativ istället för personnamn. Peterson (2010 s. 191) framhåller slutligen att hennes argument för att ur urn. **Saiwiharjaz* rekonstruera en ursprunglig personbeteckning möter vissa problem eftersom det finns ett antal *-sta(d)*-

namn med formen *Sär(e)sta(d)* vilka bl.a. kan antyda att personnamnet tidigare har haft en vidare östnordisk spridning.

Till diskussionen om den aktuella rekonstruktionen av ett appellativ urn. **saiwiharjaz* bör man enligt min mening även föra *Särsö*, namnet på en ö belägen i Ljusterö socken vid den uppländska kusten, öster om fjärden Gälnan. Namnet är belagt redan i *Navigatio ex Dania*, seglingsbeskrivningen i handskriften av kung Valdemars jordebok (DRA C 8 f. 127v, 128r), för vilken man bör räkna med en datering omkring 1300 (Modéer 1937 s. 89 f.).¹ Detta belägg, *særsør*, är det klart äldsta, varefter namnet sedan först återfinns i skrift på 1700-talet (*Sars øn*, omkr. 1730 KrA XXII nr 15). Ortsuttalet av namnet har upptecknats som *scøſø* (John Westin, Gösta Lundberg 1932 OAU). I jordeböckerna benämns orten endast *Ön* (Öhn, 1787 OAUjb). Det äldsta beläggets form på *-ør* bör sannolikt inte leda bort från slutsatsen att namnet är en sammansättning med appellativet *ö*. I seglingsbeskrivningen finner man nämligen beläggen *alør* avseende ön Ålö (Aaløø, 1454 8/3 Priv. f. Sv. städer 1 s. 126) i Oxelösund och *finør* motsvarande *Fånö* (i Fanø, 1409 11/9 SDns 2 s. 186) som är ett äldre namn på ön, sedermera också på socknen, Blidö på Roslagskusten. Det är dock även tänkbart att namnet ursprungligen är sammansatt med en senare led *ör* 'grusbank'; sådana namn tenderar emellertid att beteckna mindre lokaler eller ha plural form.

Namnet *Särsö* har enligt min kännedom inte tidigare utsatts för något tolkningsförsök, vilket kan tyckas en aning förvånande med tanke på att det är tidigt belagt och att dess förled uppvisar en stor likhet med förleden i den ovan nämnda *Särslöv*-gruppen. Jag vill här föreslå att *Särsö* bör sammankopplas med just denna grupp och att namnet är möjligt att föra tillbaka på ett urn. **Saiwiharjas-auju*. Ljudutvecklingen för de sammansatta namnen med denna förled finns beskriven hos Peterson (2010 s. 146 f.) och den passar väl in även i detta fall.

Ur metodologisk synvinkel är den tanke som Peterson laborerar med i undersökningen av *Särslöv*, nämligen att ett personnamns förekomst i vissa typer av ortnamn kan tala för riktigheten i en rekonstruktion, såväl intressant som tilltalande. I anslutning till detta blir min tolkning av namnet *Särsö* av visst intresse för frågan om huruvida man ur personnamnet fvn. *Sævarr* och *Särslöv*-namnen kan rekonstruera en äldre personbeteckning med betydelsen 'sjökrigare'. Else Britt Lindblom (1988 s. 161 f. med forskningsöversikt, s. 179) påpekar att önamnstypen med personnamn i bestämningsleden är sparsamt företrädd i Norden (s. 161) bortsett från de vikingatida och medeltida kolonisationsbygderna. Till dessa områden kan man inte räkna den

¹ Ett faksimil av de aktuella handskriftssidorna finner man hos Westerdahl (1978 s. 27) som även (s. 26–30) citerar och översätter den del av seglingsbeskrivningen som berör svenskt område.

tidigt befolkade Svealandskusten vid vilken Särso ligger. I mitt pågående avhandlingsarbete rörande de nordiska ortnamnen på *-arna(r)* och *-ærni(r)*, en namngrupp som till större delen utgörs av svealändska önamn, har jag heller inte hittills funnit anledning att räkna med några förleder som utgörs av personnamn. Gamla svenska önamn med personnamn i bestämningsleden förefaller sålunda ovanliga, även om de kan förekomma, se t.ex. Moberg (1988) om namnet *Kymmendö*. För hög ålder hos namnet *Särso* kan man dels anföra att de andra diskuterade ortnamnen på *Särs-* tillhör ålderdomliga namntyper (*-lev* och *-sta(d)*), dels den ringa förekomsten av namnet *Sævarr* i östnordiska källor från vikingatiden och framåt. Om förleden i namnet *Särso* skulle utgöras av ett personnamn får man sålunda räkna med att önamnet tillhör en ovanlig bildningstyp. Detta kan visserligen inte användas som bevis för rekonstruktionen av en personbeteckning urn. **saiwiharjaz* 'sjökrigare' men kan enligt min åsikt ändå utgöra ett indicium för dess riktighet. Jag föredrar därför också att i förleden räkna med ett personbetecknande appellativ vars form i gen. sg. får antas uttrycka en kollektiv funktion (se Fries 1986).

Betydelsen av namnet *Särso* skulle med denna appellativa tolkning av förleden snarast vara 'ön tillhörande eller förknippad med sjökrigare'. En parallell till en sådan förled bestående av ett personbetecknande appellativ med koppling till sjökrigsföringen finner man troligen i önamnet *Styrsö* som förekommer på flera håll längs den svenska kusten. Hellberg (1978 s. 71–73) har i ett föredrag om svenska ortnamn och fornvästnordiskt diktarspråk diskuterat dessa namn, vilkas förled han tilltalande förklarar som fvn. *styrir* 'skeppsbefälhavare'. Jag vill emellertid inte för *Särso*, så som Hellberg vill för *Styrsö*-namnens del, föreslå någon koppling till den gamla ledningsorganisationen. Det är dock intressant att det Hellberg anger som kännetecknande för lokalerna bärande dessa namn i hög grad även stämmer in på en beskrivning av *Särso*: »Diese Ortsnamen sind [...] eng an die Küste mit ihren alten und von den Schären geschützten Wasserstraßen angeknüpft» och vidare »Kennzeichnend für die mit *Styris*-Namen bezeichneten Örtlichkeiten ist vor allem, daß sie gute Häfen oder wohl geschützte Ankerplätze haben bieten können» (1978 s. 71). Ett *Styrsö* finner man i Ljusterös grannsocken Länna, cirka 14 km från *Särso*. Nära inpå *Särso* finner man också andra paralleller till äldre önamnsbildning med appellativisk, personbetecknande förled. Ungefär sju kilometer sydväst om *Särso* ligger en ö med namnet *Bröttö* (Bröthö 1538, Bröthö 1543, Bröttö 1544, Brötteö 1545 OAUjb) vars äldre belägg antyder att förleden är fsv. *bryti* 'gårdsfogde, förman bland trälar' med hiatussynkope av fovevokalen. Med hänsyn till förledens innebörd bör detta namn ha bildats senast under den äldre fornsvenska perioden men kan också ha betydligt högre ålder. Även för namnet *Väringsö* i Länna sn, avseende en ö liggande intill det

tidigare nämnda Styrösö, har föreslagits en personbetecknande förled som syftar på de i österled farande vikingarna (Sahlgren 1945 s. 25).

Att Särsö med dess läge invid en viktig gammal segelled har kunnat utgöra tillhåll för sjökrigare, antingen i verkligheten eller i sjöfarandes föreställningsvärld, är inte osannolikt. Eftersom ön utgjort riktpunkt i denna led är det troligt att dess namn har varit välkänt, något som bör ha givit ett gammalt namn möjlighet att bevaras.

Litteratur

- Andersson, Thorsten, 1980: Ord eller suffixbildning? Till frågan om rekonstruktion av ord ur ortnamn. I: Sprogvidenskabelig udnyttelse av stednavnematerialet. NORNAs syvende symposium i København 18–20 maj 1979. Red. af Vibeke Dahlberg, Bente Holmberg & John Kousgård Sørensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 18.) S. 9–40.
- Elmevik, Lennart, 2002: Ords-katten i den svenska ortnamnsskatten. I: Studier i svensk språkhistoria 6. Förhandlingar vid sjätte sammankomsten för svenska språkets historia. Helsingfors 11–12 maj 2000. Utg. av Gunilla Harling-Kranck & Hanna Lehti-Eklund. Helsingfors. (Folkmålsstudier 41.) S. 79–88.
- Fridell, Staffan, 2014: Sydsvenska ortnamnsproblem. I: NoB 102. S. 91–101.
- Fries, Sigurd, 1986: Fugels-ø, Kalvsvik, Steinseng – mansnamn eller appellativer i förlederna? I: Personnamn i stadnamn. Artikkelsamling frå NORNAs tolvte symposium i Trondheim 14.–16. Mai 1984. Red. av Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. Trondheim. (NORNA-rapporter 33.) S. 17–23.
- Hellberg, Lars, 1978: Schwedische Ortsnamen und altwestnordische Dichtersprache. I: The Vikings. Proceedings of the symposium of the Faculty of Arts of Uppsala University, June 6–9, 1977. Ed. by Thorsten Andersson & Karl Inge Sandred. Uppsala. (Symposia Universitatis Upsaliensis annum quingentesimum celebrantis 8.) S. 67–77.
- Jørgensen, Bent, 2015: Retrospektion. Slutning om ældre bebyggelsesforhold på grundlag af yngre navnemateriale. I: NoB 103. S. 35–51.
- Kousgård Sørensen, John, 1989: Om personnavne på -vi/-væ og den førkristne prætestand. Med nogle overvejelser over en omstridt passage i Glavendrup-stenens indskrift. I: Danske Studier 84. S. 5–33.
- Lindblom, Else Britt, 1988: Studier över önamnen i Luleå skärgård. Umeå. (Skrifter utg. av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Ser. N. Namn 3.)
- Moberg, Lennart, 1988: Hemsö – Kymmendö. I: Ingemar Olsson 25 augusti 1988. Red. av Jan Einarsson & Barbro Söderberg. Stockholm. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet 28.) S. 239–248.
- Modéer, Ivar, 1937: Något om namnformerna i seglingsbeskrivningen i Kung Valdemars jordebok. I: NoB 25. S. 88–98.
- Peterson, Lena, 2008: Om det fiktiva mansnamnet *fda.*, fsv. **Særir* ~ **Særið*/**Særiðh*. I: Namn från land och stad. Hyllningsskrift till Mats Wahlberg 25 maj 2008. Red. av Eva Bryllå & Svante Strandberg. Uppsala. (Namn och samhälle 21.) S. 145–151.
- 2010: Reconstructing lost words from old personal names – and the meaning of the place-name element *-lev*. I: Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter

- aus alten Eigennamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 7.–9. April 2010. Hrsg. von Lennart Elmevik & Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 112.) S. 185–193.
- Priv. f. Sv. städer 1 = Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer. Första delen (1251–1523). Utg. av Nils Herlitz. 1927. Stockholm.
- Sahlgren, Jöran, 1945: Vikingaleder genom östra Uppland. I: Lännabygden 2. Norrtälje. S. 21–27.
- Westerdahl, Christer, 1978: Medeltida sjöleder och ortnamn. I: Årsbok utg. av Tjustbygdens kulturhistoriska förening. Meddelande 35. S. 21–48.
- Öl [+ nr] = Ölands runinskrifter granskade och tolkade af Sven Söderberg & Erik Brate. 1900–1906. Stockholm. (Sveriges runinskrifter. Utg. av Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien. 1.)

Summary

Särsö and the personal name OIcel. *Sævarr*

By *Simon Karlin Björk*

Up to now, the reconstruction of old words from personal names has not attracted as much theoretical and methodological discussion as the reconstruction of words from place-names. This article begins by considering a number of studies by Lena Peterson, one of the scholars who have touched on this subject, and outlines her discussion of the name OIcel. *Sævarr/Sjóvarr* < PrScand. **Saiwiharjaz*. Peterson has on several occasions suggested the possibility of reconstructing from this name an old common noun meaning ‘sea warrior’. Place-names of the *Särslöv/-lev* type, whose first element has been taken to contain the personal name in question, have figured prominently in her accounts of the subject. In an essay from 2010, Peterson also considers whether the first elements of names in *-löv/-lev* could have consisted of names or common nouns for the recipients of the property left as an inheritance, and argues that, in the case of the *Särslöv* names, such an interpretation could support the reconstruction of a common noun. As a contribution to the discussion of the name *Sævarr*, the present author examines *Särsö* (*Særsør* c.1300), the name of an island in the southern part of the Roslagen archipelago, situated along the sailing route described in the Cadastre of King Valdemar. It is suggested that this name in *-ö* is compounded with a first element consisting of the name *Sævarr* or the proposed reconstructed common noun meaning ‘sea warrior’. The author also argues that the low frequency of personal names in the first elements of old island names supports the argument that the first element consists of a common noun, which in turn supports the reconstruction of a PrScand. **saiwiharjaz* ‘sea warrior’.

Sprette, Sprøtta og Springaren

Individualitet i skjergardsnamn

Av Inge Særheim

Namn och bygd 105 (2017), 91–108.

Inge Særheim, Department of Cultural Studies and Languages, University of Stavanger: *Sprette, Sprøtta and Springaren*: Individuality in coastal names.

Abstract

A number of coastal names are uncompounded and describe a characteristic feature; they do not contain a topographical appellative. Some of them are metaphorical, e.g. *Kniven* ('the knife'), denoting a dangerous rocky shallow. Others are formed from verbs describing a special feature that seamen need to be aware of, e.g. *Springaren* (from *springa* v. 'leap, run'), referring to the sudden breaking of waves. Some coastal names contain words which, according to tradition and superstition, were not to be used by fishermen, i.e. taboo words, such as words for domestic animals (*Sugga* 'the sow'). The name *Kjerringa* ('old woman, wife'), denoting dangerous rocks in the sea, has negative connotations and may reflect a superstition among fishermen that women represent misfortune. Names like these serve as warnings to seamen.

Keywords: place-names, coastal names, individuality, Jæren, south-western Norway.

1. Usamansette skjergardsnamn som skildrar særdrag ved stadene

Våre eldste skjergardsnamn er dei usamansette øy- og fjordnamna som er avleidd med ulike suffiks, t.d. *-s*, *-t*, *-r*, *-l*, *-n*, *-m* eller *-str*. Namna skildrar særdrag ved stadene, t.d. at dei er sær utsette for vêr og vind, eller at det er mykje straum der. Nokre opplyser om spesielle sider ved form og skap, planteliv, dyreliv, jordgrunn e.a. Slike namn inneheld ikkje terrengdefinerande ord, t.d. ord for 'øy' eller 'fjord'. Øynamnet gno. *Kørmt* (Karmøy, Nord-Rogaland), som er avleidd med *t*-suffiks, har t.d. språkleg samband med ordet *karmr* m. 'karm', med bakgrunn i at den langstrekte øya ligg som ein bølgebrytar og vernar skipsleia på innsida av øya, i Karmsundet (gno. *Karmtsund*). Øynamnet *Ogn* (*Ognøy*) frå Bokn (Nord-Rogaland), gno. **Ógn* f., som inneheld *n*-suffiks, er skyldt gno. *ógn* f. 'redsle, skrekk', truleg med bakgrunn i straum og sog i sjøen ved øya, særleg i Frekasundet. Tilsvarande namnelagingar finst blant hydronyma, med bakgrunn i at elvane gjer mykje skade, t.d. ved flaum, jf. elvenamnet gno. **Ógn* f., no *Ogna*, som førekjem både på Sør-Jæren og i Nord-Trøndelag, dessutan det svenske *Ljungan* (jf. *Oghnaros* 1412, her samansett med *os* 'åmunning') med tilsvarande opphav.

Også mange yngre usamansette skjergardsnamn, som gjerne berre er kjende og nytta i eit mindre fiskarmiljø, vantar ord for terrengtype. Dei skildrar ein spesiell eigenskap – eit individuelt trekk – ved staden som det er viktig for namnebrukarane å kjenna til, ofte for å åtvare om farlege situasjonar under båtferdsel og fiske. I nokre høve dreiar det seg om metaforisk namngjeving, t.d. *Kniven* (ein farleg grunne) og *Kverna* (eit skjer der sjøen mel og gneg jamt). Mange namn gjev uttrykk for ei handling som båtførarar bør vera merksame på, t.d. *Sprette* og *Springaren*, bae nytta om farlege skjer langs jærkysten. Mange namn gjev uttrykk for dynamiske krefter i sjøen; dei fungerer nærast som varsellys for folk som ferdast i båt.

Liknande namnelaging finn ein andre stader i Norden, t.d. i den finske skjergarden, jf. døme som *Frasan*, *Skvalpan*, *Skvättan* og *Skrämmarn* (Zilliacus 1989 s. 88). Frå Smålandskysten kan nemnast *Blåsaren* (Modéer 1933 s. 14, 1937 s. 125), og frå den vestsvenske kysten *Brusen*, *Knarraren* og *Malaren*, som ifølgje Lindroth (1922 s. 18, 39–40, 49) siktar til lyden av bølgerørslene.

Det finst mange usamansette lagingar utan terrengdefinerande ord i namnetilfanget som er registrert frå sjøen og strendene på Jæren, særleg frå den nordre delen av dette området, der det er svært mange skjer og grunnar. Frå området mellom Tungeneset (Randaberg) i nord og grensa med Eigersund kommune i sør er det samla meir enn 3 000 stadnamn – namn på grunnar, skjer, holmar, øyar, vikar, nes, strender, båtstøer m.m. (Særheim 2015). Dei fleste namna vart registrerte i samband med mitt hovudfagsarbeid i nordisk ved Universitetet i Bergen (Særheim 1978). Nokre fleire namn kom til under ei omfattande innsamling av stadnamn i Rogaland i 1980-åra.

Usamansette namn som manglar terrengdefinerande ord, og som skildrar spesielle eigenskapar ved lokalitetane (bølgerørslé, lyd, farge, form m.m.), omfattar om lag kvart fjortande namn av det samla tilfanget på ca. 3 000 skjergardsnamn. Ved jamføring med namnemateriale frå andre kystmiljø i Rogaland, t.d. Kvitsøy, der det er registrerte ca. 1 000 namn (Særheim 1989), Utsira (700 namn, Særheim 1990) og Nordvest-Karmøy (1 000 namn, Uppstad 1993), går det fram at bruken av slike lagingar er om lag like omfattande i desse områda. Men jamføring med namnemateriale frå innlandsstrok, t.d. fjellbygda Sirdal i Vest-Agder (Særheim 1992), viser at slike laginger der utgjer ein langt mindre del av det samla tilfanget på ca. 12 000 namn. I ei mellomstilling står den låglendte jærské jordbruksbygda Klepp (ca. 3 000 namn, Særheim 1980), der det er teignamna som dominerer.

Bruken av usamansette lagingar utan terrengdefinerande ord kan seiast å vera eit kjennemerke for skjergardsnamngjevinga i Sørvest-Noreg, jamført med namngjevinga i innland og høghei i denne delen av landet. Det er i denne samanhengen interessant å sjå at Nyström har funne ein klar skilnad i bruk av

metafornamn mellom eit svensk skjergardsmiljø og eit agrarlandskap: «metaphorical names are much easier to find among the thousands of islands, rocks, bays and promontories in the Stockholm archipelago than in the flat, agricultural landscape of Östergötland, where they are sparse» (Nyström 2013 s. 363).

Dei aller fleste namna på skjer og grunnar frå jærstrendene er likevel samansette og inneheld eit ord for terrengtype i tillegg til eit utmerkjande ledd som tener til å skilja mellom lokalitetane. Ordet *skjer* n. ligg t.d. føre i meir enn 160 namn. Av desse er 50 sekundærnamn, med eit anna stadnamn som føreledd, t.d. *Fuglingskjeret* (ligg ved holmen Fuglingen). 40 namn inneheld presiserande ledd som *Nørdrå, Søra, Indra, Midtra, Ytra* o.l., medan 28 har eit dyrenemne og 13 eit nemne for personar som føreledd. Seks stader finn ein *Svartaskjeret*, medan ein tre stader finn føreledd som *Humra-, Terne-, Flo-* og *Tara-*. Dei fleste namna på skjer og grunnar – og andre skjergardslokalitetar – frå dette området er, med andre ord, laga som ‘vanlege’ mikrotoponym, med eit ord for terrengtype som hovudledd og eit utmerkjande ledd.

Usamansette namn som dei nemnde *Sprette, Springaren* og *Kniven* skildrar individuelle eigenskapar ved stadene. Adjektivet *individuell* omfattar ifølgje Nynorskordboka (2006 s. 520) noko «som er særmerkt for el. knytt til det ein-skilde individet; sær eigen, personleg», medan appellativet *individualitet* tyder «eigenart, særhått, særpreg; personlegdom» og verbet *individualisera*: «framheve det særmerkte for eit individ; tilpasse til det ein-skilde individet». I og med at *propria* har individualutpeikande funksjon og refererer til individualitetar, t.d. visse stader eller menneske, kan alle namn eigentleg seiast å vera individualiserande. Ved i tillegg å skildra ein sær eigen eigenskap ved namneberaren gjennom det semantiske innhaldet i namnet blir den individuelle karakteren framheva og understreka.

2. Usamansette og samansette namnelagingar

Også mange samansette skjergardsnamn inneheld namneledd som skildrar spesielle bølgerørsler eller andre eigenskapar ved stadene som namnebrukarane bør kjenna til, jf. *Løyndagrunnen* (ved Feisteinen og Nordtjør; ligg under sjømålet, altså ‘skjult’), *Underskjeret* (utanfor Stavneheim; ligg ‘under’ sjømålet), *Leiasteinen* (ligg i ‘båtleia’ ved Nordre Gjølringen) og *Midtfjøra* (grunne som ligg ‘midt i fjorden’, dvs. Rottsfjorden, altså midt i skipsleia). Namnet *Skoholmen* (grunne i skipsleia vest for Tunge) synest innehalda gno. *skóð* n. ‘skade’, medan *Varaskjera* (Husvegg) tyder ‘skjer som ein skal vara, akta seg for’. Mykje bølgebrot er skildra i namn som *Olleskjeret* (nord for Rott; skjer med store ‘alder, bølger’), *Villeboane* (Håsteinsfjorden; bår med ‘ville’

Fig. 1. Skjeret Bragen nord for Tungenes (Randaberg) har namn etter lyden av bølgebrotta. Namnet er laga til verbet *braka*. Foto: Inge Særheim.

bølgebrot), *Bårøyna* (Byberg; strandflate med mykje ‘bårer, havbølger’) og *Brønnes* (Rott; nes med mykje ‘brim, skumsprut’).

Stundom finst det motsvarande usamansette og samansette lagingar. Ordet *kvern* f. synest både i det usamansette *Kverna* (skjer i Vigdelsviga) og det samansette *Kvernholmen* (holme sør for Håstein) sikta til den jamne malande og kvervlande rørsle og lyden av sjøen som gneg mot stadene. Namnet *Sutla* er nytta om ein trong kile som deler holmen Røyda (ved øya Tjør) i to; sjøen skvalpar så vidt gjennom. Det er laga til verbet *sutla* ‘plaska, skvalpa’, som ein også finn som føreledd i vikonnamnet *Sutleviga* frå garden Varden.

I somme høve er det nytta ulike ord, men liknande biletbruk og konnotasjonar i usamansette og samansette namn, jf. dei usamansette *Smellen* (skjer ved Tjør, Hatten og Frøsholmane), *Smellane* (skjer nord for Håstein), *Smellet* (fjellklove på Rott), *Skyttaren* (skjer utanfor Sørå-Kolnes), *Skyttarane* (skjer nord for Tjør) og *Skidaren* (skjer ved Litle Grynningen og utanfor Husvegg), dessutan dei samansette vikonnamna *Skodahola* (Myklabost) og *Skodaholet* (Sele); alle namna siktar til den høge og skarpe lyden av bølger som slår mot lokalitetane. Lyden av bølgebrotta er også skildra i det usamansette skjernamnet *Bragen* (nord for Tunge; ‘braka’; jf. fig. 1) og dei samansette vikonnamna *Donneviga* (Nordra-Sunde og Myklabost; ‘dynja, braka’) og *Dynneviga* (Vistnes; ‘dundra’). Døme på usamansette og samansette lagingar finn ein også ved metaforisk bruk av dyrenemne i skjernamna, jf. del 6.

3. Tydingar og real bakgrunn for namna

Nokre av dei usamansette skjer- og grunnenamna som skildrar bølgerørsler, siktar til sær bråe rørsler, jf. dei nemnde *Sprette* (skjer aust for Svartaskjera og sørvest for Storetjør), *Spretten* (skjer sør for Feisteinen), båe til *spretta* vb., dessutan *Springaren* (grunne sør for Sirevåg og nes i Vatnamo), til *springa* vb. Grunnar og skjer med slike namn blir av fiskarar omtala som svært raske; dei bryt utan nærare varsel og nokre av dei trekkjer båtane inn til seg når dei bryt. Somme namn fortel om store bølger eller jamne bølgerørsler: *Skjevlingen* (skjer sør for Sirevåg; *-ing*-avleiing til *skavl* m.), *Skvetta* (nes i Holmane; til *skvetta* vb.), *Sprøtta* (grunne i grensa mellom Vik og Skeie; truleg til *sprøyta* vb., om sjøsprøyt) og *Stampa* (grunne vest for Revingen; til *stampa* vb., vel om stampesjø). Namnet *Fakse(n)*, som er nytta om skjer ved Håstein, Tjør og Skodene, siktar til mykje skumsprut, jf. omtalen i del 5.

Nokre namn siktar til ein spesiell sterk, skarp eller jamn lyd av bølgeslaga, jf. dei nemnde *Smellen* (skjer tre stader), *Smellane* (skjer; båe til *smella* vb.), *Skyttaren* (skjer), *Skyttarane* (skjer; jf. *skyta* vb.) og *Skidaren* (skjer to stader; til *skita* vb.). Andre døme er *Skrabene* (skjer nord for Tjør; til *skrapa* vb.) og *Slarka* (grunne utanfor Grødaland; til *slarka* vb. ‘subba, gå tungt og bråkande’). Lydinstrykket av bølgiene ligg også til grunn for skjergardsnamn andre stader i Norden (jf. Lindroth 1922 s. 12, 18, 63, 81). At nokre namn har bakgrunn i karakteristisk lyd av bølgerørslene, har kanskje samanheng med attkjenning av stadene ved navigasjon på sjøen, særleg når det er mørkt. Også bruken av visse dyrenemne i namn på skjer og grunnar kan ha slik bakgrunn; jf. del 6 og Olsen 1916 s. 65, Lindroth 1921 s. 30, 1922 s. 34, Uppstad 1993 s. 127.

Dynamiske krefter i sjøen ligg truleg til grunn for namn som *Knogane* (skjer ved Buøyna) og *Skidknog* (skjer utanfor Tjora), båe laga til *knok* m. ‘framstående bein på oversida av neven’, jf. uttrykket «slå med knokane». Meir jamne og malande eller kokande bølgerørsler er skildra i skjernamnet *Gryda* (sør for Nordskod; *gryte* f.), dessutan i det nemnde *Kverna* (Vigdel; *kvern* f.); jf. også Lindroth 1921 s. 29–31. Hovda (1962) har peika på at nokre eigenskapar som er skildra i skjer- og grunnenamn, også førekjem i elve- og fossenamn. Stundom finn ein dei same nemna i skjergards- og vassførenamn, jf. omtalen av namnet *Fakse* i del 5.

Lumske og spesielt farlege skjer og grunnar har fått namn som *Døsa* (utanfor Jåsund; til *døsa* vb. ‘halvsova’), *Kniven* (nord for Tjør) og *Stikkaren* (nord for Tjør; til *stikka* vb.). Liknande bakgrunn gjeld skjernamn som *Klaven* (ved Egerholmen; *klave* m. ‘bøyel til å ha om halsen på dyr’) og *Klemma* (*klemme* f.); det sistnemnde er nytta om ei rive mellom to steinar utanfor Hårr der ein ikkje kjem gjennom med båt. *Kattapina* er nytta om ei trong bergkløft

(Ytrabø) og om ein trong passasje (Rott) der det er vanskeleg å ta seg fram med båt. Særs verharde stader har elles fått namn som *Årasmeden* (straumsund ved Frøsholmane) og *Arabrod* (Holmane), dvs. stader der ein kan ‘bryta årene’. Lunare stader for båtar heiter t.d. *Omnskråna* (ved Buøyna) og *Stovelivda* (lita vik ved Tananger der losen pla venta på båtar). Fiskeplassar som *Pina* (ved Egerholmen) og *Knega* (på Hårr og ved Tjør) siktar truleg til vanskelege arbeidstilhøve og magert utbytte. Namnet *Dørdi*, nytta om ein farleg grunne sørvest for Frøsholmane, inneheld det engelske adjektivet *dirty* ‘skiten’ med negativt innhald; det har slangkarakter.

Nokre namn skildrar fargen, t.d. *Oske* (grunne ved Gjøringane), som truleg er oblik form gno. **Qsku* av gno. *aska* f. ‘oske’, med bakgrunn i mørk sjøbotn, dvs. steinar med tarevekst (jf. del 5). Eit anna døme er *Reibet*, nytta om eit felt med kvitt berg på framspringet Håsteinshalsen. Det inneheld ordet *reip* n. ‘tauverk, reip’, her brukt jamførande. Fleire namn inneheld eit fargeadjektiv og førestilt bunden artikkel, oftast nytta om steinar i sjøkanten: *Den gråe*, *Den gule*, *Den kvide*, *Den raude*, *Den svarte*, dessutan *Den blåe* (médfjell) og *Den kvide presten* (kvit stein).

Namn som *Skarven* (steinar utanfor Indrabø og i Hafrsfjordkjeften) og *Fuglingen* (holme utanfor Hodne) siktar til at dette er faste tilhaldsstader for fuglar. Nokre namn har bakgrunn i plantevekst eller mangel på det, jf. *Lyngbusken* (også kalla *Buska*), ein fiskeplass utanfor Kolnes; namnet siktar truleg til tarevekst. Det skogklede médfjellet Steinstovfjellet (Ogna) liknar ei tue med lyng sett frå sjøen, og blir difor kalla *Lyngtua* av fiskarar. Skjeret *Strålaus* (Rott) manglar grasvekst og kan difor ikkje nyttast til husdyrbeite slik som nabolokaliteten Lamholmen, noko som er uttrykt i namnet. Grunnenamnet *Skjenane* (utanfor Ytrabø; til *skjena* vb. ‘skeina’), også kalla *Bøskjenane*, siktar til at dei tre grunnane ligg på skrå og slik ‘skeinar’ ut i skipsleia. Ein av grunnane heiter *Skinsgrunnen*, medan stonga på denne grunnen vert kalla *Skjenastonga*.

Mange skjergardsnamn skildrar forma til steinar, skjer m.m.; dette utgjer den klart største gruppa av tydingsområde, med godt over 50 døme. Eit interessant døme er *Sødel*, ein stein i strandkanten på Årsland og ein stein i Fuglaviga i grensa mellom Kvalbein og Kvassheim; namnet speglar gammal uttalemåte i dialekten av ordet *sal* ‘(heste)sal’, gno. *søðull* m. Andre døme på steinar, skjer, berg, bergklover m.m. som er namngjevne etter forma, er *Ausa*, *Bollen*, *Båden hans Lars* (fiskeplass på land), *Båsen*, *Gullklumpen*, *Hatten*, *Hua*, *Kassane*, *Kista*, *Kjelen*, *Kjerka*, *Kringla*, *Kubba*, *Kupmannen* (‘pukkelrygg’), *Lyptingen*, *Oksabåsen*, *Prekestolen*, *Senga*, *Skia*, *Skåga*, *Smiodden*, *Snusdåsen*, *Stolen*, *Strippen*, *Ståblane*, *Tampen*, *Tjelmen* (*hjel*m m.), *Torga*, *Trælen*, *Veggene*, *Vogga* og *Øksa* (jf. omtale i Særheim 2015). Mange fleire døme finst. Nokre namn på steinar i strandkanten er laga med førestilt bunden

artikkel og eit adjektiv som skildrar forma: *Den firkanta*, *Den kilte*, *Den klobne*, *Den kløyvde*, *Den pigete*, *Den runde*, *Den skakke*. Også mange namn som inneheld dyrenemne siktar til forma, jf. del 6.

4. Nokre lagingsmåtar

Av døma ovanfor går det fram at mange namn er laga til verb. Ulike suffiks er nytta, som *-ar*, *-e*, og *-a*. Mange namn har form som svake substantiv, ofte med feminin form, jf. dei nemnde *Døsa* (til *døsa* vb.), *Sutla* (*sutla* vb.), *Skvetta* (*skvetta* vb.), *Stampa* (*stampa* vb.), *Sprøtta* (truleg *sprøyta* vb.) og *Knega* (*knega* vb.). Andre døme er *Hurra* (berg ved sjøen i grensa mellom Vistnes og Vistvik; *hurra* vb. ‘susa, brusa’), *Slarka* (Grødaland; *slarka* vb. ‘subba, gå tungt og bråkande’) og *Rikka* (Frøsholmane; *rikka* vb., kanskje om taren). Ein grunn til bruken av feminin form kan vera påverknad frå ordet *flu* f. ‘grunne under sjømålet’.

Også maskulin form er nytta, jf. dei nemnde *Bragen* (Tunge; *braka* vb.), *Sprette* og *Spretten* (båe til *spretta* vb.). Bakgrunn for maskulin form kan vera påverknad frå ord som *båe* m. ‘grunne i sjømålet’ og *stein* m. Fleirtalsform finn ein i *Skrabene* (*skrapa* vb.), som vel siktar til lyden av bølgiene, mindre truleg til opprive berg, dessutan i *Skjenane* (til *skjena* vb. ‘skeina’) og *Hoggjene* (holmar ved Håstein; til *hogga* vb., truleg med bakgrunn i tilhoggen form, ev. i at sjøen slår mot holmane).

Det finst fleire døme på nomen agentis-lagingar, altså lagingar til verb, brukte om noko(n) som utfører verbalhandlinga. Namnet *Springaren* (til *springa* vb.) har som nemnt bakgrunn i at denne grunnen er særskild kvikk og bryt utan førevarsel. *Stikkaren* (til *stikka* vb.) er namn på eit skjer som er særskild farleg for båtar, jf. grunnenamnet *Kniven* frå same området. Namnet *Skitaren* (til *skita* vb.), som førekjem to stader, er på Sør-Jæren nytta om ein stein i sjøen nær land, og på Nord-Jæren om ein båt der det smell sterkt når det er noko sjø; det siktar til høg og skarp lyd, ein smell. Liknande real bakgrunn har skjernamna *Skyttaren* og *Skyttarane*; båe har samband med *skyta* vb. om sterk og skarp lyd, som børseskot. Slike nomen agentis-lagingar siktar her til dynamiske handlingar, noko som også synest høva for nokre lagingar med andre suffiks, dvs. dei nemnde avleiingane på *-e* (maskuline) og på *-a* (feminine).

Nokre namn er laga til substantiv, t.d. *Skjevlingen*, som inneheld *-ing*-suffiks, avleidd til *skavl* m., dvs. ‘den som lagar skavl’. Dette suffikset finst i fleire namn på skjer og holmar, jf. *Grynnningen* (holme med farlege grunnar kringom utanfor Randaberg), *Fuglingen* (holme der fuglar held til; fig. 2), *Flenningen* (skjer utanfor Tjora; kanskje samband med *flein* adj. ‘snau, berr’) og *Revingen* (oppripen holme sør for Håstein). Skjernamnet *Nivlingane* (Rott)

Fig. 2. Fuglingen på Hodne (Klepp). Holmen vert også kalla *Fyglingen*. Namnet er avleiing med *-ing*-suffiks til ordet *fugl* m. med bakgrunn i tilhaldsstad for sjøfuglar. Foto: Inge Særheim.

har kanskje samband med gno. *(h)nyfill* m. ‘lite stubbete horn på fe’, med bakgrunn i forma, ev. med gno. *nifl-* ‘mørk’, med bakgrunn i fargen. Holmenamnet *Gjøringane* kan setjast i samband med gno. *gyrða* vb. ‘klemma, trykkja’ og *gjørð* f. ‘band, reim, gjord’, som kanskje siktar til at den største av dei to holmane er noko nedtrykt på midten. I grunnenamnet *Ribbungen* (Reve) finn ein *-ung*-suffiks, jf. *Ribben*, som fire stader er nytta om grunnerygger; *ribb* m. er skyldt *rev* n. ‘grunne (ut frå land)’.

Det finst også lagingar til adjektiv, t.d. *Dummen* (nordaust for Håstein), også kalla *Den dumme*. Namnet er truleg laga til *dum* adj. ‘mørk, uklar’, vel med bakgrunn i at denne grunnen ligg lågare enn *Den kvide* (der bølgiene bryt heile tida) og *Den svarte* (som ligg så høgt at ein kan sjå at steinen er svart). Dei tre grunnane ligg samla og utgjer ei gruppe. Ei laging til adjektiv er også *Sjuren*, også kalla *Den sjure*; det har samband med gno. *stirðr* adj. ‘hard, stiv’, jf. elles dei nemnde døma på lagingar med adjektiv og førestilt bunden artikkel.

Usamansette lagingar til verb, substantiv og adjektiv som gjev uttrykk for individuelle eigensapar, er eit kjennemerke for sørvestnorske skjergardsnamn. Liknande lagingar finn ein også i skjergardsnamn frå andre delar av Norden, t.d. Vest-Sverige (Lindroth 1922 s. 12–13, 80–81), Småland (Modéer 1933 s. 14, 1937 s. 125) og Finland (Zilliacus 1989 s. 88).

5. Namn i ubunden form

Dei fleste skjergardsnamna frå det undersøkte området har bunden form, t.d. *Skjeret* og *Skarvaskjeret*. Men det finst også ein god slump namn med ubunden form, først og fremst – som ventande er – blant dei samansette namna, der ein finn ca. 120 døme, som *Håstein*, *Selvåg*, *Blomhaug* og *Bådstad*. Bunden form voks fram i norske stadnamn i seinmellomalderen (Haslum 2003), men det er stor geografisk variasjon i gjennomføringa av denne språkendinga. Minst gjennomført er ho i eit sørnorsk område med delar av Telemark og Aust-Agder som kjerneområde, dvs. ikkje langt frå Sør-Rogaland.

Også blant dei usamansette skjer- og grunnenamna finst det døme på ubunden form, som det nemnde *Sprette* (til *spretta* vb.). To stader på Nord-Jæren er dette namnet nytta om skjer som ligg utsett til for ver og vind; her bryt bølgiene lett med mykje skumsprut. Eit tilsvarande namn med bunden form, *Spretten*, er nytta om nokre båar som bryt og fræser sør for holmen Feisteinen på Midt-Jæren.

Tre stader finn ein som nemnt skjernamnet *Fakse*, som også er notert med bunden form, *Faksen*. Dette namnet, som har språkleg samband med ordet *faks* n. ‘man (på hest)’, siktar til at skumspruten står høgt til vers når havbølgiene bryt mot skjera. Liknande bruk av dette ordet finn ein i det litterære uttrykket *fakskvite brimhestar*, nytta om havbølger med skumtoppar, bl.a. av diktaren Arne Garborg i opningskapittelet av den naturalistiske Jær-romanen *Fred* (Garborg 1892 s. 5). Namnet *Faksen* er også nytta tre stader om skjer som ligg eit stykke ute i sjøen vest for Karmøy (Uppstad 1993 s. 111). Liknande ordbruk finn ein på Shetland, der *faks(in)* er nytta om ‘lange og skarp-ryggja bølger med skummande toppar’ (Jakobsen 1928–32 s. 153), jf. også fjordnamnet *Faxaflói* på Sørvest-Island. Tilsvarande nemne ligg føre i norske elve- og fossenamn (NE s. 45, Hovda 1962 s. 175, Særheim 2007 s. 58).

Tre stader på Midt- og Nord-Jæren finn ein skjernamnet *Kråge*, som også har ubunden form. Det er utvikla av oblik kasus, gno. **Kráku*, av gno. **Kráka* f., laga til fuglenemnet gno. *kráka* f. ‘kråke’. Real bakgrunn for skjer- og holmenamnet *Kråge* kan vera faste tilhaldsstader for kråker, ev. den grå-svarte fargen til skjera. To av stadene ligg like ved båtstaden til vedkomande gard (Hellestø og Ølberg), medan den tredje ligg langt ute i sjøen, i skipsleia mellom Nord-Jæren (Randaberg) og Kvitsøy. Det kan ikkje utelukkast at slike namn har samband med at kråka er rekna som ulukkesfugl i folketrua (Solheim 1940 s. 154, Hovda 1941 b s. 15). Holme- og skjernamn som er laga til dette fuglenemnet, finn ein mange stader i Norden. Som bakgrunn for slike namn har forskarar dels rekna med tilhaldsstader for kråker (Indrebø 1929 s. 44), fargen til skjera (Lindroth 1921 s. 38, 1922 s. 43, Indrebø loc. cit.) eller lyden av bølgebrotet mot lokalitetane (Uppstad 1993 s. 117).

Ubunden form finn ein også i nokre andre namn som går attende på oblik kasusform, t.d. det nemnde grunnenamnet *Oske* (jf. del 3). Opphavet til dette namnet er noko uvisst. Det kan tolkast som utvikla av oblik kasus, gno. **Qsku*, av gno. *aska* f. ‘oske’. Real bakgrunn kan vera mørk farge på sjøbotnen, altså stein- og tarebotn. Bergframspringet *Hidle* (Randbergbukta) reflekterer oblik kasus, gno. **Hellu*, av gno. *hella* f. ‘flat stein, flatt berg’, medan grunnenamnet *Berge* (utanfor Vik) truleg går attende på dativforma, gno. **Bergi*, av gno. *berg* n. Fleire stader i Sørvest-Noreg finn ein naturnamn som er utvikla av oblik kasus (Særheim 2014), jf. skjer- og grunnenamnet *Oksa* (fleire stader), høgdenamnet *Hovda* (*Hobda*), dessutan *Mula* og *Odda* som fleire stader er nytta om bergframspring (nes). Namn som reflekterer oblik kasus, må vera laga før kasussystemet braut saman i dette området, dvs. før ca. år 1500.

6. Metaforisk bruk av dyrenemne

Mange skjergardsnamn frå Jæren inneheld dyrenemne som er brukte metaforisk. Ein finn dei både i usamansette namn og som føreledd i samansette namn, jf. dei usamansette skjernamna *Galten*, *Sugga* og *Porthunden*, og dei samansette *Habboen* (gno. *hafr* m. ‘bukkk’) og *Dyraskjeret*. Grunne- og skjernamn

Fig. 3. Sjømerket *Hesten* på Haver (Hå), også kalla *Havrahesten* etter garden. Namnet siktar til den breie og høgreiste forma til steinen. Gardsnamnet *Haver*, gno. **Hafir*, laga til gno. *hafr* m. ‘bukkk’, har truleg bakgrunn i denne steinen (Særheim 2007 s. 93). Foto: Inge Særheim.

som *Fleskaryggen*, *Grisaryggen* og *Oksafoden*, som også synest vera biletleg namngjeving, må reknast som einledda, dvs. usamansette lagingar, i og med at dei er laga til førestillinga i det samansette ordet.

Fleire dyrenemne, særleg nemne for husdyr på garden, ligg føre i namn på farlege skjjer og grunnar i båtleia. *Galten* (til *galt* m. ‘galt, råne’) er fire stader på Nord-Jæren (Hå, Vigdel, Jåsund og nord for Håstein) nytta om skjjer og grunnar. I tillegg kjem fleirtalsforma *Galtane*, nytta om nokre skjjer ved øya Rott. Også *sugge* f. ‘purke’ er eit vanleg skjjer- og grunnemne i dette området. Eintalsforma *Sugga* finn ein fire stader (Tunge, Stavnheim, Hårr og Kvalbein), medan fleirtalsforma *Suggen* førekjem to stader på Sør-Jæren (Hårr og Kvalbein). Ordet *sugge* f. vart av ein informant frå Sør-Jæren nytta nærast appellativisk om flate, glattslipte og gjerne avrunda steinar i sjøområdet. Liknande biletbruk finn ein i dei nemnde *Grisaryggen* (grunneres nord for Håstein), *Galtaryggen* (nes i Holmane) og *Fleskaryggen* (skjjer utanfor Raustein), det sistnemnde med assosiasjonar til ‘gris, galt, sugge’.

I mange høve synest forma til lokalitetane vera bakgrunn for namnelaginga, jf. namnet *Hesten*, som to stader er nytta om høgreste og breie steinar (fig. 3). *Fylja*, som vel inneheld *fylje* f. ‘hoføl, fylje’, er namn på eit berg på Nordre Frøsholmen. Det siktar kanskje til at dette berget heng saman med den større holmen, altså svarande til namnet *Kalven* mange stader. Bakgrunn i forma har truleg namn som *Padda* (stein; Ytrabø), *Hyvringen* (rund og taggete båe ved Grynningen; til *hyvring* m. ‘(stor) krabbe’), *Lyren* (skjjer på Nærland; fiske-nemnet *lyr* m.) og *Geida* (smalt nes på Tjora; truleg jamført med eit geitehorn). Bakgrunnen for *Tasen* (stor stein i sjøen på Vik; vel *tase* m. ‘[dau] sau’) er uviss. Namnet *Bergsugga* (stein i sjøen utanfor Madlandshamn) inneheld fiske-nemnet *bergsugge* f. ‘berggylte’. Dette kan vera ei omlaging av eit eldre **Sugga*; eit namn *Sugga* er nemleg notert frå denne garden i ei skulebarninnsamling av stadnamn frå 1930-åra.

To namn som skildrar forma til småvikar er laga til eit samansett ord med *rauv* f. ‘bakende, rumpe’ og eit dyrenemne, nemleg *Kattaraua* (Holmane, 2 stader) og *Mararaua* (Rott; *mar* m. ‘hest’). Ei liknamnde laging er *Marafu* (*mar* m. ‘hest’ og *fu* f. ‘bakende, rauv’), nytta om ei lita vik på Hellestø. Ordet *rauv* f. førekjem også i andre namn frå området, jf. del 7.

På Sør-Jæren finn ein skjernamnet *Porthunden*, nytta om skjjer som ligg ytst i skjergarden ved innseglinga til garden (Holmane og Kinnarvåg). Namnet er laga til det samansette ordet *porthund* m. ‘hund som vaktar porten, vaktbikkje’. Også dette namnet siktar til at det her dreiar seg om skjjer som ein skal halda god avstand til. Sekundærnamnet *Porthundfjellet* frå garden Haver i same området kan tyda på at det har funnest eit tilsvarande skjernamn der. Elles finn ein namnet *Oksafoden* nytta om eit skjjer som ligg i eit ope sjøestykke sør for holmen Kjerten, også berre kalla *Oksen* (jf. *Oksa* i del 5). Ein finn nem-

ne for hornprydde dyreslag som føreledd i somme samansette namn, t.d. gno. *hafr* m. ‘bukke’ i *Habboen* (sør for Feisteinen) og *Hafrsfjord*, jf. elles det usamansette gardsnamnet *Haver* (gno. **Hafr*; fig. 3). Andre døme er *risbit* m. ‘årsammal bukke eller vêr’ i *Risbidskjeret* (Myklabost; fig. 4) og *runnvêr* m. ‘avlsgugleg vêr’ i *Rongvershola* (fiskeplass i Honnsviga, utanfor Hodne). To stader førekjem namnet *Dyraskjeret* (nord for Tjør og ved Frøsholmane), med føreleddet *dyr* n.

Slike dyrenemne synest vera brukte metaforisk i skjer- og grunnenamna (jf. OGB 13:2 s. 39 f., 14:2 s. 39, 19:2 s. 33). Zilliacus (1989 s. 88) nemner fleire ord for dyreslag som er nytta som jamføringsnemne i materialet frå den finske skjergarden, jf. *Björnen*, *Galten* og *Hästen*. Lindroth (1921 s. 37, 1922 s. 26) reknar med at forma til skjera er real bakgrunn for slike namn, t.d. *Galten*, *Son*, *Grisarna* og *Suggan*. Tilsvarande forklaring har Modéer (1933 s. 85–88) for smålandske skjer- og holmenamn som *Galten* (liknar ein svinerygg), *Svinryggen* (er lang og smal), *Märren* (liknar ryggen på ein hest), *Märreryggen* og *Oxen* (grunne med steinar). Også Indrebø (1929 s. 15–16) set det vanlege skjernamnet *Galten* i samband med avlang form. Uppstad (1993 s. 113, 127) peikar på at skjernamna *Sugga* og *Grisen* kan ha bakgrunn i forma til lokalitetane, ev. i lydinntrykket av bølgeslaga, medan *Vikahunden* har negativ klang; det siktar til at skjeret ligg ulagleg til for båtferdsla. Ingebrigtsen (1978 s. 94, 98) understrekar at skjernamn som *Saltstut* (2 stader), *Aubøhunden* og *Helgøyhunden*, som er nytta om farlege lokalitetar i ureint farvatn, varslar fare, og inneheld ord som var tabu på sjøen.

Falck-Kjällquist understrekar med bakgrunn i skjergardsnamn frå Stångenäs at mange jamføringsnamn kan forklarast ut frå «namnbärarnas betydelse för navigationen» (OGB 13: 2 s. 40). Ho nemner jamføringsnamnet *Grisen*, som er nytta om eit lågt skjer i vassbrynet, og legg til at bruken av dyrenemne har vore viktig for orienteringa langs Bohuslänkysten. I spesielle synsvinklar kan ein naturformasjon nemleg likna på «en getrygg, en häst, en pigghaj, en sadel» (loc. cit.).

For namn med slike nemne frå jærkysten synest biletbruken til ein viss grad sikta til likskap i form, men også andre eigenskapar ser ut til å vera framheva, ikkje minst dei dynamiske kreftene i sjøen. Her dreiar det seg om ord for levande vesen, nemleg dyr som er uføreseielege; ein veit ikkje korleis dei vil oppføra seg når ein møter dei. Også i slike namn synest det liggja ei åtvaring til båtførarar om å vera på vakt og halda god avstand. Dei synest særleg vera nytta om skjer og grunnar som ligg utsett til i båtleia, i ureint farvatn. At det her er tale om nemne for husdyr, altså dyr på garden, t.d. *galt*, *sugge*, *hund* og *okse*, som ein ikkje skulle nemna når ein var på sjøen, dvs. tabunemne, er truleg noko av bakgrunnen for denne namngjevinga og namnebruken, som understreka av Solheim (1940 s. 150, 163) og Hovda (1941 b s. 11–13). Fleire

Fig. 4. Risbidskjeret (også kalla Rissbergskjeret) utanfor Myklabost (Sola). Føreledet er dyrenemnet *risbit* m. 'årgammal bukk eller vær', som siktar til nokre farlege grunnar like ved. Øya Rott i bakgrunnen. Foto: Inge Særheim.

stader langs norskekysten var det fordommar mot å nemna slike ord. Slike førestillingar kan også ha vore knytte til sjølve namna, og det vart kanskje nytta omskrivande nemningar (noaord eller godnemne) i staden for dei verkelege namna. Hovda (op. cit. s. 12–13) tenkjer seg namn på *Flesk-* som døme på omskrivande namn, jf. *Fleskaryggen* frå Raustein.

7. Eit namnebrukarmiljø dominert av menn

Det er i hovudsak menn som har namngjeve stader i skjergarden og ute på sjøen. Fiskarane, fangstfolka, båtførarane og losane har stort sett vore menn. Ein viss mannsdominans kan også lesast ut av somme namn. Den sensurinstansen som eit tvikjønna miljø – både kvinner og menn – ville ha representert, har mangla (jf. også Falck-Kjällquist 2006 s. 85 f.).

Fleire ord for kvinnelege og mannlege kjønnsorgan førekjem i skjergardnamna frå Jæren, som i *Kunteskjeret* (ved Rott), *Kuntegrunnen* (ved Rott og ved Rottfladholmen; *kunte* f. 'fytte; vulva, vagina'), *Pattane* (médfjell), *Vortene* (médfjell) og *Eistene* (skjer med to toppar utanfor Jåsund; *eiste* f. 'testikkel[pung]'). Frå Kvitsøy kan nemnast liknande lagingar, t.d. grunnenamna

Eisten og *Kunta* (Særheim 1989 s. 72), og frå Sjernarøyane (Ingebrigtsen 1978 s. 93) *Eista* (nes) og *Kunte* (nes og grunne). Lindroth (1922 s. 69) gjev døme på erotiske nemne i vestsvenske skjergardsnamn, jf. også Falck-Kjällquist loc. cit.

Ordet *rauv* f. ‘bakende, rumpe’ finst som nemnt i fleire namn med bakgrunn i forma til lokalitetane, t.d. *Raua* (skjer ved Rottfladholmen). Det liknande *Rumpa* (liten bakke i Raustein) skal også sikta til forma. Ordet *rauv* skildrar elles forma i namn som *Kjerringraua* (skjer i Stavnehmsviga) og *Resaraua* (eit søkk i berget i Sirevåg; ‘riserauv’), medan det i *Ladraua* (fiskeplass på Hårr) siktar til at staden ligg nær land og vart nytta av dei som ikkje orka ro lenger, altså av ‘latingar, latsabbar’.

I somme høve er namn som inneheld ord for kjønnsorgan, nytta som namnedublett – slangvariant – av fiskarane ved sida av eit anna meir kjønnsnøytralt namn. Skjeret *Eistene* vart t.d. kalla *Eidskjeret* av bonden på næraste gard. *Pattane* er eit slangnamn på médfjella Litle varden (dvs. Gauleksvarden) og Store varden (Synesvarden) på Høg-Jæren. Også bruk av namnedublettar og slangnamn ser ut til å vera eit særdrag for skjergardsnamna. Den langstrekke holmen *Litle Ståbelen* (*stopul* m. ‘[kyrkje]tårn’) ved Håstein vart t.d. kalla *Grimsbby* etter den engelske fiskarbyen av di svært mange fiskarar heldt til på og ved holmen i ein periode. Også namnedubletten *Dynekilén* for *Dynbergskilen* er henta frå ein annan stad, jf. det likelydande namnet frå Bohuslän. Slangkarakter har elles som nemnt grunnenamnet *Dørdi*.

Haldningar til kjønn og kjønnsroller kjem også til uttrykk når det gjeld bruken av ordet *kjerring* f. i skjergardsnamna. Namnet *Kjerringa* er fleire stader langs jærkysten (Hårr, Hodne, Vistvik og nord for Grynningen) nytta om skjer i sjøen som gjerne er store og breie, og som ligg ulagleg til i leia, jf. også skjernamnet *Kjerringa* (*Stora* og *Litla Kjerringa*) ved øya Eime på Kvitsøy (Særheim 1989 s. 75–76).

I materialet frå Finland finn ein leddet *Kärling-* i nærare 100 skjergardsnamn. Om slike namn skriv Zilliacus: «I vissa fall har namnen uttryckligen uppgetts syfta på ‘kåringliknande’ farledskummel byggda av stenar ovanpå varandra»; han legg til at stadene er viktige orienteringspunkt langs ei farlei (Zilliacus 1989 s. 224). Når det gjeld skjergardsnamn på *Kåring-*, peikar Lindroth på at «ordet *kåring* ganska vida omkring har nyttjats som namn på ett slags sjömärken», noko som er døme på at «den jämförande fantasien tagit detta ord i sin tjänst» (1918 s. 83). Modéer viser til Lindroths forklaring og set dette nemnet i samband med «ett på grunden upprest sjömärke»; han legg til at eit sjømerke «kan liknas vid en kåring i hennes vida, långa kjolar» (1936 s. 230). Modéer viser også til at stader med slike namn har vore sær sars farlege for sjøfarten (op. cit. s. 229).

I skjergardsnamn med nemnet *kjerring* f. frå Sørvest-Noreg ser biletbu-

i nokre høve ut til å ha bakgrunn i forma, men somme namn synest også sikta til andre eigenskapar, bl.a. at det er tale om farlege stader i sjøen, gjerne i båt-leia, som ein bør halda god avstand til. Båen *Kjerringa*, som ligg midt i innseglinga til Honnsstø, dvs. gardsstøa på Hodne, er eit godt døme. Her blir det sagt at ein må «passa seg for Kjerringa». Nemnet har negative konnotasjonar. Skjernamnet *Tjulakjerringa* frå Sjernarøyane blir sett i samband med ulagleg leie: «ho gjer sundet heller smalt» (Ingebrigtsen 1978 s. 96). Også Hovda (1941 a s. 42–46) peikar på at dette nemnet er nytta om stader som ligg i ureint farvatn; skjera er farlege for båtferdsla. Han set slike namn i samband med tabuførestillingar som har vore utbreidde i fiskarmiljø, bl.a. oppfatningar om at det medfører ulukke å ta med seg kvinner på sjøen. Han skriv elles at nemnet *kjerring* f. i slike skjer- og grunnenamn kan vera eit omskrivande godnemne for ‘trollkjerring’.

Det blir fortalt frå Sirevåg at fiskarar som møtte kvinner på vegen til båt-plassen, gjerne snudde og gjekk heim att, for det ville føra til ulukke om ein i slike høve gjekk ut på sjøen. Liknande forteljingar om fordommar knytte til kvinner på sjøen, særleg i samband med fiske, er kjende frå andre stader i Skandinavia. Om tilhøva i Bohuslän skriv Falck-Kjällquist bl.a.: «On the coast of Bohuslän it was e.g. considered extremely ill-boding if a fisherman met a woman when he was on his way to the sea to go fishing» (Falck-Kjällquist 2006 s. 81).

8. Bakgrunn for individualitet i skjergardsnamna

Ein viktig grunn til at den individuelle karakteren – eigenarten – til lokalitetane er så framtrudande for skjergardsnamna, er den svært utsette stillinga og arbeidssituasjonen for namngjevarane, dvs. for båtførarar, fiskarar og andre som har ferdast på sjøen; her dreiar det seg om eit heilt spesielt natur- og arbeidsmiljø. Det har vore viktig for dei å kjenna dei ulike særdraga til lokalitetane for å sikra trygg ferdsel. I visse situasjonar kan det vera eit spørsmål om liv eller død.

Steinen *Springaren* (sør for Sirevåg) er av fiskarar som nemnt omtala som «svært kvikk», eit skjer som bryt utan førevarsel. Slike stader bør ein halda god avstand til. Skjergardsnamn som dette nemner individuelle og karakteristiske – stundom menneskelege – eigenskapar og særdrag, og dei er med på å gje stadene individualitet. Stadene blir omtala som noko som er levande og uberekneleg, og som har dynamiske krefter. I visse situasjonar kan dei utføra spesielle handlingar eller aktivitetar.

Slike namn er viktige orienteringspunkt på sjøen; dei minner om farlege krefter i skipsleia, og namna medverkar slik til trygg ferdsel forbi utsette sta-

der i sjøen. Også andre stader i Sørvest-Noreg finst det som nemnt mange skjergardsnamn med tilsvarende individuelle drag, t.d. i øyarkipelaget Kvitsøy, som grensar til Nord-Jæren (Særheim 1989, s. 72–76), i skjergarden utanfor Karmøy (Uppstad 1993 s. 108 ff.) og på Utsira (Særheim 1990 s. 96–99). Dei er også vanlege andre stader i Noreg (Indrebø 1929, Hovda 1941 b, 1962) og Norden (Lindroth 1921, 1922, Modéer 1933, Zilliacus 1989, OGB 13:2, 14:2, 19:2). Slike namnelagingar er langt sjeldnare blant teignamna og namna frå stølsmark og fjellområde. Jamføringa synest der vera meir statistisk, oftast med bakgrunn i forma, og med færre døme på dynamiske element (jf. også Nyström 2013 s. 363).

Litteratur

- Falck-Kjällquist, Birgit, 2006: Women's names in place-names – with special reference to topographical names in western Sweden. I: Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences 2. Uppsala 19–24 August 2002. Ed.: Eva Brylla & Mats Wahlberg in collaboration with Lars-Erik Edlund. Uppsala. S. 75–88.
- Garborg, Arne, 1892: Fred. Bergen.
- Haslum, Vidar, 2003: Artikkelløse stedsnavn i norsk talespråk. En studie i onomastikk og dialektologi. Bergen.
- Hovda, Per, 1941 a: *Kjering-* i stadnamn frå sjøen. I: MM. S. 37–47.
- 1941 b: *Okse, galt, hund* og andre dyrenemne i skjergardsnamn. I: Bergens Museums Årbok. (Hist.-antikv. rekke 7.) S. 3–16.
- 1962: Der havbåra rullar. I: NoB 50. S. 173–181.
- Indrebø, Gustav, 1929: Stadnamn fraa Oslofjorden. (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo 2. Hist.-filos. klasse. 1928:5.) Oslo.
- Ingebrigtsen, Liv Ingrid Soma, 1978: Stadnamn frå Sjernarøyane. Upublisert hovudfagsavhandling. Universitetet i Bergen.
- Jakobsen, Jakob, 1928–32: An etymological dictionary of the Norn language in Shetland 1–2. London–Copenhagen.
- Lindroth, Hjalmar, 1918: Bohusläns härads- och sockennamn. (Skrifter utg. av Institutet för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs Högskola 1.) Göteborg.
- 1921: Namnforskningar bland Västkustens öar och skär (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola. Ny följd 19.) Stockholm.
- 1922: Kust- och skärgårdsnamnen i Göteborgs och Bohus län 1. (Skrifter utg. av Institutet för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs Högskola 3.) Göteborg.
- Modéer, Ivar, 1933: Småländska skärgårdsnamn. En studie över holmnamnen i Mönsäterås. (Skrifter utg. av Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 1.) Uppsala.
- 1936: Färdvägar och sjömärken vid Nordens kuster. Namntolkningar. (Arbeten utg. med understöd av Vilhelm Ekmans universitetsfond 45.) Uppsala.
- 1937: Namn- och ordgeografiska studier. (Uppsala universitets årsskrift 1937:12.) Uppsala.
- Nynorskordboka. 4. utg. 2006. Oslo.
- Nyström, Staffan, 2013: Metaphorical and metonymical place-names in Sweden. I:

- Name and naming. Proceedings of the second international conference on onomastics. Onomastics in contemporary public space. Baia Mare, May 9–11, 2013. Ed.: Oliviu Felecan. (ICONN 2.) Cluj-Napoca. S. 355–363.
- Olsen, Magnus, 1916: Fra Norges kystled. Nogle ønavne forklarede. I: NoB 4. S. 49–65.
- Solheim, Svale, 1940: Nenningsfordomar ved fiske. Oslo.
- Særheim, Inge, 1978: Stadnamn frå sjøen på Jæren. Upublisert hovudfagsavhandling. Universitetet i Bergen.
- 1980: Stadnamn i Klepp. Om namngjeving av busetnad og hagar i ei Jær-bygd i andring. (Rogalandsforskning. Rapport S 7.) Stavanger.
- 1989: Kvitøy. Namn og stader. Stavanger.
- 1990: Utsira. Namn og stader. Stavanger.
- 1992: Sirdal. Namn og stader. Tonstad.
- 2007: Stadnamn i Rogaland. Bergen.
- 2014: *Side*, *Kråke* og *Mula*. Teig- og naturnamn som er utvikla av oblik kasusform. I: NoB 102. S. 83–89.
- 2015: Jærstrendene. Namn og stader. (AmS-varia 57.) Stavanger.
- Zilliacus, Kurt, 1989: Skärgårdsnamn. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 558.) Helsingfors.
- Uppstad, Per Henning Rege, 1993: Stadnamn frå sjøen på Vestkarmøy. Upublisert hovudfagsavhandling. Universitetet i Bergen.

Summary

Sprette, Sprøtta and Springaren

Individuality in coastal names

By Inge Særheim

Most coastal toponyms are compounds, containing a topographical appellative as the generic and a specific describing a characteristic feature (position, nature of the seabed, vegetation, shape, colour, movement of the waves, current in the sea etc.), e.g. *Svartaskjeret* ('the black skerry') and *Fuglingskjeret* ('the skerry by the islet of Fuglingen'). However, a number of coastal names are un-compounded and do not contain a topographical appellative. They describe a characteristic feature of the site. Some of them are metaphorical, e.g. *Kniven* ('the knife', denoting a dangerous rocky shallow) and *Kverna* ('the mill', describing the sound of the waves around a rock in the sea). Other names are formed from a verb describing a movement that seamen need to be aware of, e.g. *Sprette* (formed from *spretta* v. 'leap'), *Springaren* (*springa* v. 'leap, run') and *Stikkaren* (*stikka* v. 'sting'), all of them denoting dangerous rocks in the sea. A corpus of microtoponyms from the shores and coastal waters of Jæren (south-western Norway) reveals a number of un-compounded toponyms describing characteristic features, e.g. rough sea, the motion or sound of the waves, a strong current in the sea, shape, colour etc. Many names of this type denote dangerous waters and serve as a warning to seamen. Some names contain a word for a domestic animal, e.g. *Galten* ('the boar'), *Sugga* ('the sow') and *Porthunden* ('the dog watching the gate, watchdog'), most of them referring to dangerous rocks in the sea. Names like these contain words which,

according to local tradition and superstition, were not to be used by seamen, i.e. taboo words. Coastal toponyms are mainly given and used by men, and some of these names reflect attitudes to gender roles in a male society, e.g. *Kjerringa* ('old woman, wife'), denoting rocks in the sea, some of them situated in the fairway. This name has negative connotations and may be linked to a superstition among fishermen that women represent misfortune. Several names contain words for parts of the human body, including the sex organs, e.g. *Eistene* ('the testicles'), referring to a rock in the sea with two tops; this rock was called *Eidskjeret* ('the rock with an isthmus') by a farmer on the nearby farm.

Från Bellevue till Halabja

En studie av det språkliga landskapet runt Bellevue marknad

Av Maria Löfdahl

Namn och bygd 105 (2017), 109–132.

Maria Löfdahl, Institute for Language and Folklore, Gothenburg: From Bellevue to Halabja: A study of the linguistic landscape around Bellevue Market.

Abstract

This article is a study of the Bellevue area of north-eastern Gothenburg in the light of theories drawn from linguistic landscape research. It discusses the part played by names in the process of creating and demarcating an area. Following an overview of this field of research, the role of names as creators of identity is examined with reference to factors such as territoriality, multimodality and multilingualism. The focus is on commercial names and how they create and re-create identities and communities.

Keywords: urban names, socio-onomastics, commercial names, multilingualism, multimodality, territoriality, creation of place.

Inledning

Vi omges dagligen av olika typer av skriftliga budskap. De har olika avsändare och olika tänkta mottagare. Det kan handla om alltifrån officiella trafikskyltar, kommersiella skyltar och reklamtexter till handskrivna lappar, klotter och andra texter författade av individuella aktörer. Om vi studerar dessa olika texter och placerar dem i en samhällelig kontext kan de tjäna som redskap för vår förståelse av olika aspekter av ett samhälle med utgångspunkt i de organisationer eller individer som författat texterna, samt de läsare de vänder sig till.

Utifrån teorier använda inom forskningsfältet språkliga landskap kommer området Bellevue i nordöstra Göteborg att belysas i denna artikel. Materialet är insamlat i samarbete med Lena Wenner under hösten 2015 och våren 2016. Delar av det har tidigare behandlats, se Löfdahl & Wenner 2017. Helle Lykke Nielsen, docent i arabiska vid Göteborgs universitet, har bistått med översättning av arabiskt, kurdiskt och persiskt språkmaterial och med tolkning av arabiska personnamn.

I denna framställning diskuteras namnens roll i processen att skapa och avgränsa ett område. I och med detta berörs frågor som namnkontinuitet och denotationsskifte, men framförallt behandlas namnens funktioner som identitetsskapare och avgränsare av ett område. Frågor som ställs är: Vad säger

namnen om det aktuella området? Vilka namn lever kvar? Vilka texter står för en kontinuitet i området och vilka är mer flyktiga? Vilka språk är synliga i det språkliga landskapet och vilken roll har dessa språk? Vilka semiotiska resurser bidrar till att definiera området (platsen)?

Fältet språkliga landskap

Studier av språkliga landskap är ett relativt ungt forskningsfält inom nordisk namnforskning, men några studier med fokus på namn har ändå genomförts. I sin pro gradu-avhandling behandlar Väinö Syrjälä (2012) två språkliga landskap i Norden: Helsingfors metro och Oslos T-bana. Han finner båda miljöerna flerspråkiga fast på lite olika sätt och sätter bl.a. sina resultat i relation till språkpoliticyn i respektive land. Flerspråkighet är i fokus även för Maimu Be-rezkina (2013) som undersöker mångfalden av språk i ett multikulturellt område i Oslo. Med exempel hämtade ur det språkliga landskapet i Malmö för Francis M. Hult (2009) ett i huvudsak metodologiskt resonemang (som dock endast i ringa utsträckning berör namn) kring det han kallar språkens ekologi (the ecology of language) där han betraktar samspelet mellan flerspråkighet och social miljö som ett ekosystem.

Många studier av det språkliga landskapet i urbana miljöer inbegriper företagsnamn. Dessa har (såsom uppmärksammats av Paula Sjöblom 2007), utöver rent identifierande funktioner, även kommunikativa och sociala sådana. Ulla Börestam (2011) visar i sin undersökning av kommersiella namn på Spanska solkusten hur namn och namnelement som anspelar på skandinavisk identitet (med Börestams terminologi *skandnamn*) används som »sammanhållande kitt» (a.a. s. 62) framförallt i kommersiella sammanhang. Hur namnen, i kombination med arkitektoniska och multimodala resurser, bidrar till att skapa och avgränsa rum inom det urbana rummet visas av Line Sandst (2016) som introducerar begreppet *onomastisk skalreduktion*.

Fältet språkliga landskap är ett tvärvetenskapligt fält som attraherar många discipliner, inte bara forskare inom språkvetenskap. Inom fältet finns ett intresse för samspelet mellan språk och rum (se t.ex. Ben-Rafael, Shohamy & Barni 2010). Val av språk, typsnitt, bild och färg på skyltar och andra texter i det offentliga rummet betraktas som en närmast ideologisk handling. (Om typografiska och ortografiska val i relation till ideologi och identitetsskapande se Järlehed & Jaworski 2015.) I detta synsätt ligger en ökad medvetenhet om bildens närvaro och betydelse i samhället. Bilder ses som komplexa, socialt och diskursivt medierade, kulturella artefakter (Järlehed 2011) och visuella aspekter av språket ses som meningsskapande (Shohamy & Waksman 2009).

Bakom detta intresse för språkliga landskap ligger bl.a. den ökade globali-

seringen som medför ett alltmer flerspråkigt och kulturellt heterogent samhälle, och många studier inom fältet språkliga landskap fokuserar på miljöer som är flerspråkiga, även om denna flerspråkighet kan se ut på olika sätt. Spridning av engelskan kan vara exempel på sådan globalisering. Bruket av minoritetsspråk i ett majoritetssamhälle är ett annat exempel.

I flerspråkiga områden som präglas av social och politisk konflikt ger valet av språk på gatuskyltar och i andra offentliga texter en politisk och symbolisk laddning (Swedell 2007, Waksman & Shohamy 2010). Här intar namnen en central roll. Språk- och namnbruk fungerar som ett verktyg vid skapandet av kollektiv identitet och markerar gränser mellan etniska eller nationella grupper. Just skapandet av kollektiv identitet är relevant för föreliggande undersökning, även om det i undersökningsområdet inte finns någon politiskt laddad konflikt jämförbar med den som finns t.ex. i gamla koloniserade territorier. Eftersom en stor del av de individer som vistas i området har sina rötter i andra länder bibehålls ändå i viss utsträckning gamla strukturer och lojaliteter.

En grundläggande tanke vid studier av språkliga landskap är att man på detta sätt fångar samspelet mellan språk och samhälle och tar hänsyn till politiska, sociala och ekonomiska sammanhang där detta samspel äger rum: »the economic and political reordering of post-industrial or advanced capitalism, intense patterns of human mobility, the mediatization of social life, and transnational flows of information, ideas and ideologies» (Jaworski & Thurlow 2010 s. 1). Det innebär att det språkliga landskapet är tätt förbundet med skapande och omskapande av identiteter på olika nivåer, sociala ordningar och maktstrukturer. Det offentliga rummet betraktas som en scen där det samhälleliga livet äger rum och rummet skapas av aktörer som utövar sociala handlingar (Ben-Rafael, Shohamy & Barni 2010).

Centrala frågor inom studier av språkliga landskap har i flera sammanhang (se Backhaus 2007 s. 54, Syrjälä 2012 s. 7) sammanfattats genom de tre frågorna: *av vem* är det språkliga uttrycket skapat, *för vem* är det skapat och hur ser funktionerna för de olika språkliga uttrycken ut? Det språkliga landskapet har alltså två huvudsakliga funktioner: en informativ eller kommunikativ och en symbolisk (Landry & Bourhis 1997). Den kommunikativa funktionen kan innefatta ortnamn som informerar om vad platsen heter, en gatuskylt som instruerar om var och när man får parkera eller en reklambild som försöker övertyga den potentiella köparen (Spolsky 2009 s. 29). Den symboliska funktionen har sin grund i att det språkliga landskapet också är en arena där gränser markeras: »LL¹ is used to mark boundaries of national or ethnic groups so that it serves as a tool to create collective identity and membership of those residing in specific territories» (Shohamy & Waksman 2009 s. 321).

¹ LL är en inom fältet vedertagen förkortning för linguistic landscape.

Det har framhållits (Hult 2009) att kombinationen av nexusanalys och analys av språkliga landskap är fruktbar. Vid nexusanalys ligger fokus på det samband mellan diskurs och samhälle som manifesteras i samspelet mellan individuella handlingar och en social organisation. Social handling blir här ett nyckelbegrepp och studiet av namn- och språkval i ett offentligt rum blir intressant när det kopplas till detta samspel.

Inom fältet språkliga landskap utgår alltså många studier från ett material som till stora delar består av namn, ofta utan att namnens speciella roll i språket beaktas och problematiseras. Om namnens roll i det språkliga landskapet se Puzey 2016.

Plats och territorium

I diskussionen om det språkliga landskapet blir platsskapandet centralt. Platsskapande utgörs av den process som krävs för att en geografisk lokalitet skall bli en plats. Vikstrand (2001 s. 17 ff., 2008 s. 464) har i sin analys av platsbegreppet pekat på tre samverkande komponenter: en lokalitet, ett namn och ett meningsinnehåll, där meningsinnehållet bl.a. kan innefatta olika typer av narrativer knutna till en plats och till ett namn. Vikstrand menar, i enlighet med Tuan (se Tuan 1977 s. 136 och Andersson 2013 s. 33 ff.), att namnbrukare och namngivare skapar en plats av en lokalitet genom att namnge den och genom att knyta narrativer till platsen och till namnet. Den grupp som kan knyta sina berättelser till en plats har i någon mån gjort anspråk på den (The post-colonial studies reader s. 283). Pennycook (2009, 2010), som problematiserar platsbegreppet, framhåller platsens dynamik och föränderlighet, där platsen är en ständig process, ständigt under konstruktion. Texter (och här namn) är inte primärt fästa vid en plats. Istället är det texterna (här namnen) och människorna bakom dessa texter och namn som genom sina praktiker, erfarenheter och sin historia skapar platsen: »Thus, when we talk of linguistic landscaping, we are talking not so much of signs against backdrops but of signing – or perhaps even singing – the city into being» (Pennycook 2010 s. 141). Vilka semiotiska resurser som är menings- och platsskapande är i högsta grad kulturbundet, se Banda & Jimaima 2015.

Besläktat med begreppet plats är begreppet territorialitet (Sack 1986). Territorialitet som begrepp har använts inom vitt skilda discipliner med olika utgångspunkter och begreppsanvändningen ser stundom helt olika ut. (För en klagörande sammanfattning av begreppet och hur det används inom olika fält se Kärrholm 2004 s. 32.) Territorialitet kommer i det följande att betraktas som ett samhällsfenomen och denna gren av begreppsanvändningen är ytterst sprungen ur samhälls- och beteendevetenskapliga diskurser kring makt och

kontroll över rummet. Inom fälten sociologi och kulturgeografi har territorialitet betraktats som former av sociala grupperingar och gemensamma kulturella praktiker, vilka knutits till ett visst område.

Territorialitet har ofta använts för att diskutera olika aspekter av rumslig kontroll och tillgänglighet (Kärrholm 2004 s. 25) och kan betraktas som en aspekt av offentligt–privat. I enlighet med detta synsätt finns både en funktionell och en social dimension inbyggd. Kulturgeografen Crouch (1994 s. 13) behandlar territorialitet som ett slags »cultural construction of space» som definieras av gemensamma praktiker och representerar ett slags gemensam identitet. På ett relativt generellt plan kan territorialitet ses som en form av kodning eller institutionalisering av rummet, där aktörer knyter praktiker, kulturer eller i förlängningen identiteter till ett begränsat område (Kärrholm 2004 s. 62). Territoriet blir en social konstruktion där utbredning, gränser och karaktär ständigt förändras och omförhandlas. Geografen Sack (1986 s. 19) betraktar territoriet som en medveten strategi, ett försök att etablera och upprätthålla rumslig kontroll:

Territoriality will be defined as the attempt by an individual or group to affect, influence or control people, phenomena and relationships by delimiting and asserting control over a geographic area. This area will be called territory.

Etablering av ett territorium sker genom både sociala och materiella manifestationer. Den symboliska dimensionen är central i skapandet och upprätthållandet av ett territorium. Såsom påpekats av geografen Paasi (1996) bör territorialisering betraktas som en gradvis institutionalisering där den symboliska dimensionen, som t.ex. namngivning, blir central.

Texter i det offentliga rummet

Det offentliga rummet betraktas inom fältet språkliga landskap som en samhällelig arena. Inom denna arena förekommer olika typer av texter som med Blommaert (2013 s. 53) kan kategoriseras i olika grupper. Här finns permanenta skyltar såsom officiella väg-, trafik- och informationsskyltar, kommersiella skyltar uppsatta i anslutning till kommersiell verksamhet och olika typer av landmärken. Vidare finns mindre permanenta texter såsom affischer och handskrivna anslag. Dessutom finns i alla områden texter som inte primärt tillhör området (t.ex. skräp eller texter på tillfälligt parkerade bilar). För att analysera den kommunikation som sker i det offentliga rummet kan texter kategoriseras utifrån avsändare, dvs. om de tillhör *top-down flow* eller *bottom-up flow* (för en fördjupad diskussion av dessa termer se Ben-Rafael 2009). Med *top-down flow* avses att texter från myndigheter och andra offentliga institu-

tioner har en uppifrån-ner-dimension. Här finns en maktdimension där top-down-flödet representerar ett visst mått av maktutövning (Ben-Rafael, Shohamy & Barni 2010). Samtidigt finns i det offentliga rummet även kommersiella, mer eller mindre personliga och privata budskap. Texterna i detta flöde har en nerifrån-upp-dimension och här inkluderas texter alltifrån kommersiella skyltar till affischer, anslag, graffiti, klotter och andra privata texter. Top-down-texter representerar alltså det offentliga (majoritets)samhället medan bottom-up-texter ger uttryck för privata, ibland individuella budskap och kan ge uttryck för individuella och lokala praktiker vilket innebär större frihet i uttrycksform och språkval. (För exempel på hur denna metod applicerats på material se t.ex. Backhaus 2006 och 2007 och där anf. litt.) Det är dock inte helt oproblematiskt att slå ihop kommersiell skyltning med texter skapade av privata individer varför denna uppdelning på senare tid har ifrågasatts. I det material som behandlas i denna framställning är emellertid den kommersiella skyltningen i de flesta fall tillkommen närmast på privat initiativ och därför att betrakta som en individuell produkt. Även de texter som förekommer i anslutning till områdets moskéer förs här till bottom-up-flödet, vilket naturligtvis inte är helt oproblematiskt eftersom dessa texter i en annan kontext skulle kunna ha ett top-down-perspektiv.

Multimodalitet

Vid analys av kommersiella namn blir den multimodala aspekten central. En stor del av den kommunikation som sker t.ex. genom skyltning är multimodal, då texten får stöd av andra semiotiska resurser såsom illustrationer och grafiska uttrycksmedel. Det handlar om ett utvidgat textbegrepp där kommunikationen sker genom en samverkan mellan olika semiotiska resurser. Komponenter som typsnitt, storlek, färg och layout blir meningsskapande och kan knytas till specifika gränsdragningar, lojaliteter, identiteter och attityder (se Järlehed 2015).

Kress & van Leeuwen (2006) diskuterar denna typ av komposition, där olika resurser samvarierar genom de tre samverkande principerna *information value*, *saliency* och *framing*. Med *information value* avses placering av olika delar av kompositionen i zoner utifrån deras informationsvärde. *Saliency* avser att delar av kompositionen framhävs genom t.ex. färgval, kontrastverkan eller relativ storlek. Vidare kan en komposition eller delar av en komposition bindas samman med någon typ av inramning (*framing*). Kress & van Leeuwen urskiljer tre olika kompositionsstrukturer varav den första är horisontell. Till vänster i kompositionen placeras det som läsaren redan förväntas veta, *the given*, och till höger placeras det nya i sammanhanget, *the new*. I dessa båda

zonerna kan antingen text eller bild placeras. Detta är naturligtvis kulturbundet, vilket innebär att i de kulturer där text skrivs från höger till vänster blir placeringen av *the given* och *the new* omvänd (Kress & van Leeuwen 2006 s. 179 ff.). Den andra strukturen är vertikal och utgår från begreppen *ideal* och *real*. I den övre zonen i kompositionen, *ideal*, placeras det som kan sägas vara det idealiserade, och i den undre delen, *real*, placeras mer specifik information, ofta av informativt eller praktiskt slag. Jämfört med den horisontella strukturen, som kan sägas innehålla något slags rörelse framåt, visar den vertikala istället på ett motsatsförhållande mellan olika komponenter (Kress & van Leeuwen 2006 s. 186 f.). Den tredje prototypiska strukturen innebär att innehåll med högst informationsvärde centreras i relation till övrig information som får en mer marginell placering.

Historiska lager

Ett språkligt landskap kan, eller kanske snarare bör, inte bara studeras ur ett synkront perspektiv. Såsom framhålls av Blommaert (2013), som studerat det språkliga landskapet i ett område i Antwerpen och därvid använt sig av ett etnografiskt perspektiv, är ett historiskt perspektiv nödvändigt eftersom ett områdes texter inte bara vittnar om nuet utan i allra högsta grad även om det sociala samspel som tidigare ägt rum.

I Bellevue är flerspråkigheten en nyckel till förståelse av området. Studier av flerspråkiga texter kan fungera som vägvisare mot vilka grupper som varit närvarande i området under olika perioder. Frågor i anslutning till detta kan vara vilka språk som förekommer i vilken typ av texter och hur permanenta eller tillfälliga dessa texter är. Genom det kan kontinuitet och föränderlighet i ett område iakttas.

Området

Området Bellevue ligger i stadsdelen Kviberg i östra Göteborg. Undersökningsområdet är inget bostadsområde utan ett område som präglas av små kommersiella näringar och ett flertal religiösa samfund. Här finns i dagsläget fyra moskéer med delvis olika inriktningar. Flera av de butiker som finns i området har kopplingar till dessa moskéer. Där säljs bl.a. traditionella muslimska kläder med symbolvärde i religiösa sammanhang. Vidare finns flera butiker som säljer livsmedel och heminredning. I området finns även två frisersalonger. Här ligger Bellevue marknad som är Göteborgs största inomhus-

marknad. Den är öppen på helgerna, då området delvis ändrar karaktär eftersom personer från olika delar av Göteborg besöker marknaden. Området Bellevue är väl avgränsat och ligger mellan en trafikled, Säveån och Svenska kullagerfabriken (SKF), vilka skapar naturliga barriärer. Stadsdelen Kviberg är i övrigt under utbyggnad. Bostäder och idrottsanläggningar byggs i Kviberg men området runt Bellevue marknad har hittills lämnats orört i stadsplaneringen. Det är ett exempel på vad Saltzman i inledningen till Mellanrummens möjligheter (Saltzman 2009 s. 7 ff.) kallar ett stadens mellanrum. Sådana mellanrum kan vara förbindelseleder, mötesplatser mellan olika rum, ett slags ambivalenta territorier, övergångar där olika aktiviteter och brukare möts. Det kan vara platser för gränsöverskridande och nyskapande. Oklarheten ligger i mellanrummets natur (Löfgren 1997 s. 69). Vidare är mellanrummet ett område som befinner sig i ett vänteläge, ett slags tidsmässigt mellanrum.

Det är också ett transnationellt rum, ett rum där aktörer är engagerade i transnationella kulturer, antingen som producenter eller som konsumenter (Pettersson McIntyre 2009 s. 98 f.). Rummet inkluderar inte bara materiella geografier utan också symboliska sådana där aktörerna skapar mening i en transnationell värld. Här sker möten mellan människor med olika bakgrunder och olika språk.

Namnen i top-down-flödet

Bellevue

Undersökningsområdet är en del av bostadsområdet Bellevue. Det kallas *Bellevue marknad* eller *Bellevue industriområde*. Namnet *Bellevue* tillkom ytterst en villa som utgjorde en del av Kvibergs landeri. Namnet, som är ett modenamn vanligt på yngre bebyggelser, innehåller franskans *belle vue* 'vacker utsikt' och den numera nerbrunna villan låg på en höjd med hänförande utsikt över Säveån. Namnet *Bellevue* (som idag uttalas med grav accent och hörbart medialt *e* och vars slutled uttalas *vy*) kom sedan att användas om ett större område och betecknar även den intilliggande spårvagnshållplatsen. (Om namnet *Bellevue* se vidare Lilljegren 2016.) Namnet är förankrat hos namnbrukarna, något som säkert förstärkts av att det fångats upp både av Trafikverket och av Västtrafik (fig. 1).

Bellevue ingår även i kommersiella namn i området. Namnet *Bellevue marknad* är väl förankrat hos namnbrukarna. Verksamheten och namnet har funnits sedan år 1986. Den blå skylten med skrivningen »*Bellavue mattor*» (fig. 2) återger ett uttal av namnets förled som är vanligt bland andraspråkstalare i området. Det kan tyda på att man har hört namnet uttalas muntligt

Fig. 1. *Bellevue* används av Västtrafik som hållplatsnamn.

Fig. 2. Namnet *Bellevue* har i vissa namnbrukarkretsar traderats snarare muntligt än skriftligt vilket lett till att det missuppfattats.

oftare än man sett det i skrift. *Bellevue* ingår även i namnet på den relativt välkända Bellevuemoskén. Namnet *Bellevue* är alltså ett varaktigt namn med lång namnkontinuitet.

Gatunamnen

Området avgränsas av gatorna *Artillerigatan*, *Generalsgatan* och *Ryttmästaregatan* och genom området löper *Korpralsgatan*, *Stallmästaregatan* och *Furirsgatan*. I de kommunala gatunamnen återspeglas områdets närhet till Kvi-bergs regemente. Gatorna fick sina namn på 1930-talet (Baum 2001) och dessa gatunamn har precis som namnet *Bellevue* en överordnad ställning i områdets namnhierarki. I kraft av att vara givna från kommunalt håll bibehålls namnen rent fysiskt eftersom deras plåtskyltar är av beständig karaktär.

Länge dominerades området av Svenska kullagerfabriken (SKF; fig. 3). Initialförkortningen *SKF* är så etablerad att den är att betrakta som ett eget namn. Som ett exempel har spårvagnshållplatsen utanför fabriken gamla huvudbyggnad under lång tid haft namnet *SKF*. Ofta används förkortningen utan att namnbrukaren känner till det bakomliggande namnet. Dessa texter är mycket permanenta och placerade så de dominerar omgivningen. Texten *Aktiebolaget Svenska Kullagerfabriken* är vad Blommaert (2013 s. 53) kallar ett

Fig. 3. Texten *Aktiebolaget Svenska Kullagerfabriken* är ett s.k. landmärke i området.

landmärke i området, dvs. ett namn som identifierar ett område i relation till dess historia, tradition och invånare. Kullagerfabriken som referens återfinns också i kommersiella namn i området, t.ex. i det småvitsiga *Kulans bilverkstad*.

I takt med att SKF:s verksamhet expanderade värvades utländsk arbetskraft till området. Under en period präglades området av italiensk arbetskraftsinvandring. Bostäder byggdes längs Säveåns strand mellan Bellevue och Utby. Detta område kallades *Milanokolonin* (Brantestad 2011). Husen är sedan länge borta och namnet finns endast kvar i muntlig tradition. Den italienska gruppen har dock lämnat andra spår i områdets språkliga landskap. Där har fram till nyligen funnits flera italienska företag (däribland grossistföretaget *Il Molino*) och ett annat ännu synligt avtryck är den italienska *Josefs kyrka*.

Den flerspråkiga aspekten

Som nämnts ovan har åtskilliga forskare inom fältet språkliga landskap fokuserat på flerspråkiga miljöer för att på detta sätt fånga en del av relationen mellan språk och samhälle i det offentliga rummet. Val av språk, språkkombinationer och (vid flerspråkiga texter) språkens inbördes placering blir betydelsebärande och kan relateras till samhällliga, ideologiska och identitetsskapande strukturer. Vid studier av det språkliga landskapet i Tokyo har Peter Backhaus (2006, 2007) behandlat olika typer av flerspråkighet i det offentliga rummets texter. Dessa flerspråkiga texter kan vara helt eller delvis översatta och ibland har passager på de olika språken helt eller delvis olika innehåll varvid texterna på de respektive språken ibland får olika funktion eller har olika målgrupper. Flerspråkigheten kan vara synlig, då flera språk används i samma text, eller dold i de fall enspråkiga texter för varje språk används (Reh 2004 s. 5 f., Backhaus 2007 s. 110). I mitt undersökningsområde förekommer (vid de tillfällen fältarbeten genomfördes) endast synlig flerspråkighet. För att komma åt de olika språkens inbördes relation kan den visuella hierarkin analyseras. Denna relation kan uttryckas t.ex. genom den ordning i vilken språken uppträder i texten eller genom textens storlek (Kress & van Leeuwen 2006).

Det språkliga landskapet i Bellevue är tydligt flerspråkigt men naturligtvis dominerar svenskan i kraft av officiellt språk. Svenskan har även funktionen av vad som närmast liknar substratspråk och fungerar som lingua franca. De i övrigt vanligast förekommande språken är arabiska, kurdiska och somaliska. Även andra språk förekommer, dock i mindre utsträckning.

Det religiösa landskapet – synlighet och osynlighet

Vid studiet av Bellevue är det omöjligt att bortse från det religiösa avtryck områdets fyra moskéer gör i det språkliga landskapet. Området fungerar som ett religiöst centrum för många, framförallt för personer som bor i de nordöstra delarna av Göteborg. Tre av de fyra moskéerna hyr i nuläget de lokaler i vilka verksamheterna bedrivs. Endast Bellevuemoskén har köpt sina lokaler. De vanliga förloppen i territorialiseringsprocesser är att man först inrättar sin verksamhet i lokaler som är avsedda för andra ändamål på ett sådant sätt att verksamheten inte är fullt synlig för utomstående. När verksamheten blivit mer etablerad synliggörs den genom att egna lokaler hyrs av den, i det här fallet, religiösa föreningen. Detta möjliggör en skylt med verksamhetens namn, som får en viktig symbolisk roll. Det sista ledet i territorialiseringsprocessen blir att lokalen friköps (jfr Blommaert 2013 s. 92 f.). Man kan alltså säga att man i Bellevue ser en till viss del genomförd territorialisering.

Anmärkningsvärt är att Bellevuemoskén, som är områdets största moské, saknar skylt. Namnet lever i hög grad i den muntliga diskursen. Moskén kallas ibland även *Somaliska moskén*. Den text som möter flanören på områdets största gata är den som visar på moskéns kvinnoingång (fig. 4). Den arabiska texten lyder »Kvinnors ingång i moskén» och skiljer sig därmed från det svenska »kvinnor ingång». Ordet *moské* är inte översatt till svenska och den

Fig. 4. En tvåspråkig skylt markerar kvinnoingången till Bellevuemoskén.

Fig. 5. Skylten till den moské som bär namnet Sveriges Förenade Muslimer.

arabiska och den svenska texten motsvarar alltså inte varandra. Den svenska texten är placerad överst vilket skulle kunna vara en signal om vilket språk som är viktigast. Intrycket blir emellertid motsägelsefullt eftersom den arabiska texten är framhävd genom grön färg och en inramning (med Kress & van Leeuwens terminologi *framing*). Den svenska översättningen är inte heller helt idiomatisk, vilket kan peka mot att skyltens skapare helt enkelt inte varit så noga med den svenska översättningen.

Två av de andra moskéerna skyltar däremot med sin verksamhet, om än i olika hög grad. Skylten till den moské som bär namnet *Sveriges Förenade Muslimer* är ganska liten och blygsam (fig. 5). Den är placerad i ögonhöjd invid dörren. Texten är helt på svenska. Överst, i den idealiserande zonen (om denna term se ovan), framträder orden »*Välkommen till*» och typsnittet medför att orden framträder tydligare än själva namnet. Även den officiella hemsidan, som här bör inkluderas i det språkliga landskapet, är helt på svenska. Det som är skyltens egentliga blickfång är emellertid den i mittfältet placerade förkortningen SFM som framhävs genom sin placering i mitten av en figur som fungerar som en ram (*framing*) och som en logotyp.

Alsalam moské har en betydligt mer synlig skyltning. Moskén skyltas upp genom inte mindre än tre skyltar varav två är stora med hög placering på två av husets fasader (fig. 6 och 7). Skyltarna är identiskt tvåspråkiga med den arabiska texten placerad överst. Namnet, *Alsalam moské*, betyder 'fredens moské' och är ett ganska vanligt namn på moskéer på olika håll i världen. De båda translittereringarna av namnet skiljer sig emellertid åt på skyltarna. *Al* är den arabiska framförställda bestämda artikeln. Skrivningen »*Alsalam*» är den

Fig. 6 och 7. Tvåspråkiga skyltar till Alsalam moské. Skyltarna är identiskt tvåspråkiga.

Fig. 8. På den tvåspråkiga skylten som markerar kvinnoingången till Alsalam moské står det olika saker på de två språken.

skriftspråkliga translittereringen från arabiska till svenska. Skrivningen »*As-salam*» är däremot en translitterering som bygger på uttalet (i uttal assimileras *l* i den bestämda artikeln vid efterföljande *s*). De olika translittereringarna av namnet på en och samma byggnad förstärker intrycket att arabiska är det viktigaste språket. På den skylt som är uppsatt vid kvinnoingången (fig. 8) står det helt olika saker på svenska och arabiska. Den arabiska texten (*Ahl us-Sunnah wa-l-Jamā'ah*) har betydelsen 'Sunniternas moské'. Den svenska och arabiska texten tycks alltså inte ha med varandra att göra. Den arabiska texten är placerad överst och dess budskap tycks därmed vara överordnat. Troligen vänder sig den svenska texten främst till den ganska stora grupp konverterade kvinnor (och personer med annat förstaspråk än arabiska) som besöker moskéerna.

Även om moskéerna inte alltid har en framträdande roll i det språkliga landskapet påverkar de indirekt den språkliga miljön. I anslutning till moskéerna finns åtskilliga småskaliga verksamheter som på ett eller annat sätt hänger

ihop med de religiösa samfunden. Här förekommer nästan enbart arabiska namn och texter, vilket pekar mot att området kan betraktas som ett nätverk av olika institutionaliserade system hos grupper som saknar annan kontext.

Kommersiella namn – stabilitet och föränderlighet

Området innehåller ett stort antal kommersiella namn. Vissa av dem visar betydande namnkontinuitet. Andra har betydligt kortare livslängd. Generellt kännetecknas området av en flyktighet och föränderlighet vad gäller de kommersiella namnen. Området präglas också av språklig mångfald och variation och det är framförallt i bottom-up-flödets texter denna flerspråkighet syns.

Personnamn i kommersiella namn

När det gäller personnamn i de kommersiella namnen har det framhållits att dessa hör till de språkliga kategorier som bör betraktas som neutrala (Sjöblom 2009). Enligt detta synsätt tillhör de i princip vilket språk som helst eller går att föra till flera olika språk eller språkliga gemenskaper samtidigt. Personnamn är mer rörliga än andra språkliga kategorier och kan sägas tillhöra det språk de används i. De är alltså kontextberoende (Edelman 2009). När det gäller personnamn i kommersiella namn är den konnotativa aspekten i regel viktigare än den denotativa: »an important function of proper names is to convey a feeling» (Edelman 2009 s. 144). Jfr även Börestam 2011. Detta medför att de trots allt inte alltid bör betraktas som helt neutrala utan att de, åtminstone i vissa fall, är valda för att signalera något. I materialet från Bellevue finns exempel på båda delarna.

I området finns två frisersalonger: *Frisör Shila* och *Noras sax*. Båda dessa företagsnamn innehåller kvinnonamn. Frisör Shila är en kurdisk firma. Kvinnonamnet *Shila* förekommer i bl.a. persiskan. I engelskspråkiga miljöer förekommer namnet *Sheila* (alltså med en annan stavning), och möjligen har namnet *Shila* förknippats med *Sheila* vilket skulle kunna göra det gångbart i en svenskspråkig miljö. Den person som idag driver salongen känner inte till hur den fått sitt namn. Även salongen *Noras sax* drivs av kurder. Kvinnonamnet *Nora* används i arabisktalande länder och namnet fungerar alltså i både svensk- och arabisktalande miljöer. Arabiska meddelare har i andra sammanhang (material i DAGs) framhållit *Nora* som ett lämpligt namn just av denna anledning. Inte heller här vet den nuvarande innehavaren varför frisersalongen fått namnet *Noras sax*.

Mataffären *Moussas orient* drivs av arabisktalande personer. *Moussa* är en arabisk variant av mansnamnet *Moses* och affären har fått namn efter grun-

daren. Det är en vanlig namngivningsgrund för kommersiella namn. Det är emellertid inte sannolikt att alla arabiska namn fungerat lika väl i en svensk kontext. Modersmålstalande svenskar uttalar vanligen namnet *Moussa* med kort *o*-uttal (ungefär som i svenskans *ost*). På originalspråk har namnet snarast ett kort *u*-uttal (ungefär som i svenskans *hund*). Det bland modersmålstalande svenskar vanligaste uttalet är alltså en försvenskning som bygger på skriftformen och i detta fall fungerar namnet väl i en svenskspråkig kontext. Hade grundaren haft ett namn som varit svårare att uttala i Sverige eller tätt sig mer främmande i skrift är det tveksamt om det hade fungerat i ett företagsnamn. Namnet signalerar att de varor som säljs i affären har arabiskt ursprung. Namnet har alltså både en kommersiell och en emotionell aspekt. Det bör dock påpekas att translitteration av arabiska namn tillför en extra dimension till relationen mellan uttal och skriftform som bör problematiseras i denna typ av analys av namn från Mellanöstern.

I området finns också en liten butik som bär namnet *Safa butik*. Det kommersiella namnet innehåller det relativt vanliga arabiska kvinnonamnet *Safaa* som motsvarar infinitiv av verbet *safaa* 'rena' (Ibn al-Zubayr & Badawi). Skylten på butikens dörr (fig. 9) har en ganska traditionell struktur med butikens namn överst, information om rörelsen under och i nedre zonen uppgift om adress. Det intressanta med denna skylt är samspelet mellan personnamnet *Safa* och illustrationen. Personnamnets betydelse 'den rena' förstärks av bilden på de beslöjade kvinnorna, vilkas ansikten är dolda av bokstäverna. Kvinnonamnet *Safa* är, enligt meddelare, inte ett utpräglat religiöst namn men det

Fig. 9. Skylt på dörren till Safa butik.

Fig. 10. Ytterligare en skylt till Safa butik. Skylten, som är skriven på somaliska, är placerad på gatan utanför affären.

intryck av fromhet som förmedlas genom kombinationen av personnamnet och illustrationen förstärks av den gröna bakgrundsfärgen. Grönt betraktas av tradition som islams färg. På gatan, utanför affären, finns ytterligare en skylt som tillhör samma verksamhet (fig. 10). Här är texten skriven på somaliska och budskapet som förmedlas genom bilder på täckta och beslöjade kvinnor finns även på denna skylt. Här är emellertid den somaliska identiteten förstärkt genom att Somalias flagga är placerad i den idealiserade zonen. Butikens namn är försvenskat genom ett tillägg av genitiv-s.

En annan verksamhet i området är den kurdiska kebabrestaurangen *Nergiz*. Under vintern 2016 bytte restaurangen skylt (se fig. 11 och 12). Namnet *Nergiz* är bildat till ett ord med betydelsen 'pingstlilja' (Ibn al-Zubayr & Badawi) och på den äldre skylten (fig. 11) förstärks namnets betydelse av en bild av en pingstlilja. Pingstliljan är en symbol för fromhet. *Nergiz* är också ett muslimskt kvinnonamn som förekommer både i kurdiska och persiska. (Det är generell svårt att avgöra om ett namn är persiskt, kurdiskt eller arabiskt, då det i hög grad förekommit lån och ömsesidig påverkan mellan språken.) Den flerspråkiga och kurdiska identiteten förstärks genom den flerspråkiga skylten. Samma text förekommer på svenska och kurdiska, men »Öppet alla dagar» står enbart på svenska och saknar kurdisk översättning. För en del av texten (»kebab & restaurang») finns även en arabisk översättning. Vid samtal med innehavaren motiveras den svenska texten med att svenskan är majoritetsspråket. Den kurdiska texten är enligt innehavaren självklar eftersom rörelsen är kurdisk och den arabiska texten motiveras av att många kunder är arabisktalande. Denna bild har en intressant och tydlig komposition. Namnet, skrivet både på svenska och kurdiska, framhävs dels genom större bokstäver, dels genom en enhetlig och avvikande färg (*salience*). Genom avgränsning med ett svart och ett vitt fält delas skylten i två zoner. På den nyare skylten (fig. 12) är kompositionen betydligt enklare och stramare. Namnet *Nergiz* skrivet med latinsk text har central placering och bör, tillsammans med det förtydligande tillägget »restaurang», betraktas som skyltens svenska inslag. Till höger på denna nya skylt står »Kebab restaurang» på arabiska. Till vänster om den latinska skrivningen av namnet *Nergiz* är namnet skrivet med arabisk (eller persisk) skrift. Det persiska inslaget förstärks tillfälligt av ett under skylten sittande plakat med överskriften »Newroos», som är ordet för det

Fig. 11. Trespråkig skylt till kebabrestaurangen Nergiz.

Fig. 12. En ny skylt till restaurang Nergiz. Texten är enbart på svenska och arabiska.

Fig. 13. Tvåspråkig skylt till Jenans gatukök. Skylten är identiskt tvåspråkig.

iranska nyåret. Den nya skylten är alltså flerspråkig och rent språkligt har det svenska inslaget minskat. Samtidigt skulle den genom färre språk och färre färger som helhet kunna betraktas som en mer försvenskad komposition. (För en problematisering av typografiska val i relation till skapandet och upprätthållandet av t.ex. lokala och etniska identiteter se Järlehed & Jaworski 2015.)

Namnet *Jenans gatukök* (fig. 13) innehåller det muslimska kvinnonamnet *Jinan/Jenan*. I både den svenska och den arabiska versionen är namnet bildat till arabiskans *janna* 'trädgård' (Ibn al-Zubayr & Badawi). Den svenska och den arabiska texten är emellertid inte identiska. Den svenska translittereringen *Jenan* återger ordet, som alltså också används som ett kvinnonamn, i singular. I den arabiska texten står ordet, och namnet, däremot i plural (*jana'in*). Den arabiska versionen är att betrakta som den ursprungliga. Troligen har man bedömt att denna form skulle vara mer svåruttalad i en svensk kontext, varefter man i den svenska versionen valt en form som uttalsmässigt är enklare för en svensktalande målgrupp att använda. I den svenska versionen tycks alltså translittereringen av namnet, dvs. den skriftliga formen och hur den uttalsmässigt fungerar i svenska, vara viktigare än vad det arabiska originaluttalaget är. Ordet *janna* används också om paradiset. Det kommersiella namnet *Jenans gatukök* innehåller alltså ett personnamn samtidigt som det kan anspela på det paradisiska, och namnet kan vara valt för att ge dubbla konnotationer hos den arabisktalande gruppen.

Personnamnen i dessa företagsnamn kan i vissa fall säkert betraktas som neutrala. I andra fall är namnen (som *Jenan*, *Moussa* och *Safa*) sannolikt valda för att ge speciella konnotationer som gagnar affärsidén. Samtidigt som de ger konnotationer och signalerar samhörighet med andra språk än majoritetssprå-

ket måste de, framförallt av kommersiella skäl, fungera i det svenskspråkiga samhället och det förefaller som den skriftliga formen då är viktigare än originalspråkets uttal. Jfr Börestams (2011) undersökning som visar hur de s.k. skandnamnen på spanska solkusten lyfter fram en skandinavisk identitet och hur etniskt socialt kapital utnyttjas i kommersiella namn.

Halabja

En liten kurdisk butik som säljer sötsaker och nötter bär namnet *Halabja* (fig. 14). Det kommersiella namnet är sekundärt till det kurdiska ortnamnet *Halabja* som betecknar en stad i irakiska Kurdistan, nära gränsen till Iran. Under kriget mellan Iran och Irak intogs staden av iranska styrkor varefter den bombades av Irak. Vid detta angrepp användes kemiska vapen som orsakade enorma personskador. Butiksägaren kommer från denna stad. Det kommersiella namnet *Halabja* är skrivet med latinska bokstäver. I övrigt är skylten parallellt tvåspråkig. Skylten är indelad i tre tydliga zoner som både skiljs åt och binds samman genom inramning och färgtoner. Längst till vänster i den idealiserade zonen invid själva namnet finns den grafiska symbolen för staden Halabja. Den utgörs av en stiliserad bild av det monument som restes till minne av offren för den kemiska attacken. Detta monument har kommit att bli en symbol för hela staden Halabja och dess invånare. Skyltens tre komponenter (namnet, den grafiska symbolen och den tvåspråkiga texten som berättar vad som saluförs i affären) återfinns tillsammans och var och en för sig inuti butiken och på visitkorten. Inuti affären pryds en hel vägg av ett foto av staden Halabja. Det kommersiella namnet *Halabja* i kombination med en rad andra semiotiska uttryck är ett exempel på det starka symbolvärde ett namn har i processen att få rumslig kontroll över och markera närvaro på en plats.

Fig. 14. Skylten till butiken Halabja visar det starka symbolvärde namnet (i kombination med andra semiotiska resurser) har för att markera närvaro på en plats.

Ett föränderligt rum

I denna framställning har endast ett urval av områdets namn och övriga texter presenterats. Detta räcker ändå som underlag för att beskriva området utifrån dess texter. Genom att undersöka vilka språk som förekommer på vilka skyltar kan olika gruppers etablering i ett område beskrivas. Alla namn, skyltar och övriga texter i top-down-flödet är enspråkigt svenska. Dessa texter har lång kontinuitet. Det tar sig även fysiska uttryck såsom central placering och beständiga material. Detta är naturligtvis ett uttryck för svenskan som majoritetsspråk i området. Åtskilliga texter i bottom-up-flödet är enspråkiga, antingen på svenska, arabiska eller somaliska. Många texter och kommersiella skyltar i områdets bottom-up-flöde är två- eller flerspråkiga. På dessa kommersiella flerspråkiga skyltar är det framförallt kurdiska och svenska eller kurdiska, arabiska och svenska som förekommer. Framförallt är kurdiskan (oftast i kombination med svenska och/eller arabiska) representerad i områdets kommersiella skyltning. I de texter som förekommer på och i anslutning till områdets moskéer är arabiskan det dominerande språket. Antingen står arabiskan ensam eller i kombination med svenskan. Åtskilliga av de personer som besöker moskéerna behärskar av olika skäl inte arabiska på modersmålsnivå varför svenska används som lingua franca. Arabiska är det religiösa språket i området och har därmed ett stort symbolvärde.

Den kommersiella delen av det språkliga landskapet i Bellevue kännetecknas av stor föränderlighet, närmast flyktighet. Verksamheter läggs ner, flyttas eller byter namn, vilket medför stor rörlighet framförallt bland de kommersiella namnen. De religiösa institutionerna har åtminstone i detta område en längre livslängd och de namn och de texter som hör ihop med dem är mer beständiga. Namnen och texterna i anslutning till moskéerna och med dem sammanhängande verksamheter är i regel enspråkigt arabiska, vilket antyder att den arabiska gruppen har uppnått en högre grad av territorialisering än övriga grupper. Det är uppenbart att namnen, inte minst personnamnen, har en viktig roll i territorialiseringsprocessen. Dels har de en kommersiell roll, dvs. signalerar vilken målgrupp verksamheten vänder sig till och ibland vad som saluförs, dels har de (eftersom de ofta är genomskinliga) ett symbolvärde och fungerar som identitetsmarkörer. De är också i flera fall försvenskade. På framförallt de kommersiella skyltarna samverkar olika semiotiska resurser för att förstärka namnets budskap. Namn och övriga texter avgränsar detta språkligt och kulturellt definierade rum mot den omgivande stadsdelen (se Sandst 2016 s. 221 ff.). Det kommersiella namnet *Halabja* visar på namnens centrala betydelse i den platsskapande processen.

Bellevue är med Blommaerts ord (2013) ett polycentriskt område med flera centra kring vilka olika verksamheter, både religiösa och kommersiella, kret-

sar. Det är också ett skiftande och instabilt område med grupper ständigt stadda i förändring. Genom att studera vilka språk och namn som används i de olika sammanhangen kan vi närma oss en förståelse av området, dess brukare och dess komplexitet.

Referenser

- Andersson, Daniel, 2013: Natur, namn och narrativ. Samiska minneslandskap genom ortnamn och ortnamnsnarrativer. I: Språken, tiden, rummet. Festskrift tillägnad Lars-Erik Edlund på 60-årsdagen den 16 augusti 2013. Red. av Daniel Andersson & Susanne Haugen. Umeå. S. 31–44.
- Backhaus, Peter, 2006: Multilingualism in Tokyo. A look into the linguistic landscape. I: International journal of multilingualism 3:1. S. 52–66.
- 2007: Linguistic landscapes. A comparative study of urban multilingualism in Tokyo. Clevedon–Buffalo–Toronto.
- Banda, Felix & Jimaima, Hambaba, 2015: The semiotic ecology of linguistic landscapes in rural Zambia. I: Journal of sociolinguistics 19:5. S. 643–670.
- Baum, Greta, 2001: Göteborgs gatunamn 1621–2000. Göteborg.
- Ben-Rafael, Eliezer, 2009: A sociological approach to the study of linguistic landscapes. I: Linguistic landscape. Expanding the scenery. Ed. by Elana Shohamy & Durk Gorter. New York–London. S. 40–54.
- Ben-Rafael, Eliezer, Shohamy, Elana & Barni, Monica, 2010: Introduction: An approach to an 'ordered disorder'. I: Linguistic landscape in the city. Ed. by Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael & Monica Barni. Bristol–Buffalo–Toronto. (Multilingual matters.). S. XI–XXVIII.
- Berezkina, Maimu, 2013: Lingvistisk landskap i et av Oslos flerkulturelle områder. Norsk, engelsk og minoritetsspråk i det offentlige rom på Grønland og innbyggernes holdninger til mulige stedsnavn fra innvandrerulturen. I: Målblomar til Margit. Veneskrift til Margit Harsson på 70-årsdagen den 9. juni 2013. Red.: Tom Schmidt. Oslo. S. 19–34.
- Blommaert, Jan, 2013: Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes. Chronicles of complexity. Bristol. (Critical language and literacy studies 18.)
- Brantestad, Jenny, 2011: Bilder av Bellevue. Föreläsningar kring ett industriområde. Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program. Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Göteborg. Tillgänglig på https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/26869/1/gupea_2077_26869_1.pdf. Senaste åtkomst: 2016-08-04.
- Börestam, Ulla, 2011: *Scandigo, Supermercado, Skandinavisk noticias S.L. och Scandinavian Building*. Lite om företagsnamn med skandinavisk profil bland utlandsskandinaver i Spanien. Uppsala. (Namn och samhälle 26.)
- Crouch, David, 1994: Territories, places and cultural identity. Odense. (Humanities research centre, Odense University. Man and Nature. Working Paper 48.)
- DAGs = Samlingar vid Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg, Institutet för Språk och folkminnen.
- Edelman, Loulou, 2009: What's in a name? Classification of proper names by language. I: Linguistic landscape. Expanding the scenery. Ed. by Elana Shohamy & Durk Gorter. New York–London. S. 141–154.

- Hult, Francis M., 2009: Language ecology and linguistic landscape analysis. I: Linguistic landscape. Expanding the scenery. Ed. by Elana Shohamy & Durk Gorter. New York–London. S. 88–104.
- Ibn al-Zubayr & Badawi = Sultan Quaboos encyclopedia of Arab names. Dictionary of Arab names. Red.: Muhammad Ibn al-Zubayr & El-Said M. Badawi. 1991. Beirut.
- Jaworski, Adam & Thurlow, Crispin, 2010: Introducing semiotic landscapes. I: Semiotic landscapes. Language, image, space. Ed. by Adam Jaworski & Crispin Thurlow. London. S. 1–40.
- Järlehed, Johan, 2011: Att läsa språkliga landskap. Några teoretiska utgångspunkter och kritiska kommentarer. I: Theorising textuality. Theorising reading. Om vetenskaplig teoribildning inom kultur- och litteraturforskning. Red.: Eva Ahlstedt. Göteborg. (Studia interdisciplinaria, linguistica et litteraria 3.) S. 79–103.
- 2015: Ideological framing of vernacular type choices in the Galician and Basque semiotic landscape. I: Social Semiotics 25:2. S. 165–199. DOI: 10.1080/10350330.2015.1010316
- & Jaworski, Adam, 2015: Typographic landscaping. Creativity, ideology, movement. I: Social Semiotics 25:2. S. 117–125. DOI: 10.1080/10350330.2015.1010318
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo, 2006: Reading images. The grammar of visual design. London.
- Kärrholm, Mattias, 2004: Arkitekturens territorialitet. Till en diskussion om territoriell makt och gestaltning i stadens offentliga rum. Lund. Även tillgänglig på: http://www.lub.lu.se/luft/diss/tec_795/tec_795.pdf. Senaste åtkomst 2016-08-04.
- Landry, Rodrigue & Bourhis, Richard Y., 1997: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. An empirical study. I: Journal of language and social psychology 16:1. S. 23–49.
- Lilljegen, Joakim, 2016: Bellevue. I: OUÅ. S. 38–44.
- Löfdahl, Maria & Wenner, Lena, 2017: Från Ebbes hörna till Alsalam moské. En studie av det språkliga landskapet i en del av Göteborg. I: Namn och identitet. Handlingar från NORNAs 46:e symposium i Tammerfors den 21–23 oktober 2015. Red. av Unni-Päivä Leino, Mona Forsskåhl, Gunilla Harling-Kranck, Sabina Jordan, Minna Nakari & Ritva Liisa Pitkänen. Uppsala–Tammerfors. (NORNA-rapporter 94.) S. 231–253.
- Löfgren, Orvar, 1997: Mellanrum. Vita fläckar och svarta hål i stadens utkant. I: Moderna landskap. Identifikation och tradition i vardagen. Red. av Katarina Saltzman & Birgitta Svensson. Stockholm. S. 45–69.
- Paasi, Anssi, 1996: Territories, boundaries and consciousness. The changing geographies of the Finnish-Russian border. Chichester. (Belhaven studies in political geography 1.)
- Pennycook, Alastair, 2009: Linguistic landscapes and the transgressive semiotics of graffiti. I: Linguistic landscape. Expanding the scenery. Ed. by Elana Shohamy & Durk Gorter. New York–London. S. 302–312.
- 2010: Language as a local practice. Abingdon–New York.
- Pettersson McIntyre, Magdalena, 2009: Marknadshandel, mellanrum och kulturell dramatik. I: Mellanrummens möjligheter. Studier av föränderliga landskap. Red.: Katarina Saltzman. Göteborg. S. 93–128.
- The post-colonial studies reader. Ed. by Bill Ashcroft, Gareth Griffiths & Helen Tiffin. 1995. London.

- Puzey, Guy, 2016. Linguistic landscapes. I: *The Oxford handbook of names and naming*. Ed. by Carole Hough. Oxford. S. 394–411.
- Reh, Mechthild, 2004: Multilingual writing. A reader-oriented typology – with examples from Lira Municipality (Uganda). I: *International journal of the sociology of language* 170. S. 1–41. DOI: <https://doi.org/10.1515/ijsl.2004.2004.170.1>
- Sack, Robert D., 1986: *Human territoriality. Its theory and history*. Cambridge.
- Saltzman, Katarina, 2009: Inledning. Staden mellan och vid sidan av. I: *Mellanrummens möjligheter. Studier av föränderliga landskap*. Red.: Katarina Saltzman. Göteborg. S. 7–19.
- Sandst, Line, 2016: Urbane stednavne – storbyens sproglige dimension. En stilistisk-retorisk analyse af urbane stednavne i det københavnske byrum. København.
- Shohamy, Elana & Waksman, Shoshi, 2009: Linguistic landscape as an ecological arena. Modalities, meanings, negotiations, education. I: *Linguistic landscape. Expanding the scenery*. Ed. by Elana Shohamy & Durk Gorter. New York–London. S. 313–331.
- Sjöblom, Paula, 2007: Finska företagsnamn. Deras struktur och funktion. I: *OUÅ*. S. 101–111.
- 2009: The linguistic origin of company names in Finland. I: *People, products, and professions. Choosing a name, choosing a language – Fachleute, Firmennamen und Fremdsprachen*. Eds./Hrsg.: Eva Lavric, Fiorenza Fischer, Carmen Konzett, Julia Kuhn & Holger Wochele. Frankfurt am Main. (Sprache im Kontext 32.) S. 289–296.
- Spolsky, Bernard, 2009: Prolegomena to a sociolinguistic theory of public signage. I: *Linguistic landscape. Expanding the scenery*. Ed. by Elana Shohamy & Durk Gorter. New York–London. S. 25–39.
- Swedell, Ulla, 2007: Samiskt, finskt och svenskt kulturmöte i ortnamnsperspektiv. I: *Namn och mångkultur – flerspråkiga miljöer och kulturella influenser. Föredrag vid Ortnamnssällskapets i Uppsala 70-årsymposium 21–22 oktober 2006*. Utg. av Ortnamnssällskapet i Uppsala i samarbete med Institutet för språk och folkminnen. Red. av Katharina Leibring, Staffan Nyström & Mats Wahlberg. Uppsala. S. 95–102.
- Syrjälä, Väinö, 2012: Två lingvistiska landskap i Norden. Om språk i Helsingfors Metro och Oslos T-bane. Helsingfors. Tillgänglig på: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/37232/tvalingv.pdf?sequence=1>
- Tuan, Yi-Fu, 1977: *Space and place. The perspective of experience*. Minneapolis.
- Waksman, Shoshi & Shohamy, Elana, 2010: Decorating the city of Tel Aviv-Jaffa for its centennial. Complementary narratives via linguistic landscape. I: *Linguistic landscape in the city*. Ed. by Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael & Monica Barni. Bristol–Buffalo–Toronto. (Multilingual matters.) S. 57–73.
- Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalslandskapen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)
- 2008: Folketymologier. Om ortnamnens meningsskapande funktion. I: *Norræn nöfn – Nöfn á Norðurlöndum. Hefðir og endurnýjun/Nordiska namn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse. Handlingar från Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007*. Red. av Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Amundason, Jónína Hafsteinsdóttir & Svavar Sigmundsson. Uppsala. (NORNA-rapporter 84.) S. 461–468.

Summary

From Bellevue to Halabja

A study of the linguistic landscape around Bellevue Market

By Maria Löfdahl

This article explores the corpus of names to be found in the Bellevue area of north-eastern Gothenburg. The area is a multilingual one, characterised by a number of mosques and by commercial and community-based activities that have grown up around them. The study builds on theories drawn from linguistic landscape research, a guiding principle of which is that studying the linguistic landscape of an area enables us to capture the interaction between language and society and to take into account the political, social, cultural and economic contexts in which that interaction occurs. The public space is regarded as an arena in which community life unfolds, and is created by agents who perform social actions. A fundamental idea is that there is a relationship between the visibility of a language in the public space and the power of the corresponding group in society. Proceeding from these basic premises, the author discusses commercial names in the area in particular, with a focus on multilingualism, modality and territorialisation processes. Much of the commercial signage here is multilingual, the commonest languages being Kurdish, Arabic and Swedish – in various combinations. In the case of mosques and activities linked to them, names and other texts are above all in Arabic. This is regarded by the author as an indication that the local Arabic-speaking community has achieved a higher degree of territorialisation than other groups. In the article it is argued that names, not least personal names, play an important part in the process of territorialisation and the creation of place. On the one hand, they have a purely informative and commercial role, signalling the target group of the activity concerned and, sometimes, what is offered for sale; on the other, they have a symbolic value, serving as identity markers. The names encountered here, combined with other texts, set this urban space off from the surrounding district of the city.

Nordisk namnforskning 2016

1. Nordiska samarbetskommittén för namnforskning (NORNA)

Den 8.–11. juni 2016 blev den 16. nordiske navneforskerkongres afholdt på Kleppe i Rogaland. Kongressens tema var *Navne som kilder (Namn som kilder)*. Kongressen var velbesøgt, og der var tilmeldt 33 foredrag. Kongresdeltagerne blev udover et interessant videnskabeligt program budt på en spændende ekskursion rundt omkring på Jæren og til Stavanger by.

Ved den ordinære forsamling på kongressen blev en ny NORNA-komitee valgt for perioden 2016–2021: Fra Danmark: Rikke Steenholt Olesen og Birgit Eggert (suppleant), fra Finland: Pamela Gustavsson og Väinö Syrjälä (suppleant), fra Færøerne: Anfinnur Johansen og Kristin Magnussen (suppleant), fra Island: Hallgrímur J. Ámundason og Birna Lárusdóttir (suppleant), fra Norge: Gunnstein Akselberg og Aud-Kirsti Pedersen (suppleant) og fra Sverige: Per Vikstrand og Leila Mattfolk (suppleant). Grønlands pladser i komiteen blev ikke besat og forbliver vakante frem til næste nordiske navneforskerkongres. Per Vikstrand blev i plenum valgt til formand for komiteen. Agneta Sundström kunne fortsætte som kasserer frem til pensionering 2017 hvorefter hun afstår fra posten. På det efterfølgende konstituerende komiteemøde blev Emilia Aldrin på formandens forslag valgt som sekretær, og Rikke Steenholt Olesen blev genvalgt som næstformand. Katharina Leibring meddelte at hun kunne fortsætte som forlagsansvarlig for trykte NORNA-rapporter. I slutningen af året frasagde Per Vikstrand sig sin plads i komiteen og dermed sin formandspost. Rikke Steenholt Olesen trådte i egenskab af næstformand ind som stedfortrædende formand. Inden for det svenske repræsentantskab blev posterne rokeret om således at Emilia Aldrin blev nyt medlem af komiteen, og Leila Mattfolk generhvervede posten som sekretær. Den svenske repræsentation i komiteen kompletteredes med Maria Löfdahl (suppleant).

I løbet af året 2016 blev tre komitemøder afholdt. I forbindelse med kongressen på Kleppe trådte den afgående komitee sammen den 9. juni under formand Terhi Ainialas ledelse. Den nye komitee blev under Per Vikstrands ledelse konstitueret på et møde dagen derpå. Den 21. november afholdt komiteen et møde i Uppsala. Referater fra komiteens møder findes på NORNAs hjemmeside, norna.org.

I året 2016 udkom rapport nr. 93 i NORNA-forlagets serie med titlen *Navn og navnebærer. Rapport fra NORNAs 45. symposium i Skagen 1.–4. oktober 2014*, red. af Birgit Eggert, Martin Sejer Danielsen & Johnny G. G. Jakobsen.

Rapporten blev udgivet som e-publikation og ligger tilgængelig på hjemmesideadressen <http://nfi.ku.dk/publikationer/webpublikationer/norna-rapporter-93>. Krøniken Nordisk namnforskning 2015 udkom i NoB 104.

Arbejdet med en database over termer for personnavne og skabelsen af en hjemmesidevisning med søgemuligheder tog under året ny fart fordi komiteen fik bevilget midler til arbejdet af Ortnamnssällskapet i Uppsala.

Rikke Steenholt Olesen Leila Mattfolk

2. Litteraturkrönika

2.1. Danmark

I året 2016 er LINE SANDSTS ph.d.-afhandling det mest signifikante enkeltstående bidrag til den danske navneforskning. Den bærer titlen *Urbane stednavne – storbyens sproglige dimension. En stilistisk-retorisk analyse af urbane stednavne i det københavnske byrum*. Afhandlingen demonstrerer med udgangspunkt i tre helt forskellige undersøgelsesområder i København såvel historisk motiverede som samtidsmotiverede navngivningsprocesser og -procedurer i storbyen. I afhandlingen har forf. etableret teoretiske modeller som er nyskabende og som særdeles brugbart favner særligt den kommercielle navngivning. Samme forf. har publiceret artiklen *The onomastic landscape of Copenhagen – meaning construction, rewriting history and onomastic scale reduction* (i Names and their environment. Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences, Glasgow 25–29 August 2014. Eds.: Carole Hough & Daria Izdebska, vol. 2, Glasgow 2016. <http://www.icos2014.com/congress-proceedings>). Denne bygger på dele af afhandlingen og forklarer på velskrevet og pædagogisk vis blandt andet forf.s begreb *onomastisk skalareduktion* om det forhold at navngivning medvirker til at skabe sammenhængende, mindre enheder i byrummet.

I året står udgivelsen af rapporten fra Skagen-symposiet *Navn og navnebærer* (NORNA-rapporter 93) i øvrigt mest centralt med sine ganske mange danske bidrag. Heri findes MARTIN SEJER DANIELSENS artikel om stednavneforklarende sagn med titlen *Kirkenavnets fremkomst. Nogle betragtninger over et navneforklarende motiv i Evald Tang Kristensens sagnudgivelser*. Forf. gennemgår flere konkrete eksempler på sagn der forklarer kirkenavne eller snarere de (primære) landsbynavne som kirkerne har navn efter. Forf. demonstrerer forskellige sagns forklaringsmodeller og holder disse tydinger op mod etablerede etymologiske tolkninger. Betragtningerne giver et nuanceret indblik i den genfortolkning af stednavne som skabes gennem sprogbruges

associationer til og reanalyse af ordstof som genkendes eller som sprogbrugeren tror at genkende i stednavne.

Centralpladsrelevante stednavne af LISBETH EILERSGAARD CHRISTENSEN tager udgangspunkt i problemstillinger knyttet til tidligere undersøgelser af stednavne med centralpladsrelevans. En markant fundtilvækst har initieret en revideret analyse og tolkning af området Hindsholm på Fyn der rummer stednavne som potentielt kunne være centralpladsrelevante, f.eks. *Salby*, *Viby* og *Måle*. Disse har dog ikke kunnet underbygges sikkert som indikatorer på centralpladsfunktioner i området. I artiklen introducerer forf. en spændende teoretisk model for udvikling af vækstcentre der, suppleret med centralpladsteorien og i lyset af nyt arkæologisk materiale, potentielt vil kunne give en bedre forklaringsramme for den forhistoriske organisering af og udvikling i området. BENT JØRGENSENS bidrag bærer titlen *Navnebærer uden oplagt navn* og handler om hvorfor navngivning af centrale institutioner i lokalsamfund, f.eks. stationer, telefoncentraler og posthuse, i nogle tilfælde viser fravalg af de mest oplagte navne. Navngivning med andre end de umiddelbart oplagte navne er primært begrundet i et ønske om at undgå homonymer der i sagens natur kan betyde uheldige forvekslinger. Forskellige strategier for navnevalg og navnedannelse er fint illustreret med en række eksempler som f.eks. stationsnavnet *Rungsted Kyst* frem for blot *Rungsted* på grund af forvekslingsrisiko med stationen *Ringsted*, og stationsnavnet *Nybo* frem for *Vrå*, der ellers ligger i netop *Vrå*. Navnet *Vrå* var allerede i brug som stationsnavn på en anden strækning da *Nybo* blev anlagt. I andre tilfælde har det oplagte navnevalg tilsyneladende fungeret udmærket som når Holbæk Station blot benævnes *Holbæk*, hvad enten det skal forstås som en betydningssekundær dannelse eller som eksempel på udeladelse af artsleddet.

Temaet i MICHAEL LERCHE NIELSENS artikel *Navn og navnebærer i Klim Sogn. Forsvundne bebyggelser i Klim Sogn som case story* er den godshistoriske analyses relevans for stednavneforskningen. Forf. påviser sikkert en række eksempler på fejl og unøjagtigheder i DS 21 (1993) som har vist sig at kunne udredes gennem godshistoriske analyser. Nogle navne har på grund af simple fejllæsninger af kildeformer været opfattet som betegnende forskellige lokaliteter, mens et navn som *Oddegård* har vist sig at sigte til to forskellige og uafhængige bebyggelser – ikke en og samme som antaget i DS. Bebyggelser som har båret forskellige navne gennem tiden er ligeledes en udfordring, men gennem undersøgelser af ejerforhold kan forholdene udredes. Flere navne er i DS kategoriseret som navne på forsvundne bebyggelser, men også her viser forf. at man gennem den godshistoriske tilgang vil kunne afvise eksistensen af formodet forsvundne, middelalderlige torp-bebyggelser. Således kan *Tystrup* og *Rilstrup* antages at være stærkt forvanskede former af navnene *Tinglavsgård* og *Tinglavs Mølle*.

Det sidste danske bidrag i rapporten er *Laurentius, Nicolaus og Clemens – En undersøgelse af værnehelgener som navngivningsmotiv i syv vendsysselske kystsogne* skrevet af LARS-JAKOB HARDING KÆLLERØD. Forud for denne artikel ligger arbejdet med en anden tilsvarende undersøgelse som forf. refererer til nemlig *Kirkededikationers betydning i navnebruget* (i SAS 33, 2015, trykår 2016). Udgangspunktet for denne undersøgelse er det alment anerkendte forhold at helgennavnets popularitet i middelalderen i målbar grad afspejler den faktiske helgendyrkelse i en bestemt region. Forf. har undersøgt om der på lokalt plan er en sammenhæng mellem befolkningens navne og de helgennavne som knytter sig til lokal helgendyrkelse f.eks. gennem kirkededikationer. Materialet består af et udsnit af den midt- og vestsjællandske befolknings navnebestand som den tegner sig i folketællingen fra 1787. Kildegrundlagets forholdsmæssigt noget senere datering antages at afspejle en sådan middelalderlig popularitet fordi almuebefolkningen var sted- og traditionsbunden. Undersøgelsen viste imidlertid ingen signifikante udslag, og den nye undersøgelse er derfor rettet mod et andet geografisk område der i kraft af erhvervsmæssig tilknytning til havet kunne tænkes at have haft en navngivningstradition knyttet til de søfarendes helgener, Nicolaus og Clemens, eller til Laurentius som Skagen kirke er indviet til. Det viser sig imidlertid at der ej heller i dette område tegner sig signifikante udslag i navnebestanden.

PEDER GAMMELTOFT har bidraget til årets navneforskning med blandt andre artiklen *Why is the North Sea west of us? Principles behind the naming of seas* (i *The Journal of territorial and maritime studies* 3:1). Forf. gennemgår nogle forskellige eksempler på hvordan navne på farvande er etableret f.eks. ved formelt sekundær navngivning efter en ø, en region eller efter en opdagelsesrejsende. Eksemplet som titlen sigter til har retning som motivation. Retning udgår nødvendigvis fra navnedannerens perspektiv hvorfor det kun giver logisk mening at tale om *The North Sea/Nordsøen* ud fra et nederlandsk perspektiv. Navnet er alligevel fastetableret i regioner som havet ligger øst, vest eller syd for. Nederlandske navneformer har historisk fået betydning for danske farvandsnavne på grund af den dominerende nederlandske kartografi i 1600-tallet, og nederlandske navnedannelser som *Skagerrak* og *Kattegat* er i øvrigt dannet ud fra de søfarendes navigationsorienterede perspektiv. Forf. giver også nogle eksempler på farvandsnavne som udgør en politisk strid mellem nationer med forskellige interesser.

I tidsskriftet *Danske Studier* har BIRGIT EGGERT begået en artikel i anledningen af 75-årsjubilæet for udgivelsen af opslagsværket *Danmarks gamle Personnavne (DgP)* der rummer samtlige personnavne kendt fra middelalderlige kilder. Forf. gennemgår værkets tilblivelseshistorie og nævner en række centrale bidrag til den danske personnavneforskning fra værkets udgivelse til i dag. Ligeledes peger forf. ud mod fremtiden med forslag til videre udforsk-

ning af den danske personnavnebestand meget ønskeligt med fokus på nutidens diversitet. En lille bog med titlen *Nordiske stednavne i Normandiet* af JEAN PIERRE MABIRE (Lemvig Gymnasiums skriftserie 8) fortjener også at blive nævnt. Der er ikke tale om en akademisk afhandling; strukturen er noget usystematisk, og der er ikke anført litteraturhenvisninger. Indholdsmæssigt er bogen imidlertid udmærket og fremstår gennemgående som en valid gennemgang af stednavne i Normandiet med skandinaviske elementer.

Blandt mindre bidrag kan nævnes flere udgivelser. I 2016 udkom *The Oxford handbook of names and naming* (Ed.: Carole Hough, Oxford 2016) som indeholder en række meget forskellige bidrag af også danske forskere. PEDER GAMMELTOFT har skrevet to afsnit, *Island names* og *Names and geography*, og Gillian Fellows-Jensen har skrevet afsnittet *Names and history*. En ny udgave af J. P. Traps *Danmark* er under udgivelse, og det første bind (som egentlig er udgivelsens tredje bind) om Læsø udkom i 2016. Her til har BIRGIT EGGERT leveret stednavnetolkningerne (Trap. Danmark 3. Læsø. Red.: Niels Ehlers Koch, Hørsholm/København). Der er også udkommet mindre artikler om navne i forbindelse med et festskrift til Ebba Hjort, f.eks. har VIBEKE DALBERG og ROB RENTENAAR sammen skrevet om termen *imperativnavn*, og BENT JØRGENSEN har skrevet om stednavnet *Dronningestolen* (i EDO. Ebbas Danske Ordbog. Ord til Ebba Hjorth på 70-årsdagen 2. maj 2016, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København). Tilslut skal det første og meget anbefalelsesværdige bind 1 af udgivelsen *Dansk Sproghistorie* omtales. Der er godt nok ikke tale om et værk med direkte fokus på navne, men det er redigeret og til dels forfattet af BENT JØRGENSEN der i sagens natur inddrager stednavne som illustrative eksempler på sproghistoriske forhold (Dansk Sproghistorie bind 1. Dansk tager form. Det danske sprog- og litteraturselskab, København).

Rikke Steenholt Olesen

2.2. Finland

Årets finländska publikationer om namn och namnforskning erbjuder liksom tidigare år ett stort utbud av artiklar och publikationer om olika namnkategorier och forskningsmetoder. I MARIA VIDBERGS doktorsavhandling *Ortnamn i kontakt i Helsingfors. Finska inslag i bruket av gatunamn i svenska kontexter* (Nordica Helsingiensia 45) ligger tyngdpunkten på namnbruk och namnkänedom bland svenskspråkiga helsingforsare, med särskild fokus på de finska inslag som förekommer i namnbruket i en annars svensk kontext. Förf. undersöker både muntligt och skriftligt material och studerar bruket av såväl officiella som inofficiella namn. Hon delar in de finska inslagen i svenskt namnbruk i Helsingfors i tre kategorier: bruk av enbart finska namn, bruk av hybrid-

namn samt parallellt bruk av svenska och finska namn. Förf. redogör också för de resurser namnbrukarna använder när de talar om en ort i ett svenskt samtal men bara känner till det finska namnet på orten. Vidare studerar hon vilken status de finska namn har som lånas in i svenskan. I sin undersökning använder Vidberg socioonomastiska, folkonomastiska och kontaktonomastiska metoder. Som en delstudie till avhandlingen publicerade Vidberg under året även artikeln *Uppfattningar om ortnamn i en tvåspråkig miljö* (i *Folkmålsstudier* 54).

Urbana namn är i fokus även i ett flertal andra studier. I artikeln *Attitudes to street names in Helsinki* (i *Names and naming. People, places, perceptions and power*. Eds.: Guy Puzey & Laura Kostanski, Bristol 2016) diskuterar TERHI AINIALA gatunamn i Helsingfors ur ett folkonomastiskt perspektiv. Utifrån intervjumaterial med informanter från stadsdelen Nordsjö och särskilt utgående från deras motiveringar tar förf. upp såväl egenskaperna hos namn som anses vara bra respektive dåliga som metodologiska frågeställningar kring hur man undersöker stadsbornas åsikter om gatunamn. VÄINÖ SYRJÄLÄ diskuterar namnens roll i studiet av lingvistiska landskap i sin artikel *Namn i gatubilden. Om namn i Svenskfinlands lingvistiska landskap* (i *NORNA-rapporter* 93). Genom en kvantitativ studie illustrerar förf. hur centrala olika typer av namn är i det lingvistiska landskapet. Detta faktum bör även påverka metodiken för studier av språken i gatubilden.

Tidskriften *Yhdyskuntasuunnittelu – The Finnish Journal of urban studies* publicerade 2016 ett humanistiskt temanummer (54:2) som innehåller två artiklar med onomastisk synvinkel. TERHI AINIALA, HANNA LAPPALAINEN och SAMU NYSTRÖM diskuterar i artikeln *Slang name or official name? Suburb names as mirrors of urban identities in eastern Helsinki* vilken roll inofficiella namn har för skapandet av identitet för ett urbant område. I artikeln *Politics of commemoration on the streets of 1920s Helsinki* anlägger MIKKO-OLAVI SEPPÄLÄ ett historiskt perspektiv på namngivningen och diskuterar hur de ändringar som gjordes i gatunamnen i Helsingfors på 1920-talet återspeglade en ny politisk situation.

I det nya storverket *The Oxford handbook of names and naming* (se avsnitt 2.1) ger TERHI AINIALA i kapitlet *Names in society* en övergripande introduktion till socioonomastiken och redogör för forskningsfältets historia och dess olika metoder. Förf. illustrerar sin introduktion med exempel från både personnamns- och ortnamnsforskningen. Hon diskuterar även utförligt den så kallade folkonomastiken genom exempel från sin egen forskning där hon studerat hur språkbrukare i Helsingfors förhåller sig till olika namn. I artikeln *Commercial names* i samma handbok diskuterar PAULA SJÖBLOM bl.a. företagsnamn och varumärken och deras betydelse för reklam, marknadsföring och handel. Hon redogör t.ex. för hur namnen i de tryckta medierna tidigt fick

en given plats i reklamannonserna, och hon belyser de olika forskningsintressen som finns i relation till kommersiella namn. Sjöblom beskriver även olika teorier och metoder som man gör bruk av i undersökningarna.

Katalogen *Asutusnimihakemisto* ('Katalog över bebyggelsenamn', Institutet för de inhemska språken, webbpublikation) är en förteckning över finska bebyggelsenamn med information bl.a. om böjningsformer. Förteckningen finns nu tillgänglig som webbtjänst på Institutet för de inhemska språkens webbplats. Katalogen, som funnits sedan 1970-talet och sedan 2004 i elektronisk form i ordboksportalen MOT, har i den nya webbtjänsten utökats med helt nya ortnamn från namnförteckningen *Svenska ortnamn i Finland* och försetts med länkar till Lantmäteriverkets karttjänst, så att man kan se exakt var i Finland en ort finns. Webbtjänsten har skapats av TIINA MANNI-LINDQVIST, ELINA WIHURI, OUTI LEHTINEN och JARI VIHTARI.

Även MIKKO HEIKKILÄ skriver om ortnamn. Han presenterar i artikeln *Varhaisuomen äännehistorian kronologiasta* ('Om kronologin i tidig finsk ljudhistoria'; i Sananjalka 58) en språkhistorisk studie av finsk fonetik. Heikkiläs studie bygger i huvudsak på kunskaper om vårt äldre namnförråd.

Flera artiklar och publikationer som kommit ut under året behandlar personnamn. SIRKKA PAIKKALAS avhandling från 2004 *Se tavallinen Virtanen. Suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921* ('Det vanliga Virtanen. Moderniseringen av det finska släktnamnsbruket från 1850-talet till år 1921') blev 2016 tillgänglig i elektronisk form (Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 42; http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk42/Se_tavallinen_Virtanen.pdf). Avhandlingen behandlar det finska släktnamnsbrukets utveckling från 1800-talets mitt fram till släktnamnslagen 1920. Bland annat redogör förf. för suffixet *-nen* som kommit att bli något av ett kännetecken för finska släktnamn.

Den nyaste årgången av Universitetets namnsdagsalmanacka innehåller två artiklar om förnamn i Finland. I artikeln *Suomen kansalaisten etunimet vuonna 2016* ('De finska medborgarnas förnamn år 2016') ger MINNA SAARELMA-PAUKKALA en bred överblick över förnamnsförrådet i dagens Finland. LEILA MATTFOLK å sin sida diskuterar i artikeln *De svenska namnlängderna* ur ett jämförande perspektiv de skeden som från en gemensam svensk namnlängd på medeltiden lett till dagens finlandssvenska och sverigesvenska namnlängder.

MINNA NAKARI presenterar i artikeln *Kaisa Vilhuinen – en skogsfinska kvinna med många identiteter* (i NORNA-rapporter 93) en studie av det skogsfinländska tillnamnsbruket. Förutom att hon redogör för tidigare forskning, presenterar förf. en fallstudie av de olika namnfraser som i skilda sammanhang använts för sierskan Kaisa Vilhuinen (1855–1941) från Värmland. Materialet har förf. hämtat ur reseskildringar och kyrkböcker. Exemplet Kaisa Vilhuinen

visar att det fanns en stor variation i namnbruket – man både behöll gamla seder och bruk och anpassade sig till det omgivande samhället. Olika namn användes också i vardagslag respektive i officiella sammanhang. MAIJA KALLIO beskriver i sin artikel *Finnish female name pattern with the suffix -iina* (i *Names and their environment*, vol. 3; se avsnitt 2.1) användningen av namnändelsen *-iina*, som i namnen *Eveliina*, *Josefiina*, *Katariina*, vilket är det vanligaste sättet att bilda nya flicknamn på i finska Finland. Som underlag för sin studie använder Kallio ett material bestående av alla namn på *-iina* som getts flickor med finska som modersmål sedan slutet av 1800-talet och fram till 2012. Materialet innehåller 608 olika namn. Namnbildningsmönstret visar sig ha varit extra vanligt under två tidsperioder, nämligen i slutet av 1800-talet och vid millennieskiftet.

I artikeln *Fennicising Russian surnames and russifying Finnish surnames in Finland 2000–2013* (i SAS 33) studerar KSENIA ESKOLA både motiveringar bakom namnbyten bland ryskspråkiga personer i Finland och strukturen i de nya efternamn som dessa personer önskar byta till. Baserat på beslutsunderlag som tillhandahållits Eskola av justitieministeriets nämnd för namnären den visar förf., att man mest frekvent föreslår nya efternamn av typen avledda namn på *-nen* och *-la*. Orsaken bakom önskemål om namnbyte hänger ofta ihop med tanken att det är enklare att ha ett finskt efternamn än ett ryskt i Finland.

ANTTI LEINO diskuterar i sin artikel *Heraldry as a name system* (i *Names and their environment*, vol. 4; se avsnitt 2.1) likheter mellan heraldiska tecken och egennamn. Även om heraldiken inte ingår i språket enligt traditionella definitioner, har vapensköldar enligt förf. ändå de flesta av propriets egenskaper. I en teoretisk diskussion kommer förf. fram till att heraldiken är ett system av symboler vars funktion är att identifiera specifika referenter, och därmed kan man enligt förf. även beskriva den med onomastiska metoder.

LASSE HÄMÄLÄINEN diskuterar en nyare och relativt utforskad namnkategori i sin artikel *Suomalaisten verkkoyhteisöjen käyttäjänimet* ('Användarnamn i finska webbforum'; i Virittäjä 120). Användarnamn på nätet avviker från traditionella personnamn bl.a. genom att namnbäraren själv också är namngivaren. Dessutom finns det tekniska restriktioner som gör att det slutliga namnet ofta avviker i form från den ursprungliga namnidén. Förf. tar upp både metoder för studiet av namn på nätet och motiveringar bakom användarnamnen. Hans material utgörs av en korpus samlad från tre finskspråkiga webbforum.

Om namngivning av metrostationer i Helsingfors och Esbo skriver JOHANNA LEHTONEN, KAIJA MALLAT och SAMI SUVIRANTA i artikeln *Naming metro stations in Helsinki and Espoo, Finland* (i *Names and their environment*, vol. 2; se avsnitt 2.1). Finlands första metrostation öppnade i Helsingfors 1982 och under byggnad är just nu en metrolinje från Helsingfors till Esbo. Traditionellt

har metrostationerna namngetts efter den plats där stationen är belägen eller efter andra välkända toponymer. Det är sådana namn som namnplanerarna ser som informativa och neutrala. Byggföretagen och andra affärsföretag vill emellertid redan i byggnadsskedet ha mera säljande namn på stationerna. Men det är inte bara kommersiella intressen som ändrar namnskicket. År 2015 beslutade Helsingfors stadsstyrelse att byta namnet på Kajsaniemi metrostation till *Helsingfors universitets metrostation* och gjorde därmed universitetet mer synligt i gatubilden.

Namnforskningen har även synts i olika facktidsskrifter. Finska språkvårdens tidskrift *Kielikello* publicerade ett temanummer om namn (2016:2), där åtta artiklar behandlar olika typer av namnfrågor. Bland annat skriver TONI SUUTARI i en artikel om öppen vetenskap om digitaliserigen av det finska namnarkivet, PAULA SJÖBLOM och ULLA HAKALA om invånarnas relation till kommunnamn, ULLA ONKAMO om utmaningar inom namnplaneringen, SAMI SUVIRANTA om namn på flygplatser, SONJA VALKEINEN om *-käärme* ('orm') som namnled i naturnamn och SIRKKA PAIKKALA om kommande ändringar i lagstiftningen om personnamn. I den sverigefinska tidningen *Kieliviesti* (2016:4) diskuterar LASSE HÄMÄLÄINEN namn på nätet i artikeln *Nimi, joka muistetaan – hyvän nimen ominaisuudet* ('Namn som man kommer ihåg – egenskaper hos ett bra namn'), och VÄINÖ SYRJÄLÄ dryftar på samma ställe namn i gatubilden i *Kaksikielisen Suomen kielimaisemasta* ('Om det tvåspråkiga Finlands lingvistiska landskap').

Pamela Gustavsson Väinö Syrjälä

2.3. Färöarna

I artiklen *Staðarnavnið Grømma á Viðareiði* (i Fróðskaparrit 62, 2015) forsøger EIVIND WEYHE at tolke stednavnet *Grømmi*, *Eystur á Grømma* på Viðareiði på Norduroyar. Det var engang navn på en slette i udmarken, men er nu navn på en del af bygden. Forf.s konklusion er, at navnet oprindeligt er en sammensætning, hvis forled er norr. *gróf* f. 'bæk', mens efterleddet er *munni* f. 'gab, åbning, munding'.

EIVIND WEYHE har i artiklen *Meira um heltn í føroyskum staðarnøvnum* (i Fróðskaparrit 62, 2015) et tillæg til artiklen i Fróðskaparrit 56 (Weyhe, 2006) angående ordet *heltn* i færøske stednavne. Nyt materiale fra Sandavágur og Skálavík er præsenteret, og tillægsbemærkninger er lavet til eksemplerne fra Svínoy og Hvalba.

I artiklen *Runavík, Heiðarnar, Saltangará og onnur bygdarnøvn har á leið* (i Fróðskaparrit 63, 2016) behandler EIVIND WEYHE de gamle bygdenavne *Glyvrrar*, *Toftir* og *Nes* samt de yngre bygdenavne *Heiðarnar/Saltangará*,

Runavík, Saltnes, Rituvík og Æðuvík, der ligger på østsiden af Skálafjörður på Eysturoy. Der lægges særlig vægt på at beskrive, hvilket geografisk areal navnene *Runavík, Heiðarnar* og *Saltangará* henviser til, og disse navne bliver også tolket. Fx bliver forleddet i *Runavík* tolket enten som *runi* m. 'galt' eller *run* f. '(lille) bæk'. Angående navnet *Saltangará* er forf. enig med Gösta Holm, som tolker navnet som et oprindeligt områdenavn: **Salthandara* 'området hinsides Saltnes'.

I artiklen *Ókartografísk staðarnövn og kartografisering* (i *Fróðskaparrít 63*, 2016) forsøger EIVIND WEYHE at undersøge, hvilke metoder Generalstaben brugte, da den skulle sætte navn på de færøske målebordsblade i størrelsen 1: 20 000, som udkom i 1901, og hvilke forandringer der blev gjort i navnene, så de fik en sprogform, som dengang syntes passende. I den forbindelse bliver der gjort forsøg på at beskrive begrebene »ukartografiske stednavne« og »kartografisering af stednavne«. Den almindeligste fremgangsmåde synes være den, at navne bestående af flere ord blev forsøgt sammensatte, fx *Áin í Dal > Dalá, Áin Svarta > Svartá*, eller at stryge adverbier og præpositioner og i stedet bruge en nominativsform, fx *Uppi í Botni > Botnur*. Forf. påviser også, at man ofte i senere udgaver af kortmaterialet er gået tilbage til navneformer, som oprindeligt blev forkastet.

I *Fólkanavnahagtlýfi fyrri ár 2015* (i *Álmanakkin 2017*, Tórshavn 2016) gennemgår ANFINNUR JOHANSEN statistikken over alle døbt/navngivne børn (280 drenge og 299 piger) for-, mellem- og efternavne for året 2015 samt årets giftenavne. *Kristian* er det mest populære drengenavn, og *Eva* det mest populære pigenavn.

Anfinnur Johansen

2.4. Island

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum ('Árni Magnússon-instituttet for islandske studier') publicerede i 2016 bogen *Konan kemur við sögu* i anledning af at islandske kvinder fik ret til at stemme til Alþingi ('parlamentet') i året 1915. Der var således 100-årsjubilæum i 2015, og dette år skrev instituttets medarbejdere forskellige artikler om kvinder i islandsk historie, kvinder i manuskripter, kvinder i stednavne, navne på kvinder etc. SVAVAR SIGMUNDSSON har bidraget til emnet med artiklen *Ambáttar-örnefni* som handler om stednavne med relation til kvindelige slaver (stednavne med substantivet *ambátt* som første led). De forekommer over hele Island. I artiklen *Konur og kerlingar i landslaginu* skriver Svavar om stednavne som elementerne *kvenna* eller *kerling* indgår i. Stednavne som *Kvennahóll* har med almindelige kvinder at gøre mens stednavne som *Kerlingará* kan have, men ikke nødvendigvis har,

med trolde eller overjordiske væsener at gøre. HALLGRÍMUR J. ÁMUNDASONS artikel i samme bog med titlen *Nefnd í höfuð Heklu* handler om kvindenavne som *Hekla*, *Katla* og *Askja* som er forbundet med navne på bjerge og vulkaner. Disse navne er nye og forekommer først i det 20. århundrede. Forf.s hypotese er at navnenes popularitet er en følge af at kvinder har fået stadig flere rettigheder som følge af kvindekampen i løbet af de senere årtier.

SVAVAR SIGMUNDSSON har også publisert en artikel på Samfundet Sverige-Islands webside som hedder *Ortnamnen på Island* (<http://samfundet-sverige-island.se/artiklar/292-ortnamnen-pa-island>). Forf. giver der oversigt over islandske stednavne: gårdnavne, bjergnavne, ønavne, flodnavne o.s.v. Forf. omtaler også islandske stednavnes slægtskab med navne overvejende af skandinaviske oprindelse samt nogle få med keltisk baggrund.

Hallgrímur J. Ámundason

2.5. Norge

Fagtidsskriftet *Namn og nemne* (NN) 33 (2016) kom i februar 2017. Meldingsbladet *Nytt om namn* kom ikkje med noko hefte i 2016, men kjem med eit dobbeltheft i 2017.

[KÅRE HOEL:] *Bustadnavn i Østfold* har kome (Oslo 2016) med sitt 15. band, som omfattar Skjeberg. Det omfattande redaksjonsarbeidet er gjort av Tom Schmidt. Malen er som for dei tidlegare banda i serien. Boka har med opplysningar om nedverd uttale, eldre skrivemåtar, grundige drøftingar av språklege og reale tilhøve osv. Særleg nyttig er det at synspunkta til O. Rygh, K. Hoel og redaktøren sjølv er samla på ein ryddig og oversiktleg måte. Dei nyttige registra aukar bruksverdien monaleg. Verket *Bustadnavn i Østfold* er eit særstykke i Skandinavia, og det er eit sentralt referanseverk om namn i Østfold, og dessutan verdfullt for dei som er opptekne av onomastisk metode, teori og gardsnamntolking.

I artikkelen *Noregr tyder nok vegen mot nord, likevel* (i NN 33) tar ELGAR HEIDE opp det tradisjonelle spørsmålet om kva namnet *Noregr* eigenleg tyder. Han argumenterer for at namnet *Noregr* må ha hatt opphav i ei namneform **Norðrvegr*, ‘vegen mot nord’, og ikkje i ei namneform *(*)Nór(v)egr* med lang *ó* som skulle reflektera eit *nór* i tydinga ‘smal, trong’, og som skulle ha ei namnetyding ‘den tronge vegen’. Ei tolking til *nór*, ‘smal, trong’, skulle gjelda ‘landet med dei smale, tronge sunda’. Forf. nyttar både språklege, topografiske, kulturelle og kommunikative argument til tolkinga om ei opphavleg namneform **Norðrvegr* og går mot *nór*-tolkinga.

OLE-JØRGEN JOHANNESSEN gjev i artikkelen *Flere navn på en gård. Navneskifte i Sunnfjord futedømme 1590–1647* (i NORNARapporter 93) eit over-

syn over og ein analyse av fenomenet gardsnamneskifte innom Sunnfjord futedømme i Sogn og Fjordane knytt til 28 namn. Namnemønstera knytte til gardsnamnskifte er strukturelle endringar som totalt namneskifte, skifte av utmerkingslekk, tilføydd utmerkingslekk og bortfall av utmerkingslekk. Flest er døma på totalt namneskifte, færre representerer partielt skifte. Hovudårsaka til slike namneskifte er å unngå samanblanding med andre gardar med same namn i området. Hovudkjelda er Jordeboka av 1626. Heile 17 av gardane er gamalt mellomaldergods som låg under biskopen, og ein konklusjon er at gjendyrking og nyrydding av gardar var så intens at det på eit tidspunkt vart naudsynt med ei revidering av gardsnamnmaterialet.

I *Namn gjev liv til landskapet* (i Nordfjordboka. Kulturhistorisk vegvisar, Førde 2016) presenterer OLE-JØRGEN JOHANNESSEN eit stutt og populært fugleperspektiv over namn og namnegrupper, naturnamn som kulturnamn, gardsnamn som bruksnamn, førkristne som kristne namn og gatenamn som vegnamn.

I *The Oxford handbook of names and naming* (sjå avsnitt 2.1) har BERIT SANDNES artikkelen *Names and language contact*, der ho presenterer særtrekk ved den enno nokså ungdommelege disiplinen kontaktonomastikk. Etter å ha gjeve ein definisjon av kontaktonomastikk gjev forf. døme på ulike typar av namnekontakt og korleis språkleg kontakt ter seg gjennom stadnamn (fonologisk, morfologisk, syntaktisk, semantisk og leksikalsk). Det vert også fokusert på blandingsnamn og hybridnamn, og til slutt kjem ein presentasjon av kontaktonomastiske døme frå den kortliva kolonien Nova Suecia (1638–55) ved munninga av Delaware River. I koloniperioden fanst her mange svenske namn, men dei fleste vart raskt skifta ut då den svenske kolonien opphøyrd å eksistera. Forf. konkluderer med at namn vert lett lånte og utveksla mellom språk, og meir di nærare språka står kvarandre. I slike språklege kontaktsituasjonar spelar språkbrukaren ei vel så viktig rolle som dei språklege «lovene».

Stadnamn som kjelder til kunnskap om topografiske og kulturelle tilhøve, om flora og fauna, og som språklege kjelder (til kunnskap om grammatikk, fonologi, morfologi og dialektgrenser), er temaet til INGE SÆRHEIM i artikkelen *Place names in oral tradition. Sources of local and cultural history* (i *Names and their environment*, volum 4; sjå avsnitt 2.1). Kjeldematerialet mikrotoponym og tema som folkeetymologi og myteskaping vert trekte inn i vurderingar og tolkingar. Resultatet av analysen er at mange av mikrotoponyma kan vera langt eldre enn ein ofte vurderer dei å vera. Den munnlege overføringstradisjon av stadnamn viser seg å vera svært verdfull til å føra vidare den innsikta og kunnskapen om kulturelle og språklege tilhøve som finst i namna.

Stadnamna i nybyggjarsamfunna på Shetland og Orknøyane syner både likskapar og skilnader i høve til stadnamna i dei norrøne og norske heimbygdene. Dette viser INGE SÆRHEIM i *Place-names in Shetland and Orkney with*

parallels in Norway – Evidence of Norse language and influence in the Viking age (i Shetland and the viking world, Lerwick 2016). Også i denne artikkelen er mikrotoponyma sentrale.

AUD-KIRSTI PEDERSEN diskuterer i artikkelen *Is the official use of names in Norway determined by the place-names act or by attitudes* (i Names and naming. People, places, perception and power; sjå avsnitt 2.2) om bruk og normering av stadnamn blir regulert av retningslinene i lov om stadnamn eller om det er haldningar til språk og språkbruk i fleirspråklege kontekstar som er avgjerande. Forf. viser korleis det finst ei utbreidd negativ haldning til å normere gards- og bruksnamn etter namnelova, og at folk ofte vil ha dei ukorrekte eldre skrivemåtane. Namnelova har såleis langt på veg vist seg ineffektiv for å etablere skrivemåtar med utgangspunkt i den nedervde lokale uttalen av gards- og bruksnamn. Assimilasjonspolitikken retta mot samar og kvenar førte til fornorsking av minoritetsspråklege stadnamn og negative haldningar til namna. Også i dag gjer slike haldningar det vanskeleg å få samiske og kvenske stadnamn inn i offentleg bruk. Vanskane med å implementere lov om stadnamn, både når det gjeld norske gards- og bruksnamn og minoritetsspråklege namn, kan altså koplast til negative språkhaldningar som har oppstått i språkkontaktsituasjonar der éi gruppe dominerer over ei anna gruppe.

KAISA RAUTIO HELANDER har i *The power of administration in the official recognition of indigenous place names in the Nordic countries* (i Names and naming. People, places, perception and power; sjå avsnitt 2.2) teke opp fleire av dei same problemstillingane som Pedersen, og illustrerer problemet med å få gjennomslag for bruk av samiske stadnamn på lokalt nivå i Noreg med situasjonen i Finland. Både Finland og Noreg har gode lover som sikrar dei samiske namna i dei respektive samfunna, men berre Finland maktar å handheva lova på lokalt nivå. Dei norske styresmaktene lar derimot sterke lokalsamfunn overstyra namnelovgjevinga. Denne praksisen set til sides prinsippa i namnelova om retten til offentleg bruk av minoritetsspråklege stadnamn – ein rett som er stadfest i FN's deklarasjon om menneskerettane.

Stadnamn kan verta overførde frå ein lokalitet – som dei opphavleg namngav – til ein annan lokalitet. Dette er temaet til GUDLAUG NEDRELID i *Oppkallingsnamn* (i NORNA-rapporter 93). Forf. nemner ulike måtar å kalla opp etter, t.d. ved å gjenta heile det opphavlege namnet eller ved å assosiera til det. Her vert det trekt fram språklege utfordringar ved oppattkalling som t.d. bruk av opphavleg komposisjonsfuge i eit talemålsområde der ho ikkje høyrer heime. Nedrelid konsentrerer seg om tre kategoriar oppkallingsnamn: oppkallingsnamn laga til stadnamn, til personnamn og til «andre namn». Forvitneleg er gjennomgangen av ei handful stadnamn av typen mikrotoponym frå matrikkelgarden Nedrelid og frå eit par andre stader i bygda. Denne minimaterialsamlinga – som er sett saman av namna *Grekenland, Hollekvèi, Jeriko*,

Jan Mayen og Karistova – er illustrerende for oppkallingsmåtar og oppkallingsprinsipp. Til sist diskuterer forf. kva som kan vera motivasjonen for oppkallingane, og held seg då stort sett til ein typologi fremja av Rob Rentenaar.

Fordelinga mellom litteratur om førenamn og litteratur om etternamn synest å vera nokolunde lik. OLAV VEKA har etter 20 år revidert *Norsk etternamnsleksikon. Norske slektsnamn – utbreiing, tyding og opphav. 2. utg. Revidert, oppdatert og utvida* (Oslo 2016). Leksikonet inneheld alle etternamn, norske og innvandra, som har fleire enn 25 namneberarar. Kjende namn, historiske namn, uvanlege namn og namn som er språkleg og kulturelt interessante, er omtalte endå om dei har færre enn 25 berarar. Eigne fagfolk har skrive om samiske og finske etternamn. HÅKAN RYDVIING har skrive om nord-samiske slektsnamn, ANDERS LØØV om sørsamiske slektsnamn og ELIN VANJA KARIKOSKI om finske etternamn. Leksikonet har nyttige oversyn over dei vanlegaste etternamna i Noreg og i nokre andre land, oversyn over patronym i Europa og oversyn over etternamn av gardsnamn.

Det er ikkje ofte at røyster frå 1800-talet kjem til orde i nyttgjevne bøker, men KRISTOFFER KRUKEN har gjeve ut i bokform arbeida om personnamn av historikaren P.A. Munch (1810–63), dvs. arbeid som først blei utgjevne i 1849, 1854 og 1857. Tittelen på boka er *Personnamnarbeid av P.A. Munch* (Oslo 2016). Kruken har skrive ei faghistorisk innleiing, gjeve tekstkritiske merknader og har utarbeidd eit register over personnamn og stadnamn i artiklane. Arbeida til Munch saman med Ivar Aasens arbeid om personnamn la grunnen for norsk personnamngransking i ei tid prega av nasjonalromantikk og nasjonsbygging. Med personnamnarbeida ville Munch opplysa om det han rekna for god og nasjonal namnesed til skilnad frå «smagløse og barbariske» namn, som var namn «i deres udenlandske Form og med den udenlandske Udtale». Munch gjer greie for den historiske og kulturelle bakgrunnen til namna og presenterer klassifikasjonar ut frå språkleg bakgrunn – inndelingskategoriar som personnamngranskarar til dels nyttar også i dag: nasjonale el. norske namn, bibelske og klassiske namn. Ledda som namna er sette saman av, blir analyserte og gjorde nøyte greie for språkhistorisk sett, og Munch gjev døme frå eldre språksteg som gammalnorsk og jamfører med språkgods frå gotisk og andre germanske språk på eldre språksteg. Det grundige arbeidet til Kruken gjer at han finn ut at Munch har laga sjølv mange av namna som han omtalar som norrøne, for meir enn hundre namn finn ein ikkje att i dei norrøne kjeldene. I alt blir over 4 000 personnamn presenterte og gjorde greie for, og registeret som Kruken har utarbeidd, gjer det lett å finne fram til namn og namneledd i artiklane. Med denne boka har vi fått eit eineståande høve til å gjera oss kjende med nøkkelarbeid som ligg til grunn for norsk personnamngransking.

I ein lang artikkel med tittelen *Aase eller Åse – i kva grad har rettskrivings-*

endringa aa > å i norsk verka inn på bruken av aa og å i personnamn? har GULBRAND ALHAUG (i SAS 34) teke føre seg skrivemåten av både føre- og etternamn for å sjå i kva grad overgangen frå *aa* til *å* påverka desse namna. *Aa > å* vart tilrådd i rettskrivinga av 1917, og vart obligatorisk frå 1938-rettskrivinga. Desse endringane galdt berre det allmenne skriftspråket, ikkje personnamn. Alhaug går gjennom eit stort namnemateriale på 1900-talet for å finna ut korleis skriftnorma verka inn på skrivemåten av føre- og etternamn. Resultatet viser at *å* fekk stort gjennomslag i førenamna, og mellom dei som er fødte etter 1960, har rundt 90 % av namneberarane *å* og 10 % *aa*. Bruk av *aa* i førenamn har stort sett bakgrunn i oppattkalling. For etternamn har det vore mindre ortografisk dynamikk. Gjennom 1900-talet er gjennomsnittbruken av *å* på 57 % og tilsvarende 43 % for *aa*. Grunnen til denne konservatismen i skrivemåten av etternamn ser ut til å hengja saman med ei utbreidd haldning om at *aa*-varianten i etternamn kan karakteriserast som berar av høgare sosial status enn *å*-varianten.

GUDLAUG NEDRELID har skrive om *Patronymika als Familiennamen im Jahre 1801* (i *Names and their environment*, volum 3; sjå avsnitt 2.1). Her undersøker Nedrelid ein ny type namnebruk, nemleg bruken av uekte patronym i folketeljninga frå 1801, den første folketeljninga i Noreg som inneheld både for- og etternamn til alle personane i ein husstand. På dette tidspunktet hadde dei fleste i Noreg ekte patronym, også kalla primærpatronym, dvs. fars fornamn som tilnamn. Førekomsten arvelege etternamn av typen uekte eller sekundærpatronym var marginal. Forf. undersøker førekomsten av sekundærpatronym i ein populasjon på ca. 47 000 personar i byane Bergen og Kristiansand. Etternamnet til 36 854 personar er av typen patronym. 11 731 namn lar seg klassifisere som enten primær- (10 511 namn), sekundær- (558 namn) eller tvitydige patronym (663 namn) – eit tvitydig patronym er t.d. barn av far med namn av typen Hans Hansen. Blant dei med uekte patronym er det prosentvis fleire som høyrer til høgare sosiale lag enn blant dei med ekte patronym.

Inspirert av Damaris Nüblings arbeid frå 2009 om prosodisk-fonologisk struktur i tyske fornamn har IVAR UTNE skrive om den munnlege forma til dei mest populære norske fornamna i artikkelen *Fornavnstrender i Norge fra midten av 1800-tallet til i dag, med vekt på muntlig form* (i NORNA-rapporter 93). Forf. undersøker lengda til namn rekna i tal på bokstavar (i skrift), i tal på uttalte lydar og uttalte stavingar. I tillegg til namnelengd blir utlydskvalitet (konsonant eller vokal) og førekomst av hiatus undersøkt i norske ti-på-topp-listar over fornamn frå 1850 og framover. Utlyden i jentenamn er endra frå om lag jamn fordeling av vokal- og konsonantutlyd midt i den nordiske namnerenessansen til berre vokalutlyd etter år 2000; utlydsvokalen er oftast *-a*. Konsonantutlyd held seg betre i gutenamn, og særleg *s*-utlyd i namn som *Marius*

og *Tobias*. Både gute- og jentenamn i dag har blitt lengre rekna i tal på stavingar jamført med perioden 1910–1920, men stavingane har til gjengjeld blitt kortare, særleg stavingar i jentenamn inneheld færre konsonantar i 1990 og 2013 jamført med 1930. Innlånte namn av typen *Matias* og *Emilie* gjer at namn med hiatus har blitt mykje meir vanleg etter 1980. Namnetilfanget i Sverige og Danmark viser den same utviklinga. Hiatus er vanleg i tyske fornamn, og etter år 2000 også i amerikanske fornamn. Kven som påverkar kven, er likevel vanskeleg å avgjera.

På bakgrunn av oppfatningar om namngjeving som P.A. Munch hevda i arbeidet frå 1849, nemleg at skikken med heimedåp var ei forklaring på at folk tok i bruk det som Munch omtala som «Monstrum-Navn», har KRISTOFFER KRUKEN undersøkt om heimedåp eller prestedåp hadde noko å seia for namngjeving av barn i artikkelen *Heimedåp, namngjeving og prestemakt i P.A. Munchs tid* (i NN 33). Kruken finn at dåpsform ikkje hadde noko å seia for namngjevinga. Tvert imot viser det seg at ein del prestar var føregangsmenn, for fleire av dei laga nye namn når dei namngav eigne born, t.d. namn som *Annetton* (gutenamn) som oppkalling etter *Annette*, *Saron* av *Sara*, og ein prest namngav dotter si *Thecla Mathea Emilie Josepha Ludovica Oscara*, ein heil bukett av nye namn i ei tid då det ikkje var vanleg å gje meir enn eitt fornamn. Munch tok altså feil, dåpsforma hadde ikkje noko å seia for namngjevinga av barn.

Gunnstein Akselberg Aud-Kirsti Pedersen

2.6. Sverige

Den svenska namnforskningen har under 2016 varit omfattande och inkluderar ett 60-tal publikationer, däribland en avhandling, en vetenskaplig monografi, tre nya volymer i ortnamns-serier, ett par reviderade skrifter och en större mängd vetenskapliga artiklar.

ALEXANDRA PETRULEVICH disputerade under året på en kontaktonomastisk avhandling med titeln *Ortnamnsanpassning som process. En undersökning av vendiska ortnamn och ortnamnsvarianter i Knyttlinga saga* (Uppsala 2016). Avhandlingen innehåller två delundersökningar. Den ena är filologiskt inriktad och behandlar den anpassning av ortnamn som sker vid avskrivning. Den andra delstudien är etymologisk och undersöker den typ av ortnamnsanpassning som sker vid vad förf. kallar *ortnamnsreplikation*, dvs. när namn överförs från ett språk till ett annat; i det här fallet rör det sig om trading av vendiska namn till fornvästnordiskan, antingen direkt eller via ett tredje språk. De frågeställningar som Petrulevich tar upp i sin avhandling är komplexa, vilket också återspeglas i de valda analysmodellerna. Avhandlingen är mycket inne-

hållsrik och rymmer teoretiska diskussioner som är av stort intresse för alla som forskar om kontaktonomastik.

LINNEA GUSTAFSSON har utkommit med monografin *Moderna vardagliga binamn i Sverige* (Uppsala 2016) som baseras på enkäter och intervjuer med sammantaget ca 200 vuxna personer i olika åldrar. Förf. analyserar här ett stort binamnsmaterial med fokus på bildningssätt, semantiskt innehåll samt informanternas upplevda namngivningsorsaker och namnfunktioner. Det breda materialet tillåter intressanta analyser av namnvariation i förhållande till bärarnas ålder och kön. Diskussionen kopplas härvid till teoretiska begrepp som identitet, intimitet, inkludering och exkludering. Det teoretiskt välgrundade språksociologiska perspektivet och författarens fokus på namnbärarens upplevelser bidrar till fördjupade och nyskapande analyser. Bland de många intressanta resultaten kan särskilt noteras att kvinnor och män i studien, tvärt emot vad som föreslagits i tidigare studier, generellt bär lika många binamn, men att dessa uppkommit i delvis olika sociala kontexter.

Tre volymer i de stora ortnamnsserierna har utkommit under året. Redan 2015 disputerade ULF LUNDSTRÖM på en avhandling om bebyggelsenamn i Skellefteå kommun jämte studier av huvudleder och nybyggesnamn (Nordsvenska 23); se kommentarer i föregående namnkrönika (i NoB 104). I år har en reviderad version av texten givits ut i Övre Norrlands ortnamn som *Bebyggelsenamnen i Bureå, Burträsk och Lövsångers socknar, Skellefteå kommun*. (ÖNOV 8 A:1), med undantag av den specialstudie av nybyggesnamn i kommunen som utgjorde en värdefull del av avhandlingen. Dessutom har de många färgbilderna i avhandlingen ersatts av svartvita i den senare volymen, vilket är lite synd. I serien Skånes ortnamn har *Torna härad och Lunds stad* (SkO A 19, Göteborg 2016) av GÖRAN HALLBERG samt *Villands härad och Kristianstads stad* (SkO A 21, Göteborg 2016) av BERIT SANDNES kommit ut. Vissa smärre skillnader finns mellan de bägge volymerna, men i det mesta avsluter de till serien såsom denna har sett ut på senare tid. Förutom härads- och sockennamnen behandlas alla jordeboksnamn (i princip traktnamn i fastighetsregistret) med angivande av uttal, äldre belägg, kamerala uppgifter, inbyggarbeteckning samt tolkning. Dessutom redovisas mycket kortfattat en mängd namn på enskilda hemman, hemmansdelar, lägenheter m.m. under rubriken »Andra namn i ...» (i A 19) eller »Namn inom området» (i A 21). Nämnas bör också det långa avsnittet om Lunds stad, som förutom själva namnet *Lund* också behandlar ett stort antal namn på byggnader, institutioner, områden m.m. inom och utom den s.k. Medeltidsovalen, en äldre befästningsvall. Bägge volymerna avslutas med översiktskartor och två register över namn resp. namnleder, samt dessutom – i fallet Lund – med en serie moderna färgfotografier.

Under året kom även en uppdaterad upplaga av *Svenskt ortnamnslexikon*,

(red: Mats Wahlberg, Uppsala 2016). Den reviderade upplagan innehåller ett 60-tal nyskrivna artiklar och därtill ett stort antal nya tolkningar.

Den internationella onomastiska handboken *The Oxford handbook of names and naming* (se avsnitt 2.1) innehåller ett flertal svenska bidrag som sammanfattar forskningsläget inom olika delar av det onomastiska fältet. STAFFAN NYSTRÖM har skrivit kapitlet *Names and meaning* som på ett tillgängligt sätt resonerar kring namns betydelse. Förf. beskriver olika tongivande forskares inställning till frågan, och genom konkreta namnexempel förklaras begrepp som lexikal, propriell och presuppositonell betydelse. I volymens personnamnsdel finns EVA BRYLLAS kapitel *Bynames and nicknames*. Här ges en problematiserande diskussion om den inofficiella personnamns-kategorins terminologi, avgränsning, semantik och morfologi, med en spännvidd som täcker både historisk och modern tid. I samma del har KATHARINA LEIBRING författat kapitlet *Given names in European naming systems*. Med utgångspunkt i exempel från olika delar av Europa beskrivs gemensamma europeiska drag i förnamnsystemets historiska utveckling från förkristen tid fram till i dag. LEIBRING har även bidragit med volymens kapitel om *Animal names*. Här redovisas forskningsresultat avseende namngivningen av djur främst i Europa, men också i Sydafrika och bland inuiter, och förf. visar hur den förändrade djurhållningen under senare decennier har påverkat namngivningen av såväl nyttodjur som husdjur. I handbokens ortnamnsdel har SVANTE STRANDBERG bidragit med kapitlet *River names* som initierat sammanfattar vad som kännetecknar europeiska vattendragsnamn vad gäller kronologi, morfologi och semantik. Även ämnen som namnbyten och polynymi diskuteras, liksom den viktiga roll som rekonstruktioner utgör för studiet av gamla vattendragsnamn. BIRGIT FALCK-KJÄLLQUIST har skrivit kapitlet *Genre-based approaches to names in literature*. Förf. ger här en välstrukturerad översikt med viktiga nyckelreferenser för studier av namn inom ett brett urval litterära genrer inklusive prosagenrer, drama, poesi, parodi och film. Slutligen har EMILIA ALDRIN bidragit med det teoretiskt orienterade kapitlet *Names and identity* som redogör för forskningsresultat och forskningsluckor gällande namns betydelse för individers personliga identitet, för kollektivets identitet och för individens förankring i kultur, samhälle, familj etc.

Inom personnamnsfältet har ämnet *namn och kön* aktualiserats i samband med den nya svenska namnlag som trädde i kraft den 1 juli 2017, vilken förordar ett godkännande av könskonträrt förnamnsbruk (dvs. att ett traditionellt flicknamn ges till en pojke eller vice versa) oavsett om det är en vuxen eller ett barn som ska bära namnet. I artikeln *Namn och namnbärare – om könsneutrala, könskonträra och könsöverskridande namn* (i NORNA-rapporter 93) tar KATHARINA LEIBRING utgångspunkt i tidigare undersökningar för att diskutera svenskars bruk av och attityder till s.k. könsöverskridande namn (en ny term

som introduceras av förf. för att beteckna namn som nyligen börjat användas för båda könen men som ännu inte är etablerade som könsneutrala). Förf. urskiljer också ett antal viktiga frågor för fortsatt forskning inom detta område. Namn och kön diskuteras även av EMILIA ALDRIN i *Välja namn – välja kön? Hur förnamnsval bidrar till konstruktion av könsroller* (i OUÅ 2016) som utgör en syntes av förf:s tidigare publikationer, och hon jämför hur könsmarkering (och motstånd mot sådan) hanteras vid val av etablerade förnamn respektive nyskapade förnamn.

De samiska personnamnens ställning i Sverige förr och nu behandlas i två artiklar inom ramen för vitboken *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna* (Skellefteå 2016). MÄRIT FRÄNDÉN ger i kapitlet *Svenska kyrkan och det samiska namnskicket. Övergripande perspektiv* en teoretisk genomgång av personnamnens roll som spegel av samhällsstrukturer och maktförhållanden samt beskriver samiska förnamn och släktnamn i förhållande till namnbruket inom den svenska majoritetsbefolkningen. Här diskuteras också den bristande kunskapen om förhållandet mellan kyrkböckernas registrerade namnskick och personernas faktiska namnskick. Denna viktiga fråga berörs även i ett kapitel av JOHANNES MARAINEN med titeln *Svenska kyrkan och det samiska namnskicket. Reflektioner kring några konkreta exempel* i samma volym.

Sociala perspektiv på bruket av namnfraser i äldre tid har diskuterats i två publikationer av LENNART RYMAN. I *Nya attribut – nya namn* (i SAS 33) ger förf. en översikt över namnfrasernas utveckling från senmedeltid till tidigmodern tid, med utgångspunkt i referat av egna liksom andras tidigare studier på området. Diskussionen kopplas på ett givande sätt till förändringar i samhällets sociala struktur och administrativa organisation. I *Att kallas och att heta* (i NORNA-rapporter 93) närmar sig förf. i stället frågan om namnfrasernas stilistiska funktioner, med fokus på omtal med hjälp av *kallas*, *vedernamn*, *heta* och *kalla sig*. Här görs en intressant analys av de olika namnfrasernas varierande grad av formalitet och distans till namnbäraren, och förf. resonerar även kring vilka namnfraser som kan ha ansetts mer eller mindre »passande» i skrivsituationen.

Den ditematiska namntypen har blivit föremål för två artiklar i SAS 33, med anledning av den år 2013 omarbetade utgåvan av Gottfried Schramms verk *Zweigliedrige Personennamen der Germanen* (Berlin–Boston). PETER JACKSON recenserar den nya utgåvan i artikeln *Den ditematiska namntypens mening och ursprung*. Särskilt fokus läggs på Schramms nya hypotes om att den heroisk-ditematiska namnbildningstypen inte skulle härröra från det indoeuropeiska grundspråket, utan ha uppkommit i den urindoiranska s.k. stridsvagnskulturen och först senare upptagits i andra indoeuropeiska dialektgrupper. Recensenten instämmer i att bildningstypen möjligen inte var fullt

utvecklad i urindoeuropeiskan, men framför en rad argument mot Schramms hypotes om ett indoiranskt ursprung. Även THORSTEN ANDERSSON diskuterar den heroisk-ditematiska namntypen med särskilt fokus på kvinnonamn i artikeln *Die zweigliedrigen germanischen Frauennamen kriegerischen Inhalts* i samma volym. Här diskuteras det av Schramm föreslagna sambandet mellan uppkomsten av de mycket vanliga germanska krigsrelaterade kvinnonamnen och den germanska föreställningen om valkyrior, som enligt Andersson borde tillmätas ännu större vikt än vad Schramm föreslagit.

Runologen MAGNUS KÄLLSTRÖM har bidragit till årets forskning med ett tiotal arbeten, varav bara ett par kan uppmärksammas här. I *Kungen, bryten och märket. Till tolkningen av runblocket U 11 vid Hovgården på Adelsö och något om runstenarnas placering* (i SaoS 2015, tryckt 2016) diskuteras ordet **merki** samt runföljden **bry[t]i : i roþ**. Förf. argumenterar här för att **merki** – vid sidan av den gängse minnesfunktionen – också kan betyda ’sjömärke; riktmärke’ samt att **roþ** inte avser områdesnamnet *Roden* (föregångare till det nutida *Roslagen*) som tidigare antagits, utan ett därmed besläktat subst. *rōðr* ’rodd’ med innebörden ’plats där man ror, farled’ (jfr Staffan Fridell & Veturliði Óskarsson i SaoS 2011). Hovgårdsstenen skulle alltså minna om en markerad (rodd)farled i närheten. Värt att notera är att STAFFAN FRIDELL och MATS G. LARSSON i artikeln *Märkligt märke* i samma årgång av SaoS (2015) går i svaromål mot Källström. De underkänner hans resonemang om **merki** och vidhåller sin uppfattning att **roþ** är ett belägg på namnet *Roden*.

I *Runstensfyndet från Björkö by* (i Fornvännen 111, 2016) visar GUNNAR ANDERSSON, MAGNUS KÄLLSTRÖM och KERSTIN O. NÄVERSKÖLD att det tiotal runstensfragment av röd sandsten som hittats i Björkö by på Björkö, forntidens Birka, och som man tidigare trott härröra från tre sönderslagna stenar, istället härrör från en enda sten. De tre forskarna har pusslat ihop en fragmentarisk text, som ser ut att inledas med mansnamnen *Pōrstæinn* och *Stæinn* eller *-stæinn* (resarna) och följas av ett möjligt *Āstrīðr/Ēstrīðr* eller ett annat kvinnonamn samt vidare ett helt otolkbart namn. Ett intressant resonemang förs också om Björkö bys äldsta historia och om runstensens samhälleliga sammanhang.

I en annan runologisk studie kallad *Namnbelägget lutaris på DR 145* (i SAS 33) undersöker SIMON KARLIN BJÖRK runföljden **lutaris** på en jylländsk runsten. Den representerar ett personnamn i genitiv, men förf. underkänner tidigare tolkningsförslag och vill istället i anslutning till S. Bugge och L. Wimmer se en bildning med suffixet *-ari*. Avledningsbasen förmodas vara ordet *lott*, fsv. *luter*, fvn. *hlutr* m. ’lott, andel, arvedel’, och för namnets innebörd anknyts till den äldre prästbeteckning **lytir* m. ’lottpräst, spåman’ som Lenart Elmevik tidigare har rekonstruerat ur en grupp svenska ortnamn.

Inom ortnamnsfältet har under året en stor mängd enskilda namn blivit fö-

remål för nya analyser. I SaoS 2015 skriver SVANTE STRANDBERG om det uppländska bynamnet *Drävle*, som han menar innehåller ett försvunnet namn på Revelstasjön, **Drävle* eller **Drævi*. I en annan artikel i tidskriften diskuterar STAFFAN FRIDELL *Lidherne*, ett önamn som burits av dels Kungsholmen, dels Norra Djurgården. Enligt förf. har de båda öarnas namn sannolikt inte ursprungligen varit homonyma, utan Kungsholmens namn har betytt 'ön med slutningen/slutningarna' medan Norra Djurgårdens namn har haft betydelsen 'ön där hären samlas, ledungsön'. PER VIKSTRAND tar i en artikel upp *Runtuna*, *Rönö hundare* och tingsplatsnamnet *Aspa löt*. Här diskuteras de språkliga och rumsliga sambanden mellan namnen, och förf. argumenterar bl.a. för att tingsplatsen ursprungligen kan ha legat vid Runtuna. Intressant ur ortnamnssynpunkt är även THORSTEN ANDERSSONS utredning av termen *byalag* i samma tidskrift.

I *Hulteglänn och Rungeln. Två sjöar i Döderhults socken* (i OUÅ 2016) visar SVANTE STRANDBERG att de båda sjönamnen är sammansatta med ett fsv. **glædh-* (snarast ett **glædhi*), samhörigt med *glad* 'ljus, glänsade; öppning (i skog)'. Förbindande skulle vara ett ånamn **Gladha* som antas ingå i bynamnet *Glabo*, avseende en bebyggelse i nedre delen av vattensystemet. Tolkningen innebär att detta *Glabo* måste ha en annan bakgrund än det öländska *Glabo* i Högby sn, beläget bara några mil därifrån på andra sidan Kalmarsund.

I *Allbo härad, Aringsås och fgotn. Gutnal thing* (i OUÅ 2015) upprepar LENNART ELMEVIK sin hypotes om innebörden av ortnamnelementet **al*: »en med stenvmurar och/eller träpalissader omgärdad lokalitet avsedd som samlingsplats för folket inom en bygd, sannolikt främst för rätts- och kulthandlingar men kanske också som en plats att ta sin tillflykt till i orostider». Betydelsemässigt ligger denna tolkning ganska nära den som nyligen framförts av Ola Svensson för **al* i *Albo härad* i Skåne (i *Nämnda ting men glömda. Ort-namn, landskap och rättsutövning i Skåne*, Växjö 2015), men de båda författarna verkar inte vara medvetna om varandras tolkningar. I ytterligare en artikel i samma volym, *Det gotländska sockennamnet Hemse*, föreslår ELMEVIK att *Hemse* ska uppfattas som en stelnad dativ av ett fgotn. **hems* 'skal kring frö, fröskida, hud', med syftning på något i terrängen som kunnat liknas vid en djurhud (se för betydelsen även SOL s. 127). ELMEVIK har också bidragit med en tolkning av de gotländska sockennamnen *Buttle och Rute* (i OUÅ 2016). Här tolkas det plurala *Buttle* helt evident som en avledning till antingen *but* 'jordkoka' eller *butt(e)* 'liten buske'. *Rute* sammanhålls med det norska dialektordet *rut* 'oroligt väder, storm' och antas ha syftat på ett vindutsatt område inom socknen.

I *Skogsnamnet Nåsten i Uppsala* (i OUÅ 2015) gör LENNART HAGÅSEN troligt att namnet *Nåsten* innehåller ett fsv. **hnustil*/**hnosti* 'knubbig, knotig, rundad tingest' o.d., ursprungligen syftande på en kulle vid Läby vad (Vad-

backahögen). Kullens läge vid vadet, just där den gamla huvudvägen från Uppsala leder upp i skogen, gör tolkningen mycket tilltalande. I *Dalanamnen Hedemora, Gussarvet och Rusbo samt belägget köpstadher 1414* i samma volym klargör samme förf. den ursprungliga syftningen hos namnet *Hedemora* och diskuterar dessutom huruvida namnet från början haft singular eller plural form. Därvid behandlas också ingående *Rusbo*, som var ett yngre namn på byn Hedemora, samt *Gussarvet* som avsåg en bebyggelse inom det senare stadsområdet.

I *Småländska ortnamnsstudier* (i OUÅ 2015) utreder STAFFAN FRIDELL inte mindre än fem problematiska småländska ortnamn: *Kårestad, Konga härad, Lannaskede, Hyndinga waru* samt *Attsjö*. Noterbart är att förf. argumenterar för den gamla uppfattningen att *Konga härad* (fsv. *Kurunga hæradh*) hör samman med bynamnet *Kårestad* i Furby sn. Namnet *Kårestad* innehåller enligt förf. mansnamnet fsv. *Kari* i förleden, och den avvikande vokalismen i häradsnamnet vill han förklara med s.k. »kombinerat u-omljud» där *u* och den velara konsonanten *k* samverkat och velariserat ett långt *a* till fsv. *u*. Övertygande är också att sockennamnet *Lannaskede* är en sammansättning av ett äldre sockennamn *Landa* (ursprungligen syftande på prästgården) och ett *skede*, syftande på ett gammalt gränsmöte. I artikeln *Loshult* i samma volym visar FRIDELL att detta skånska sockennamn kan knytas till ett fda. *Losryth* som via en form **Loset* anslutits till *hult*-namnen. Förleden tolkas som genitiv av *lo* 'lodjur'. I *Rönne å och Regnaren* (i OUÅ 2016) ger sig FRIDELL i kast med namnkomplexet *Rönne å* och *Ringsjön* i Skåne. Efter en klargörande forskningsgenomgång argumenterar förf. för att *Rönne å* återgår på ett **Ragunō* f. 'gudarnas å', en avledning till *rogn* n. pl. och att *Ringsjön* är en avledning **Ragunar* m. till detta ånamn.

STAFFAN NYSTRÖM har under året publicerat två ortnamnsöversikter, båda populärt hållna och om ett begränsat urval namn. I artikeln *Ortnamn i Stockholmstrakten* (i Stockholm före Stockholm. Från äldsta tid fram till 1300. Stockholm 2016) tecknar förf. med ortnamnens hjälp en historisk bild av dagens Stockholm. Läsarna ges på ett enkelt sätt beskrivningar också av mer komplicerade ortnamnstolkningar. Ett liknande grepp har NYSTRÖM i artikeln *En socken och dess ortnamn. Exempel från Gryt i Södermanland* (i Den svenska socknen. Riksarkivets årsbok 2016, Stockholm 2016). Framställningen blir här en lättläst men diger introduktion till namnforskningen, där ortnamnen i Gryts socken tjänar som utgångspunkt för mer generella resonemang.

Stadsmiljöns namnplanering har också blivit föremål för forskning under året. MATS WAHLBERG tar utgångspunkt i namnskicket i Uppsala i artikeln *From the Pope to today's construction companies. Actors in the name-giving arena in Uppsala down the ages* (i Place-name changes. Proceedings from the symposium in Rome, 17–18 November 2014, Berlin 2016). Här beskrivs hur

namnen uppstått: från den spontana namngivningen under medeltiden, som ofta hade sitt ursprung i lokalisering och beskrivningar, via den systematiska motivnamngivningen, som kom in redan under 1600-talet, till dagens vurm för memorialnamn. Memorialnamnen är också ämnet för STAFFAN NYSTRÖMS bidrag *Some changes in Stockholm place names. How, why and by whom?* i samma publikation. Här tar förf. sin utgångspunkt i två specifika önskemål som inkom till namnberedningen i Stockholm, vilka gällde namn för att hedra Anna Lindh respektive Astrid Lindgren. Han redogör i detalj för processerna att hitta rätt plats för namnen, att ge namnen rätt form, vikten av att beakta de efterlevandes önskemål samt att se till att allt följer de juridiska regler som bör följas. Artikeln är publicerad på engelska i ett FN-sammanhang vilket ger förhoppningar om att de principer som Stockholms stads namnberedning följer ska kunna tjäna som gott exempel för namnberedningar i andra städer och länder. Arbetet i Stockholms stads namnberedning diskuteras av NYSTRÖM även i *Naming parks, footpaths and small bridges in a multicultural suburban area* (i *Names and naming. People, places, perceptions and power*; se avsnitt 2.2). Förf. gör där en intressant fallstudie om kommunal namnplanering. I det aktuella fallet rör det sig om ett ärende där politikerna ställer krav på namnsättning som ska spegla den internationella, flerspråkiga och mångkulturella karaktären hos Stockholmsstadsdelarna Rinkeby och Tensta. Genom medborgardialoger och analyser av praktiska hänsynstaganden visar förf. att politikernas krav inte går att uppfylla.

I detta sammanhang ska också nämnas att skriften *God ortnamnsred. Ort-namnnsrådets handledning i namnvård* (Lantmäteriet, Gävle 2016) i slutet av året kom i en ny, reviderad upplaga. Författarna STAFFAN NYSTRÖM, LEIF NILSSON och ANNETTE C. TORENSJÖ har här ställt samman en lättläst samling texter om namnvård och namnplanering som bjuder på värdefull information för dem som arbetar med namnplanering ute i kommunerna.

Djurnamn var också ämne för ett par artiklar som utkom under året, alla skrivna av KATHARINA LEIBRING. I *Names of companion animals – rovers in the onomasticon?* (i *Names and their environment*, vol. 5; se avsnitt 2.1) diskuteras frågan huruvida husdjursnamnen har någon fast roll i onomastikonet i och med att de kan bestå av i princip vilka ord som helst. Förf. ser här närmare på de namn som getts hundar i Sverige och besvarar frågan med ett tveksamt nej. De flesta hundar får namn som andra hundar bär och många namn har sitt ursprung i eller delas med antroponomastikonet. Det finns dock tecken på en mer individuell och unik namngivning. LEIBRING har också utkommit med två mer populärt hållna artiklar: *Från Rödgåsa till 3064* (i *Värmländsk kultur* 3–4, 2016), som handlar om namn på kor i 1700-talets Värmland, och *Karo i hundkojan blir Ronja i sovrummet* (i *Språkbruk* 2016:4), som handlar om namn på hundar, katter och kaniner.

Sist i denna krönika men inte minst vill vi nämna THORSTEN ANDERSSONS personliga skildring av NORNA:s äldsta historia i *NORNA i backspegeln. Personliga minnen från den första tiden* (i OUÅ 2015). Detta viktiga ämnes-historiska bidrag är en tryckt version av ett anförande som Andersson höll vid NORNA-kommitténs festseminarium i Köpenhamn den 1 oktober 2014.

Emilia Aldrin Leila Mattfolk Kristina Neumüller

Staffan Nyström Per Vikstrand

Smärre bidrag

Det förhistoriska Roden

I diskussionen om det förhistoriska riket Svethiudh kring Mälaren spelar Roden en central roll, vid sidan av de tre folklanden i Uppland, Attundaland, Fjädrundaland och Tiundaland (Andersson 2004 s. 9 ff.). *Roden* är känt som namn på kuststräckan av Uppland; söder om Stockholm har Roden åtminstone sträckt sig ett stycke in i den forna havsviken Mälaren (U 11 s. 17, Andersson a.st., Larsson & Fridell 2014 s. 54 ff.).

Namnet *Roden*, fsv. *Rodhrin* m., är väl belagt under medeltiden (Larsson & Fridell 2014 s. 51). Det återfinns tidigare bl.a. på det bekanta runblocket vid Hovgården på Adelsö (U 11): i **rop** (Larsson & Fridell 2013 s. 95 f., 2014 s. 52). I anslutning till en av Staffan Fridell och Veturliði Óskarsson (2011) framförd tolkning av en runföljd **rup** på den östgötska Oklundaristningen, som enligt författarnas förmodan avser en långsträckt roddfarled, tänker sig Magnus Källström (2015 s. 81 ff.) att **rop** på U 11 har samma innebörd, med syftning på en vattenled in mot Adelsö. Detta förslag avvisas övertygande av Mats G. Larsson och Staffan Fridell (2015).

Det fornsvenska namnet *Rodhrin* är exempel på sekundär namnbildning. Det är bildat till verbalabstraktet fsv. *rodher* m. 'rodd', och syftningen på ledungen förefaller därmed klar. Som sekundär konkret betydelse antas 'plats eller led(er) där man ror' e.d. (Ekbo 2000 s. 165, Larsson & Fridell 2014 s. 56 f.; se här till Nyman 2003, Strauch 2003 s. 346). Singularformen *Rodhrin* får på detta sätt en naturlig förklaring. Enligt vanlig mening, tidigast framförd i en skarpsinnig, övertygande utredning av Sven Ekbo (1958), har ordet *rodd* i en äldre form gett upphov till det finska och det estniska namnet på Sverige, fi. *Ruotsi*, estn. *Rootsi*. Det råder något olika uppfattning om hur detta har gått till (Ekbo 2000, Andersson 2001), men enligt en utbredd mening utgår de finska och estniska namnen på Sverige från namnet *Roden*. Det är helt naturligt att grannarna i öster har låtit namnet på det närmaste området på andra sidan havet, en del av svearnas område, överföras på grannlandet i sin helhet. (Andersson 2001, Nyman 2003, Larsson & Fridell 2014 s. 53 f.)

Diskussionen om uppkomsten av svearnas Svethiudh kan här inte tas upp i hela sin vidd, men sambandet mellan de två folklanden Attundaland och Tiundaland och Roden-området, som i Uppland omfattar kuststräckan utanför de båda folklanden, kräver uppmärksamhet. Organisatoriskt råder en tydlig skillnad mellan Attundaland och Tiundaland å ena sidan och Roden å andra sidan. Folklanden är indelade i hundraes-, äldre hund-distrikt, Roden däremot i skeppslag. Både folklanden och Roden är alltså inordnade i det svenska ledungsväsendet. (Andersson 2014 s. 10, 13 f.) Detta är en fast punkt i diskussionen om Roden. Ytterligare en fast punkt låter sig påvisas. Det råder en klar koppling mellan folklanden och Roden. Södra delen av Roden i Uppland är knuten till Attundaland, norra delen till Tiundaland; södra delen kallas *Attundalands Rodh*, norra delen *Tiundalands Rodh* (Styffe 1911 s. 376, 383, DMS 1:1 s. 29, 32, Andersson 2004 s. 10). Följande belägg kan anföras:

innan attundalanz rodhe 1384 1/3 Arboga UUBp, j attundalanz rodhe 1384 16/3 Arboga UUBp, j aattunda landz rodh 1400 24/6–1/7 Uppsala SRAp (SRP 3109), i Tiwirda Landz rodh 1444 18/3 Uppsala B 16 f. 423r (folklandsnamnet förvanskat).

Rodens medeltida gräns mot folklanden är därmed säkrad. Den löper i princip mellan folklandens hundaren och Rodens skeppslag. Rodens medeltida utsträckning i Uppland låter sig alltså fastställas. Detta är en historisk realitet att hålla sig till i diskussionen om medeltida samhällsorganisation i Uppland. Under nyare tiden kan Roslagen, den moderna efterföljaren till Roden, ibland ha använts med något vidare innebörd (DMS 1:1 s. 31), och redan under medeltiden finns tecken på en något oskarp gräns mellan Attundalands hundaren och Rodens skeppslag, vilket kan sättas i samband med den fortskridande strandförskjutningen (Hafström 1969 s. 40 f.).

Larsson & Fridell (2014) tänker sig att Roden under vikingatiden har omfattat ett avsevärt större område än det från medeltiden kända Roden. Det antas ha omfattat »hela eller stora delar av Attundaland» (s. 62). *Roden* betraktas till och med som »[d]et gamla namnet på Attundaland» (s. 63). Detta leder till en nytolkning av namnet *Roden*. Larsson & Fridell ansluter sig till den tidigare uppfattningen att fsv. *rodher* 'rodd' ligger till grund för namnet (s. 56 f.) men tänker sig att detta konkret syftar på en långt utsträckt roddfarled, som följt den gamla vattenförbindelsen mellan Uppsalatrakten och Östersjön, en förbindelse genom Attundaland, som i dag brukar kallas för *Långhundraleden* (s. 54 ff.). Ordet **roþ** skulle därmed ha samma innebörd som Staffan Fridell och Veturliði Óskarsson antagit för en runföljd **ruþ** på den östgötska Oklundaristningen (se ovan). Detta är ett radikalt förslag till nytolkning, och det leder till ett antagande att det förhistoriska Roden har varit avsevärt större än det Roden som vi känner genom de historiska källorna. Författarna medger att det inte finns några spår av namnet *Roden* utefter den nämnda vattenleden (s. 57 f.), och det saknas alltså onomastiskt stöd för deras hypotetiska antagande. Några andra stöd anförs inte heller.

Sammanfattningsvis: Det framlagda förslaget till nytolkning av *Roden* är ett intressant inlägg i diskussionen om det förhistoriska Svethiudh-riket, men det förmår inte rubba den hävdvunna uppfattningen att Roden har avsett Upplands kustland invid Östersjön. Långhundraleden saknar av allt att döma relevans för tolkningen av namnet *Roden*.

Källor och litteratur

- Andersson, Thorsten, 2001: Roden – Ruotsi. I: NoB 89. S. 153 f.
 — 2004: Svethiudh, det svenska rikets kärna. I: NoB 92. S. 5–18.
 — 2014: Nordiska distriktsbeteckningar i gammal tid. I: NoB 102. S. 5–40.
 B 16 = Lars Eriksson Sparres kopiebook, SRA.
 DMS 1:1 = Det medeltida Sverige 1. Uppland 1. Norra Roden av Göran Dahlbäck, Bengt Jansson & Gunnar T. Westin. Red. av Göran Dahlbäck. 1972. Stockholm.
 Ekbo, Sven, 1958: Om ortnamnet Roden och därmed sammanhängande problem. En översikt från nordisk synpunkt. I: ANF 73. S. 187–199.
 — 2000: Rusernas namn. I: NoB 88. S. 165 f.
 Fridell, Staffan & Óskarsson, Veturliði, 2011: Till tolkningen av Oklundainskriften. I: SaoS. S. 137–150.
 Hafström, Gerhard, 1969: Roden och Roslagen. I: Rospiggen 29. S. 36–42.
 Källström, Magnus, 2015: Kungen, bryten och märket. Till tolkningen av runblocket

- U 11 vid Hovgården på Adelsö och något om runstenarnas placering. I: SaoS. S. 67–86.
- Larsson, Mats G. & Fridell, Staffan, 2013: Runristningen på Hovgårdsstenen. I: SaoS. S. 95–109.
- 2014: Roden och jarlen. I: NoB 102. S. 51–68.
- 2015: Märkligt märke. I: SaoS. S. 87–89.
- Nyman, E., 2003: Roslagen § 1. Namenkundliches. I: RGA 25. S. 344–346.
- Strauch, D., 2003: Roslagen § 2. Geographisches. I: RGA 25. S. 346–351.
- Styffe, Carl Gustaf, 1911: Skandinavien under unionstiden. Med särskildt afseende på Sverige och dess förvaltning åren 1319 till 1521. Ett bidrag till den historiska geografien. 3 uppl. Stockholm.
- U + nr = Upplands runinskrifter granskade och tolkade av Elias Wessén & Sven B. F. Jansson 1–4. 1940–58. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 6–9.)

Thorsten Andersson

Lägerbovade

Efter en långt utdragen publiceringsprocess utkom 2016 verket »Kan man leva på en ödegård? Huvudgårdar, landbotorp och odlingsystem under medeltid i Lägerbobygden, Östergötland» (jfr Andersson 2010 s. 120 n. 29). Man har där anledning att nämna det fornsvenska namnet *Lægherbovadh* m. (oblik form *-vadh*). Lägerbovada (efter den oblika formen) antas avse Askeryds skate, en del av Västra Ryds sn i Östergötland, som tidigare utgjort en del av Askeryds sn i Norra Vedbo hd i Småland, och som därför kallas *skate*.

Askeryds skate utbreder sig i långsmal form öster och norr om den likaså långsmala sjön Västra Lägern och till en del mellan denna och Östra Lägern (se kartor i Kan man leva ... s. 58 och i DMS 4:6 s. 22, 64). Askeryds skate har också benämnts *Lägerbobygd* (även *-bygden*), men detta skall inte likställas med det medeltida *Lægherbovadh*. Till *Lægherbovadh* förs i Vadstena klostrets jordeböcker 1480 och 1502 spridda godsförekomster norr och nordost om Östra Lägern samt en ö i denna sjö, medan bebyggelser i Askeryds skate uppförs för sig. *Lægherbovadh* betecknar alltså ett avsevärt större område än Askeryds skate, nämligen bygden kring de båda nämnda sjöarna. (Se närmare Andersson 2010 s. 118–121.) För efterleden *vadh* kan ansättas betydelsen 'bygd', alldeles som i två andra namn i det angränsande Småland (a.a. s. 115–117). *Lægherbo-* < **Lægherboa-* är en inbyggarbeteckning i gen. pl., avseende dem som bor vid sjöarna, lägerborna. *Lægherbovadh* är en helt normal ortnamnsbildning.

På grund av den utdragna publiceringen av boken »Kan man leva på en ödegård?» har min framställning inte kunnat utnyttjas i grundtexten. Detta har fått följd för ett bidrag av Kerstin Vikner, »Lägerbovada under 1200–1300-talen» (s. 143–166). Hon har endast kunnat beakta min framställning i en not (s. 164 n. 38):

Sedan detta skrevs har namnet Lägerbovada utförligt behandlats av Thorsten Andersson, som bl.a. argumenterar för att det var namnet på bygden runt Östra och Västra Lägern och att det inte kan ha avsett ett förvaltningsdistrikt [...].

Vikner hänvisar också till DMS 4:6 (2015, s. 70–72), som håller fast vid att Lägerbo vad (!) ursprungligen (i huvudsak) är identiskt med Askeryds skate, men hon har inte observerat Staffan Fridells (2015) tillrättaläggande på denna punkt. Det går alltså inte att spela ut mig och DMS mot varandra. Vikner vill också ifrågasätta innebörden av *-bo-* i *Lægherbovadh* och menar att *bo* kan »ge andra associationer» (s. 146), nämligen till *bo* avseende förvaltningscentra. Dessa associationer leder emellertid i detta fall helt fel.

Det är på grund av det utdragna publiceringsförloppet begripligt att en sådan här situation kan uppstå, men det är lika fullt beklagligt att en onöjaktighet av detta slag har fått stå kvar i den slutgiltiga skriften om bygden kring Lägern-sjöarna. En av utgivarna, Hans Andersson (s. 48), talar varmt för interdisciplinärt samarbete. Samarbetet mellan arkeologer, historiker, kulturgeografer och kvartärbiologer har också fungerat väl och lett till viktiga resultat. Det hade emellertid kunnat bli ännu bättre om kontakt också hade tagits med ortnamnsforskare. Då hade redaktionen i varje fall kunnat få besked: *Lägerbovade*, fsv. *Lægherbovadh*, är att uppfatta som ett bygdenamn, avseende bygden kring Västra och Östra Lägern.

Litteratur

- Andersson, Thorsten, 2010: *Vad och vade*. Svensk slätter-, rågångs- och arealterminologi. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 110.)
- DMS 4:6 = Det medeltida Sverige 4. Småland 6. Ydre härad. [Av] Christian Lovén. 2015. Stockholm.
- Fridell, Staffan, 2015: Rec. av DMS 4:6. I: NoB 103. S. 153.
- Kan man leva på en ödegård? Huvudgårdar, landbotorp och odlingsystem under medeltid i Lägerbobygden, Östergötland. Under redaktion av Hans Andersson & Mats Widgren. 2016. Stockholm. (Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien. Antikvariska serien 53.)

Thorsten Andersson

Recensioner

Lennart Elmevik: Ortnamnsstudier i urval. 471 s. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur 2016. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 140.) ISBN 978-91-87403-17-0.

Åttio år gammal ärekröntes Jöran Sahlgren, Kungl. Gustav Adolfs Akademiens grundare, med boken Valda ortnamnsstudier (1964), innehållande ett stort antal bidrag av hans egen hand. År 2016 hedrade akademien på samma sätt Lennart Elmevik genom utgivningen av volymen Ortnamnsstudier i urval, som återger ett stort antal av hans uppsatser. I sitt förord erinrar utgivarna, Lars-Erik Edlund och Maj Reinhammar, om att Elmevik gjort enastående insatser för akademien under den långa tid, 1981–2016, då han var dess sekreterare och senare preses. Som ett exempel ur akademiens stora och lyckosamma verksamhet kan nämnas att antalet utgivna verk i dess acta-serie var 55 när han tillträdde sekreterarbefattningen och 139 då han lämnade posten som preses 2016. Det krävande arbetet i akademiens tjänst har han lyckats förena med omfattande och viktig egen forskning och med talrika uppdrag, som akademisk lärare, mångårig dekanus, ledamot av styrelser och kommittéer och redaktionell granskare av andra forskares arbeten.

Elmevik intar ett bemärkt rum i flera av nordistikens grenar. Hyllningsskriften framvisar honom i enlighet med titeln främst som namnforskare. Materialet presenteras i fyra olika avdelningar: 1. Om ortnamnelementen *-lösa*, *-sta(d)*, *(-tuna)*, *-vin*. 2. Till diskussionen om sakrala namn. 3. Sjönamn, ånamn och önamn. 4. Exempel på författarens förslag till tolkning av ett antal nordiska ortnamn av skiftande slag med dunkelt ursprung. (Alla sidhänvisningar i denna anmälan avser den 2016 utgivna boken.)

Elmeviks opuscula toponymica selecta innehåller inte bara språkhistoriskt avancerade utredningar av enskilda namn eller mindre namngrupper. Där behandlas också som redan framgått flera av våra mest kända bebyggelsenamnstyper: *-lösa*, *-sta(d)*, *-tuna* och *-vin*. Hans i NoB 1971 givna tolkning av *-lösa* som 'ljusning, glänta, äng' e.d. är numera fast etablerad. I ett långt senare bidrag framhåller han bl.a. (s. 117) att *-lösa*-namn kan vara semantiskt primära, att de med grundbetydelsen 'ljusning' kan ha kommit att användas om (genom röjning) öppna platser i skog avsedda för bosättning. Samma principiellt intressanta hållning intar han i fråga om elementet *-vin*, för vilket han (s. 116) överväger en urgermansk innebörd 'röjning'. Han är (s. 115) »skeptisk till den vanligen som en självklarhet framställda uppfattningen att många av våra äldsta bebyggelsenamn ursprungligen varit ägonamn».

Elmevik är ju den som vågar ompröva länge rådande vetenskapliga uppfattningar och därmed höja temperaturen i den onomastiska debatten. Sin tolkning (s. 33 f.) av *-stadhir* som 'utmark(er)' → 'bosättning på utmark' (pluralis av *stad* 'kant, rand' → 'gräns(område), utkantsområde') bekantgjorde han 1993 under ett symposium i Köpenhamn. I symposierapporten finner man följande formulering (s. 34) som pekar fram mot ställningstaganden på andra håll i Elmeviks författarskap: »Det är alltså att observera att pluraliteten hos *-staðir* enligt min mening härrör från grundordet och att den

inte uppstått först vid användningen härav som ortnamnsbildande element.» Han har (s. 110) bedömt även *-tunir* i *-tuna*-namnen som plurale tantum. Tankegångar av detta slag var aktuella vid Uppsalasymposiet om plurala ortnamn 2016.

Elmevik har liksom Per Vikstrand fört fram forskningen om sakrala ortnamn till nya frontlinjer. Hyllningsskriften återger viktiga hithörande bidrag i hans författarskap. Uppsatsen om *Åsaka* (s. 121 ff.) ger exempel på hur en ny tolkning i förstone kan uppfattas som djärv men vid närmare eftertanke framstå som mycket tilltalande. Efter hans utredning om *Friggeråker* (s. 137 ff.) ter sig den sakrala förled man tidigare tänkt sig i detta sockennamn inte längre som en självklarhet.

Ställd inför uppgiften att lyfta fram vissa bidrag ur sin rika toponymiska produktion har Elmevik möjligen erfarit vad som kallas *embarras de richesse*. Som anmälare av hans Ortnamnsstudier i urval har jag i varje fall själv funnit det svårt att vid exemplifieringen välja bland de talrika bidragen. Elmevik har gärna inriktat sin forskning på svårtolkade, ibland mycket välkända ortnamn. I urvalet finns framställningar om bl.a. *Göddåker*, *Kåkind*, *Normlösa*, *Rönne å*, *Skagern*, *Sya*, *Tierp*, *Trosa*, det historiskt bekanta *Åsle* i Falbygden och *Guden*, namnet på Danmarks största vattendrag. Med lärdom och skarpsinne har Elmevik framlagt den ena eleganta nytolkningen efter den andra. Det östgötska *Sya* t.ex. förklarar han (s. 447 ff.) som ett med *Sveg* i Härjedalen besläktat, på en markerad krök av Svartån äldst syftande **Swihōn* eller **Swihōn*; detta ord för 'böjning, krök' antas ha genomgått en senare utveckling **Swū* > **Swyū* > *Syū* i oblika kasus. I fallet *Trosa* ('den trögflytande ån') räknar han (s. 288) med den utveckling av *au* till *o* som han har behandlat i flera andra bidrag. Som bas för den stora sjön Skagerns namn tänker han sig (s. 296 ff.) ett fordom om Letälven använt **Skaþō*.

Uppsattstiteln Bynamnet *Möjbro* erinrar om Elmeviks insatser som runolog (Möjbrostenen), men i framställningen (s. 291 ff.) presenteras ett tydningsförslag (ett ånamn) för bestämningsleden i *Möjbro*. Runologisk forskning är det däremot till en del fråga om i artikeln Sockennamnet *Villberga* och Lindholmsamulettens **sawilagar** (s. 391 ff.). Förleden i sockennamnet kan efter förf:s mening innehålla genitiv pluralis av ett fsv. **vīl* n. 'redskap (anordning) för fångst av vilt, fågel eller fisk', identiskt med fornengelskans *wīl* 'list, knep'. I **sawilagar** har man tidigare tänkt sig ett »adjektivt urnord. **wīlagar* 'den listige', 'den trolldomskunnige' eller 'den konstfärdige', kanske i användning som mansnamn». Elmevik anför som en möjlighet att **sawilagar** återgår på ett antroponymiskt **Saiwi-wīlagar* '(eller **Sæwi-*) 'den som är en duktig (förfaren, rutinrad) sjöfarande' e.d.

I sin studie över *Tierp* (s. 414 ff.) framlägger Elmevik ett rimligt tydningsförslag ('den tudelade åsen') för detta tidigare så gäckande namn. Uppsatsen ger bl.a. prov på ett principiellt viktigt och vägledande drag i förf:s vetenskapliga metodik. I olika sammanhang har han framhållit att ord eller betydelser som är belagda endast i Västnorden kan ge nyckeln till förståelsen av äldre östnordiska ortnamn (se bl.a. s. 420 där han hänvisar till sin utredning av *Agersta* och *Ågersta*). I fallet *Tierp* spelar sålunda betydelsen 'bergrygg, ås' hos nyisl. *varp* en viktig roll. Vid hans förklaring (s. 425 ff.) av det uppländska *Vappa* utifrån det isländska *hvapp(ur)* 'fördjupning, sänka' heter det (s. 430): »En sådan kombination av ett östnordiskt ortnamn av hög ålder och ett från senare isländska belagt ord är inte unik.» Förf. erinrar (a.st.) om Lennart Mobergs tolkning av det likaledes uppländska *Hämö*. Jfr s. 346 (*Kråk-* och fär. *kråka*), 360 f. (*Kägra* och fn. *kogurr*), 373 ff. (*Södertörn* och no. *tor*).

Ortnamnsstudier i urval ger en imponerande bild av Lennart Elmevik. Han är en av Sveriges allra främsta etymologer i modern tid, och han har gjort stora och mycket vik-

tiga insatser inom namnforskningen. Den nu utgivna hyllningsskriften erbjuder en lättfunnen genväg till en del av hans toponymiska författarskap.

Svante Strandberg

God ortnamnssed. Ortnamnrådets handledning i namnvård. 85 s. Gävle: Lantmäteriet 2016. (Lantmäteri-rapport 2016:9 [reviderad version av LMV-rapport 2001:4]. Ortnamn och namnvård 6.) ISSN 1103-0054. Online: https://www.lantmateriet.se/contentassets/de83e8d8585f43e393580d83b31e64ae/ortnamn-och-namnvard_nr6.pdf

Då eg i 2003 (NoB 91) omtala fyrsteutgåva av *God ortnamnssed*, lydde siste setninga slik: «God ortnamnssed er eit skrift som i omfang og innhald bør tena til mønster for land som ikkje har noko tilsvarende.» Det same kan seiast endå sterkare om denne nye utgåva som er utvida med 25 sider. I dei 15 åra sidan den fyrste utgåva kom, har det vonleg vore gjort framsteg i mange land når det gjeld å informera om reglar og praksis for god stadnamnrøkt. I Noreg kom boka *Adresser og stadnamn* i 1993¹ som ei praktisk oppfylgning av lov om stadnamn av 1990. Seinare er det laga ein brosjyre mynta på ålmenta. Viktigast for namngjeving i adresseringsarbeidet er *Adresseveileder*,² lansert av Statens kartverk 2010. Det digitale formatet gjer at teksten kan oppdaterast når det trengst.

God ortnamnssed er ei instruktiv rettleiing i namnerøkt samstundes som det er ei lita lærebok i stadnamn. Framstillinga er klar og argumentasjonen overtydande. Til grunn ligg ei oppfatning om at stadnamn er kulturminne som må forvaltast på ein forsvarleg måte, samstundes som dei bør skrivast i samsvar med svenske skrivereglar.

Det er gjort viktige endringar i høve til fyrste utgåva. Teksten er tilmåta endringane i lovverket. Reglane for god namnerøkt har no grunnlag i det som på svensk heiter «kulturmiljölagen». Endra strukturar i vedtaksorgana er ein annan grunn til at ei ny utgåve var ynskt. Likeins har det vore viktig å drøfta problema ved namngjeving av nye distriktseiningar. Og ikkje minst inneheld heftet ei pedagogisk framstilling av kva «god ortnamnssed» inneber. Det er teke med nye kapittel om kommersielle namn og internasjonalt samarbeid. Initiativtakar til den nye utgåva er det rådgjevande samarbeidsorganet Ortnamnrådet, som no har fått ei ny samansetjing (Lantmäteriet, Institutet för språk och folkminnen, Riksantikvarieämbetet, Sametinget, Sveriges Kommuner och Landsting, Trafikverket og universiteta). Leif Nilsson, Staffan Nyström og Annette Torenjö har stått for det faglege arbeidet, medan Muriel Bjureberg har sytt for den grafiske utforminga.

Heftet er delt i ti kapittel. Etter det innleiande kapittelet får me eit oversyn over dei ulike rollene til stadnamn. Det gjev eit godt grunnlag for å svara på spørsmålet om kva som er ei god stadnamnrøkt: å ta vare på og bruka nedervde stadnamn i ei korrekt skriftform og gje nye namn i pakt med tradisjonell namngjeving (kap. 3). Det fjerde kapittelet tek for seg det statlege namneansvaret. Kartverket (Lantmäteriet) spelar her

¹ <http://www.sprakradet.no/upload/Stedsnavn/Adresser%20og%20stadnam.pdf>

² <http://kartverket.no/adresseveileder>

ei viktig rolle som ansvarshavande for å samordna den statlege verksemda. Men det finst fleire aktørar på nasjonalt nivå, som vegstellet og kyrkja. I kap. fem vert det kommunale stadnamnarbeidet handsama. Det dreiar seg i stor grad om gate- og vegnamn og andre kommunale namneobjekt. Med god grunn vert prinsippa for god namneskikk her sterkt framheva. Mellom anna vert det understreka at ein byggjer på tradisjonell namngjeving, og at ein bør visa varsemd i bruken av kategorinamn. Etterleddet kan med fordel visa til funksjon, som *led, stig, plan* for på den måten å gje namna eit meir orienterande preg. Oppkalling etter personar (memorialnamn) bør ein vera meir tilbakehaldande med (og heller minna kjende personar på andre måtar i lokalmiljøet), og ein bør venta med å gje slike namn til nokre år etter at vedkomande er avliden. Dette er dessutan i tråd med ein FN-resolusjon. Vidare kan ein lesa at «arbeidsnamn» og «meklarnamn» ikkje vert hangande ved nye utbyggingsområde, men at kommunen tidleg vert kopla inn med tanke på «god ortnamnsedd». Dette kapitlet gjev òg ei rekkje praktiske døme på adressering.

Kapittel seks drøfter stadnamn i område med minoritetsspråk. Her vert det vist til fleire svenske lover, seinast til språklova av 2009 om nasjonale minoritetar og minoritetsspråk, og til FN-resolusjonar om stadnamn og minoritetsspråk. Det å bruka stadnamn i minoritetsspråka er i samsvar med føremålsparagrafen i kulturmiljølova. Statlege og kommunale styresmakter bør difor verna om og synleggjera stadnamna i minoritetsspråka. Dette gjeld på dei samiske språka og på den finske språkvarianten meänkieli i Tornedalen.

Kommersielle namn vert kort omtala i kapittel sju, og her vert det vist til den aukande tendensen til å selja og kjøpa namn. Frå Noreg kjenner ein *Aker stadion* i Molde, med eit lånt namn frå *Aker* i Oslo, sponsa av industrimannen Kjell Inge Røkke. Med tilvising til ein FN-resolusjon vert det åtvåra mot denne tendensen. I kapittel åtte om namn på administrative område vert det vist til dei namneproblema ein står overfor når kommunar og andre område vert slått saman eller endra. Dette er ein prosess som går føre seg i mange land. Når dei to kommunane Nøtterøy og Tjøme i Vestfold valde holmenamnet *Færder* i Oslofjorden som namn på den samanslåtte eininga, verkar ikkje det særleg tradisjonsmedvite. Eit døme i God ortnamnsedd på eit historisk velvald samlenamn er *Lagunda* i Uppsala län. Det femner om 18 tidlegare kommunar. Elles vert det peikt på at ein prøver å unngå dobbeltnamn og bindestreksnamn.

Kapittel 9 om internasjonalt samarbeid viser til FN-resolusjonar og til samarbeid innan den internasjonale namneforskarorganisasjonen (ICOS) og Nordisk samarbeidskomité (NORNA), som alle i ulike samanhengar arbeider for god namnerøkt. Det siste kapitlet gjer greie for praktiske skriveråd, noko som offentlege tenestemenn også i Sverige har nytte av. Nærare 20 av dei siste sidene i heftet er vedlegg med oversyn over vedtaksorgan, lesetips, tilrådingar i samarbeid med namngjeving, relevante FN-resolusjonar og råd om kven ein skal venda seg til ved ulike typar namn.

Botolv Helleland

Albrecht Greule: Deutsches Gewässernamenbuch. Etymologie der Gewässernamen und der dazugehörigen Gebiets-, Siedlungs- und Flurnamen. Unter Mitarbeit von Sabine Hackl-Rößler. 634 s. Berlin–Boston: De Gruyter 2014. ISBN 978-3-11-019039-7, e-ISBN 978-3-11-033859-1.

Den välkände ledande tyske hydronymforskaren Albrecht Greule, professor i Regensburg, har under många år bedrivit framgångsrika undersökningar av vattendragsnamn på kontinenten. I den magistrala skattkammaren Deutsches Gewässernamenbuch (DGNB) presenterar han en nästan översvinnlig mängd forskningsresultat rörande flodnamn och sjönamn. Ordboken upptar hydronymer från nuvarande och tidigare tyskspråkigt område; man finner där namn hemmahörande i Tyskland, Schweiz (t.ex. *Aare* och *Thur*), Österrike (t.ex. *Kamp* och *Melk*) och flera andra länder. Med sin ordbok vänder förf. sig till både forskare av facket och lekmän.

Under rubriken *Einrichtung des Deutschen Gewässernamenbuchs* (DGNB) erinrar Greule (s. 7) om Hans Krahes avgörande insatser för hydronymisk forskning i Europa, om det 1960 grundade Archiv für die Gewässernamen Deutschlands und Europas vid die Akademie der Wissenschaften und der Literatur i Mainz och om serierna *Hydronymia Germaniae* och *Hydronymia Europaea*. Han redogör därefter (s. 7 f.) för det samarbete mellan Greule och Verlag Walter de Gruyter som slutligen ledde till utgivningen av DGNB. Efterkommande förlagets önskan behandlar Greule tyskspråkiga exonymer utanför Tyskland, sådana som *Drau* (för det slaviska *Drava*), Sydtyrolen–Kroatien, *Etsch* (för *Adige*), Italien, *Memel* (för lit. *Nėmunas*, ry. *Neman*), Baltikum, *Liebe* (för *Liwa*) och *Weichsel* (för *Visla*), Polen, och *Waag* (för *Váh*), Slovakien.

Det kortfattade avsnittet 1. *Gewässernamen. Einleitung* i DGNB (s. 1–5) ger mycket information. Man påminns ännu en gång om att det tyska *Ortsname* används på ett annat sätt än svenskans *ortnamn*. För sekundär namnbildning brukar Greule termen *Onymisierung*; ett anført exempel är flodnamnet *Glatt*, fhty. *Glata*, »die Onymisierung des femininen Adjektivs ahd. *glata* 'hell, klar'«. I samband med *Glatt* möter man också termen *Transposition* (där om användningen av ett adjektiv som »Substantiv/Nomen«).

Som de viktigaste grundorden i tyska hydronymer nämner Greule (s. 2) *-ach* (sv. *å*, lat. *aqua*), *-bach*, *-graben*, *-see* och *-wasser/-water*. Elementen *-ach* och *-bach* kan, särskilt på kartor, uppträda som epexegetiskt tillagda leder (*verdeutlichendes Kompositum*). I äldre källor påträffas såsom namn brukade ordgrupper bestående av ett böjt adjektiv framför ett huvudord. Genom sammandragning (*Zusammenrückung*) har sådana grupper kunnat omvandlas till komposita; Greule ger exemplet *Weidsee* med det fornhögtyska belägget *in uuidinon seo* 'i den med vide beväxta sjön'. (Jfr på svensk botten den böjda förledsformen i skrivningen *midhianwidh* 1369 för *Medevi* norr om Motala; se t.ex. Per Vikstrand, *Gudarnas platser*, 2001, s. 315.) Greule framhåller (a.st.) att kopulativkomposita är mycket sällsynta bland hydronymerna. Han har dock påträffat det om *Werre* i Nordrhein-Westfalen på 700-talet använda *Waharna*, en hopfogning av flodnamnen *Warna* och *Hardna* (s. 585). *Limmat*, namnet på utflödet från Zürichsee i den schweiziska kantonen Aargau (s. 315 f.), är efter hans mening sannolikt ett kopulativkompositum innehållande flodnamnen *Linth* och *Maag*.

Som exempel på *Klammerform* (sv. *redukt*) anför Greule (s. 2) *Feldsee* < *Feldberg-see*. Ett fall med förmodad reduktion är *Dudenbach* < **Duden(rode)-bach* (s. 105 f.). Den nutida formen hos många gamla hydronymer kan förklaras genom antagande av *Ellipse*, bortfall av senare leden i ordgruppstypen adjektiv + nomen; förf. ger (s. 2 f.) exemplet *Wande* (nu *Wanne*) av ett äldre **wandō ahwō* 'bukande vattendrag'. En

annan känd företeelse är bildning av hydronymer genom *Rückbildung* (s. 3), varvid t.ex. bebyggelsenamnet *Aalen* har kunnat omvandlas till flodnamnet *Al* (s. 29), och en »Stellenbezeichnung» *Slammede* 'det gytjiga stället' (s. 471) har givit upphov till vattendragsnamnet *Schlamme* (jfr Eilert Ekwall, *English river-names*, 1928, s. XLI ff. om *back-formations* med bl.a. exemplet *Chelmer* av *Chelmersford*; ett bekant fall är *Cam* av *Cambridge*, s. 64, 183 f.).

Greule omtalar (s. 3 f.) olika namngivningsgrunder för vattennamn. Han skiljer därvid mellan hydronymer som är naturnamn och sådana som är kulturnamn. Naturnamn är t.ex. vattennamn som berättar om vattenrikedom, vattnets strömmande kraft, färgintryck, fauna och flora, medan hydronymiska kulturnamn kan ha betingats av t.ex. dammar eller inrättningar för fiske.

Under sin föregående forskning har Greule ägnat stor uppmärksamhet åt indelningen av hydronymer i olika språkliga och kronologiska skikt. Han nämner (*Historische Schichtung der Gewässernamen* s. 4) olika skikt bland namnen på tyskt språkområde, vilket förutom germanska hydronymer inrymmer sådana av keltiskt eller slaviskt ursprung och sådana som betecknas med termen *voreinzelsprachlich-indogermanisch* (t.ex. *Saale* och *Weser*). I ordbokens alfabetiska del finner man många hydronymer med slavisk bakgrund knutna till tyskt eller österrikiskt territorium. En sådan är *Chemnitz* 'det steniga vattendraget' i Sachsen. *Brig*, namnet på Donaus längsta källflöde, tolkas som en *-n*-avledning (**Brigonā*) till det keltiska **briga* 'berg'.

Kommentarer till uppbyggnaden av namnartiklar (med ingenting mindre än *Rhein* som exempelnamn) och förklaringar av bl.a. facktermer, fonetiska tecken och förkortningar lämnas på sidorna 9–17. Greule ansätter urindoeuropeiska rotformer i enlighet med laryngalteorin; namnet *Rhein* t.ex. återförs på ett **h₃reiH-* 'svalla, virvla; flyta'.

Den alfabetiskt ordnade artikelsamlingen (*Namenbuch*) omfattar vid pass 600 tvåspaltiga och textrika sidor. Det är omöjligt att i en vanlig tidskriftsanmälan göra rättvisa åt det väldiga materialet och svårt att undvika slumpmässighet vid urvalet av exempel. DGNB innehåller såväl artiklar om enstaka vattennamn som artiklar i vilka flera namn behandlas. De många osammansatta namnformerna (*Agger*, *Delme*, *Leine*, *Sieg* osv.) är från bl.a. ordbildningens synpunkt av mycket stort intresse. Vissa artiklar har ägnats åt namnelement, så t.ex. *Düster-*, *Faul-* (motsvarigheten till *Ful-* i svenska vattennamn), det såväl som *Münch-* 'Munk-' uppträdande *Nonne-* (»weist darauf hin, dass das Gewässer im Besitz eines Frauenklosters ist») och *Pfingst-* (»zu Pfingsten wurde das Vieh zum ersten Mal ausgetrieben»).

I artiklarna om enskilda toponymer finner man lokaliseringar, äldre belägg, namntolkningar och litteraturhänvisningar. Också nordiska hydronymer och nordisk litteratur har beaktats. Vid tydningen av flodnamnet *Schwale* i Schleswig-Holstein utifrån adjektivet **swala-* 'sval, kylig' anförs älvsnamnet *Svöl* i den äldre Eddan (*Grímnismál*) som en parallell.

Som forskare känner man tacksamhet om man för svenska sjö- och ånamn lyckas påträffa äldsta belägg från 1500-talet. Medeltida skrivningar är ju ingalunda det vanliga, och ett runsvenskt belägg som *i bagi* 'i [sjön] Båven' är en raritet. Den som studerar hydronymer inom det tyskspråkiga området är lyckligare lottad. För många av namnen i DGNB redovisar Greule avundsvärt tidiga belägg. En del hydronymer är betygade från antiken. Äldsta belägg från 700-talet återges för t.ex. *Hase*, *Hasel*, *Havel*, *Kocher*, *Rezat*, *Salzach*, *Schwalb*, *Schussen*, *Thulba*, *Wern* och *Vöckla*. I vissa fall ger samhöriga bebyggelsenamn medelbart äldre information om en hydronym än skrivningar som direkt äsyftar denna. Det österrikiska *Pitten* är direkt belagt 1189 men indirekt, ge-

nom det avledda bebyggelsenamnet *Pitten*, redan 869. Flodnamnet *Schwalm* i Hessen är direkt betygt 1290 och indirekt omvittnat 812.

Den som är intresserad av hydronymisk namnbildning har sannerligen mycket att hämta i denna ordbok, t.ex. beträffande *-l-*, *-n-*, *-r-* och *-s-*suffix. Värdefullt för nordisk forskning är också att semantiska paralleller kan påträffas i DGNB. Här ett par slumpmässigt valda exempel bland många: Tolkningen av *Kniefach*: »weil der Bach einen auffallenden Winkel ('Knie') bildet»; jfr sv. *Knäred* (SOL). Förknippandet av hydronymen *Sperten(bach)* med fvn. *sporðr* m. 'stjärt' och tillägget »vielleicht benannt nach der Rاندlage des Gewässers» har fört min tanke till Ivar Lundahls tolkning (i SOSk 9 s. 35) av det medeltida västgötska hemmansnamnet *Rumpan* i Tråvads sn: »ordet *rum-pa* 'bakdel, svans', avseende gårdens ursprungliga läge i ytterkanten av byn».

Ett från svensk synpunkt något påfallande inslag i DGNB är att så många namn på *-bach* antas ha antroponymisk förled, t.ex. *Diesenbach* (till *Tiso*), *Hengsbach* (till **Hengist*), *Hirzbach* (till **Hartwig*) och *Vollmersbach* (till **Follamar*).

En annan företeelse som ordboken flerstädes demonstrerar är att skilda delar av ett vattensystem eller en flod kan ha särskiljande förleder framför en gemensam namnform: *Aist*, *Feldaist*, *Waldaist* (s. 28), *Bode*, *Kalte* och *Warme Bode*, *Luppode*, *Rappode* (s. 65), *Pfiefje*, *Dürre Pfiefje* (s. 403), *Großer*, *Kleiner*, *Schwarzer* och *Weißer Regen* (s. 429) och liknande fall.

Till sist ytterligare ett nedslag i ordboken. Artikeln om flodnamnet *Pader* omtalar ett anmärkningsvärt förhållande: »Die Pader [framspringande ur mer än 200 källor i Paderborn] ist zwar der kürzeste Fluss Deutschlands, das Quellgebiet dagegen das stärkste deutsche Quellgebiet.»

Det nu sagda kan väl på sin höjd ge aningar om den överväldigande rikedom som DGNB erbjuder läsaren. Glädje, tacksamhet och beundran är vad man erfar inför det storverk av europeisk räckvidd som Greule skapat.

Svante Strandberg

Kåre Hoel: Bustadnavn i Østfold 14. Borge, Glemmen og Fredrikstad. Utgitt av Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, ved Tom Schmidt. 500 s., 1 faksimil, 1 karta på eftersättsblad, 1 lös karta. Oslo: Novus forlag 2015. ISBN 978-82-7099-816-6.

Kåre Hoel: Bustadnavn i Østfold 15. Skjeberg. Utgitt av Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, ved Tom Schmidt. 531 s., 1 faksimil, 1 karta på eftersättsblad, 1 lös karta. Oslo: Novus forlag 2016. ISBN 978-82-7099-856-2.

Bustadnavn i Østfold (BØ) utkommer med imponerande snabbhet. Det är ett beundransvärt arbete som Margit Harsson och Tom Schmidt har lagt ned på att redigera, komplettera och utge Kåre Hoels efterlämnade verk. Såsom också framhållits i recensioner av tidigare band, är BØ ett synnerligen solitt verk. Detta gäller inte bara innehållet utan även formen och tillgängligheten. Banden är försedda med omfattande och klokt upplagda register över ortnamn med stavningsvarianter, över ortnamnselement

och över personnamn. Allt ger läsaren god hjälp att hitta det sökta, och forskaren kan få inspiration till egna uppslag. En löstagar, tydlig karta orienterar läsaren i undersökningsområdet. Här skall två band recenseras, båda utgivna av Tom Schmidt.

BØ 14, Borge, Glemmen og Fredrikstad, behandlar ett område kring Glommas utlopp i havet. Älven omsluter med sina mynningsarmar ön Kråkerøy. Området är starkt präglad av staden Fredrikstads framväxt, först som en fästningsstad på östsidan Glomma, sedermera starkt expanderande på främst västsidan men även på Kråkerøy. I BØ 15 behandlas Borge herreds grannhärad i öster, Skjeberg herred. Detta område är ej så präglad av tätortsbebyggelse utan mer lantligt.

På grund av verkets allmänna inriktning blir normalt inte gatunamn, namn på nya fritidshus e.d. behandlade (se t.ex. BØ 14 s. 9). I övrigt tas så gott som alla bebyggelsenamn upp. De många jämförelsevis unga namnen ger en inblick i hur namngivningen, särskilt av små lokaler, kan gå till. Påfallande är, att så många av dessa namn avser samma lokal, ofta vad vi i Sverige skulle kalla en arrendegård eller ett torp, och omvänt att samma lokal kan uppvisa så många namn. Säkert har lokalens litenhet samt många ägarbyten spelat in. Medan namnen på stora gamla (huvud)gårdar (ofta utvecklade till vad vi i Sverige skulle kalla byar) har satt sig i medvetandet, gäller detta inte i samma grad »bruks- och plassenavn», namn på enskilda hemman, arrendegårdar och torp, som har mindre namnbrukarkretsar.

Emellertid tycks många av namnen på smärre ställen vara rena »papiirnavn», namn som aldrig har använts i dagligt tal grannar emellan. Kanske förklarar dessa »pappersnamn» att namnskicket ibland tycks mycket stereotypt, och namn på *-lassen*, *-eiet*, *-grunden*, *-løkka*, *-stua* m.m. upprepar sig från huvudgård till huvudgård.

Ett påfallande drag i ortnamnskicket i dessa trakter av Østfold är att personers förnamn eller binamn i bestämd form övergått oförändrade till namn på bostället (t.ex. BØ 14 s. 69 art. *Gunnulen*, 15 s. 284 f. art. *Torgauten*). Det förekommer också att ett släktnamn övergår på bostället (se t.ex. BØ 14 s. 23 art. *Sperling*, s. 24 f. art. *Granat*, s. 320 art. *Rekvin*).

Verkets upplägg med såväl Kåre Hoels omfattande utredningar som utgivarens resonemang – och för främst stora bebyggelser även NG:s text – gör att många namnartiklar sväller till små uppsatser. I allmänhet ter sig utgivarens resonemang och slutsatser – satta inom lodräta streck – helt övertygande. Detta beror inte minst på att läsaren fått en så bred språklig och historisk bakgrund.

Den noggranna undersökningen bakom snart sagt varje namnartikel ger ibland överraskande och mycket tänkvärda resultat, som när önamnet *Kjøkøya*, som Oluf Rygh brottas med i NG 1, visar sig innehålla ett släktnamn. Jens Kjøge köpte hela ön i början av 1700-talet. Tidigare och parallellt kallades den *Arderøya* till trädbeteckningen fvn. *qlr, alr 'al'*. (BØ 14 s. 318 f.)

Bosättningshistorien ger gång på gång de avgörande pusselbitarna, såsom i fallet *Kjøkøya*. Ofta visar sig ett namn på en liten bebyggelse bero på uppkallelse efter en äldre gård, en stad eller ett landskap – ibland den plats som ställets bosättare kom ifrån eller hade bott på (se t.ex. BØ 14 s. 233 art. *Huken*, s. 287 art. *Gan*, s. 357 art. *Hedmarken*). När uppgifter saknas, antas ofta bakgrunden vara denna. Det sena men oförklarade namnet *Valdemarsvik*, avseende en boplats som inte ligger vid någon vik (BØ 14 s. 294), kan kanske också förklaras så. Man kunde tänka sig att (någon av) folket där kom från eller förknippades med det östgötska Valdemarsvik (så skrivet sedan 1700-talet, SOL s. 353).

Ofta kan norska ljudutvecklingar kasta ljus över svenska. I Østfold finns namn där *Lisle-* 'lilla' o.d. dissimilerats till *Nisle-*, *Nesle-* o.d. (BØ 14 s. 215, 15 s. 317). Detta

kan jämföras med t.ex. det värmländska sjönämnet *Nisslingen* ur ett *Lissling*- (annorlunda SOV 3 s. 75).

BØ erbjuder ett överflöd av intressanta namn att ta upp. Ett sådant är det uppenbarligen gamla namnet *Hunn*, avseende en betydande bebyggelse längst inne vid den sjöliknande änden, »pollen», av vad som har varit en lång och bitvis trång havsfjärd, som alltmer håller på att snöras av från havet genom landhöjningen. Det feminina namnet *Hunn* (gen. *Hunnar*), som har formellt identiska motsvarigheter bland älvdämnena, har förklarats som 'fiskeplats' o.d. Här skulle det avse den lilla »pollen», nu *Hunnebonnen* (BØ 14 s. 110 f.). Men väl så gärna borde väl namnet *Hunn* ha kunnat åsyfta hela den långa fjärden vid vars innersta ände gårdarna *Hunn* ligger? Att vikar och fjärdar kan bära feminina namn är väl känt, och att en fjärds innersta del kallas dess »botten» är vanligt i Norge, men det är också väl känt från Sverige.

Det vore intressant att få veta hur bergen vid Borge (BØ 14 s. 55) ser ut. Enligt min erfarenhet syftar terrängordet *borg* i gamla namn, vilket det här bör vara fråga om, ofta på en terrassliknande formation, en tämligen brant sluttning (som inte behöver vara hög) i förbindelse med en tämligen plan yta. Om höjdens/höjdernas yttre form hade dragits in, hade måhända säkrare resultat kunnat ernås. Detta torde även gälla t.ex. det med *borg* (< *burg*-) sammansatta *-vin*-namnet *Børgen* (BØ 15 s. 144).

Givetvis står inte naturnamn i centrum i ett verk om »bustadnavn», men likväl diskuteras vissa ursprungliga naturnamn ingående. I samband med bebyggelsenamnet *Ise*, *Isefossen* nämns ett älvdämn fno. *Ísa*. Älven i fråga bildar uppenbarligen en fors, och vid älven låg ett bruk; såg och kvarn nämns också. Älvdämnat sägs (BØ 15 s. 178 f. m. hänv.) vara bildat till fvn. *íss* 'is', och i BØ 9 s. 111, som det hänvisas till, sägs att så bildade älvdämn avser älvar som isbelades lättare än andra i närheten.

Utan närmare kännedom om älven är det svårt att uttala sig, men en forsande älv, som har kunnat driva diverse anläggningar, brukar sällan kännetecknas av tidig isläggning. Med tanke på att den mycket korta älven kommer från en betydande sjö, nu *Ise-sjøen*, kunde man tänka sig att älvdämnat vore bildat till ett äldre namn på sjön, innehållande *íss* och syftande på jämförelsevis tidig isläggning.

Även »pappersnamnen» består en omfattande utredning, såsom t.ex. *Hjerteråsmyra* (BØ 15 s. 280 f.). Belägen är sena och varierar, och en förled *Hjortås*- förekommer ofta. I sammanhanget nämns emellertid ett naturnamn *Hjerterås*. Detta kunde kanske återspegla ett fno. **Hjartaráss*, bildat till gen. *hjartar* av *hjørtr* m. 'hjort' (jfr *Hjärterås* OGB 5 s. 181, *Hjärterö* OGB 16 s. 85).

De gamla gudarna gör sig tydligt påmindas i dessa trakter. I Borge hd heter en av socknarna *Torsnes* (BØ 14 s. 137) och i denna socken finns vidare *Tose* som återgår på ett **Pørshof* (BØ 14 s. 173 f.). I Skjeberg hd heter en socken *Ullerøy* (BØ 15 s. 331 f.). Häradet väster om Glemmen hd heter *Onsøy* och hit kan också det gamla *Óðinssalr* sannolikt lokaliseras (BØ 11 s. 17 ff., 210). Om heliga platser kan även namn som *Vesten* (BØ 14 s. 67 f., 417) minna, liksom gamla namn på *-lund* (*Lund*). Bland dessa sistnämnda fäster jag mig vid *Guslund* (BØ 15 s. 266 ff.) och förklaringen av detta namn. De äldsta belägg som anförs är *Gudislundum* 1397, RB, a *Gudislu(n)dh* 1440, och förleden skrivs tvåstavigt *Gudis*-, *Gudes*- under medeltiden. *Guslund* uttalas med akut accent, vilket, som tydligt framhålls, tyder på att förleden varit tvåstavig, något som alltså stämmer med de medeltida belägen.

Emellertid förklaras namnet som en sammansättning **Guðslundr*, där förleden, gen. sing. **Guðs*-, fått inskott av en stödvokal. Mot en tidigare framställd förklaring, enligt vilken förleden vore gen. **Guðvés*- av ett mansnamn *Guðvér* (jfr fsv. *Gudhir*, **Gydhir*), anförs att *Guslund* < *Guðislund(a)r* är ett kultnamn, och då måste man trots

den akuta accenten utgå från »svarabhaktiformen av det énstavede **Guðs*» (s. 269). Detta skulle inte bara gälla *Guslund*, utan även østfoldnamnen *Gusland* i Hobøl (j Gudislundum, RB, Gudirslund(h), Gudirs lund 1401, BØ 1 s. 82 f.) och *Gusland* i Enebakk (i Gudislundi, RB, a Gudislund 1403, NG 2 s. 224).

Detta förefaller mot bakgrund av såväl belägg som uttal mindre övertygande. *Guslund* syftar säkert på en helig plats, men det tvingar inte till slutsatsen att förleden är **Guðs*-. Det västgötska *Gösslunda* (Gýthislvnda 1254 or.) erbjuder en nära parallell (se SOSk 8 s. 10, Elmevik i OUÅ 2003 s. 73 ff. m. hänv.). Det diskuterade mansnamnet, rsv. **kupuir**, fsv. *Gudhir*, **Gydhir*, fvn. *Guðvér* < **Guð(a)wiðar*, har av John Kousgård Sørensen (i Danske studier 1989 s. 11) förklarats återgå på en gammal beteckning för 'hednisk präst' och Lennart Elmevik (a.a. s. 76) anser att det »allvarligt bör övervägas» om det inte är denna beteckning som ingår i *Gösslunda*.

Enligt Per Vikstrand (Gudarnas platser, 2000, s. 401 f.) är det ovanligt att gen. sing. *Guds*- ingår i förkristna ortnamn. Vikstrand anför från Mälardalskapen bara det försvunna sörmäländska *Gudsland* (gudzland 1535), men han nämner att det finns förkristna ortnamn på *Guds*- kring Oslofjorden.

Med allt sammantaget förefaller det mig troligast att förleden i *Guslund* (liksom i *Gusland* i Hobøl och Enebakk) är genitiv av det diskuterade ordet för 'hednisk präst'.

I den noggrant utredande BØ är det sällan som läsaren tycker att resonemang saknas. Men behandlingen av sockennamnet *Ingedal* < **Ingrardalr* (BØ 15 s. 273 ff.) hade gott kunnat vara utförligare. Vid diskussionen av det ånamn **Ingr* f., gen. **Ingrar*, som ansåts som förled i **Ingrardalr*, nämns ett av Adolf Noreen rekonstruerat **ing(r)* 'stav, stång' som skulle kunna syfta på rakt lopp, men detta förkastas av sakliga skäl. Vidare nämns, att Sophus Bugge (i NE s. 118 m. hänv.) föreslagit att ånamnet vore en bildning till *eng* f. 'äng', något som ses som ett gott förslag. Men hur ett **Ingr* f. skulle kunna bildas till det redan *i*-omljudda *eng* utreds ej. En kontroll hos Bugge visar att han väl tänkte sig ett analogiskt *i*-omljud som i *gista* (en biform till det *i*-omljudda verbet fvn. *gesta* 'gästa') till *gestr* eller i älvnamnet *Nitja*, som han ser som en avledning till det *i*-omljudda *net* 'nät'. Här kunde BØ ha hjälpt läsaren bättre.

Emellertid föreslår BØ en annan möjlighet att härleda **Ingr*: Det otvivelaktigt mycket gamla namnet »kan ha oppstått som en laging med analogisk *i* til norrønt **angr* m, som er vanlig i fjordnavn». Detta **angr* förklaras ha en ursprunglig betydelse 'böjning' och vara bildat till roten germ. **ang-* 'böja'. **Ingr* skulle då kunna betyda 'den svingete, buktende'. Men på vilka grunder man kan anta en analogisk bildning kommenteras ej.

Såvida det här skulle vara fråga om en ny avljudsform i tidigt germanskt språk, hade en hänvisning till t.ex. art. *finger* hos Bjorvand & Lindeman, Våre arveord, varit upplysande. Sådana »avljudsstadier uppkomna först i germansk tid» diskuteras av Svante Strandberg (i NoB 91, 2003, s. 158) i hans recension av första upplagan av Våre arveord. Där ger Strandberg flera exempel på fall, där man i svensk ortnamnsforskning av sakliga skäl gärna skulle anta ett **ing-*, detta emellertid med innebörden 'trångt ställe i vatten; sund' o.d., i »avljudsförhållande» till det **ang-* som exempelvis finns i adjektivet fvn. *ongr* 'trång'.

Läsningen av BØ-banden är en nöjsam upplevelse och ett uppfordrande och lärorikt studium. Det är stimulerande att få följa med genom Østfolds socknar och ta del av rådets rika ortnamnsskatt.

Olof Karsvall: Utjordar och ödegårdar. En studie i retrogressiv metod. 445 s. Uppsala: Swedish University of agricultural sciences 2016. (Acta Universitatis agriculturae Sueciae 2016:92.) ISBN 978-91-576-8686-2, e-ISBN 978-91-576-8687-9.

I november 2016 lade Olof Karsvall fram sin avhandling *Utjordar och ödegårdar. En studie i retrogressiv metod*. Det är inte en avhandling som direkt griper an de stora frågorna inom namnforskningen men där finns ändå mycket av intresse för en namnforskare, kanske framför allt när det gäller frågan om namnkontinuitet vid ödeläggelse. Redan från början måste jag dock påpeka att avhandlingen ibland är lite svårläst på grund av alltför många språkliga slarvfel. Kanske är detta något som mest stör en språkforskare, men det förekommer passager som inte helt lätt kan förstås, då stavnings- eller syftningsfel fördunklar texten. Även layouten är ibland mindre bra, som när bildtexten hamnat på en annan sida än själva bilden. Detta till trots är det en mycket intressant och gedigen avhandling.

Avhandlingens syfte (s. 12) är tredelat: »att beskriva och definiera det viktiga och svårtydda begreppet utjord», »att visa på företeelsens omfattning och beskriva utjordarnas karaktär» och »att utreda bakgrunden till utjordarna, det vill säga orsakerna till varför oobebyggda enheter bildats, och klargöra hur de förhåller sig till äldre ödeläggelse». Redan i avhandlingens titel redovisar Karsvall hur han ska uppfylla sitt syfte: han ska utreda utjordarna med en retrogressiv metod. Den retrogressiva metoden är kanske inte allmänt känd, men bör inte vara obekant för en namnforskare, och jag hade uppskattat om den hade presenterats mer utförligt i avhandlingen. Det finns dock en hänvisning till en tidigare artikel av förf. (*Historisk tidskrift* 2013:3 s. 411), där han säger att »[r]etrogressiv metod går ut på att analysera äldre förhållanden med hjälp av yngre källmaterial». I avhandlingen är målsättningen också att utveckla denna metod, och även om förf. oftast redovisar hur han har använt yngre material för att ge möjliga eller troliga förklaringar till äldre fenomen, har jag lite svårt att se hur det utvecklar metoden.

I inledningen presenterar Karsvall syfte, metod, material och tidigare forskning på ett tydligt sätt. Materialet är hämtat från kamerala källor, framför allt Vasatidens jordböcker och de äldsta storskaliga eller geometriska kartorna från 1600-talet. En stor del av beskrivningen av materialet finns i en bilaga (bil. 1) och detta är till stor nytta för den som inte är så insatt i källorna. Utjordar omnämns i dessa källor på olika sätt och tidigare forskning har enligt förf. inte riktigt tagit ett samlat grepp om fenomenet utjord. Den definition av utjord som Karsvall tar som utgångspunkt är den i NEn, formulerad av Staffan Helmfrid. En utjord är enligt denna en »oobebyggd jordbruksfastighet eller annan skiftesenhet omgiven av andra jordägares mark, vanligen för liten att i äldre tid ha mantalstaxerats men med andel i byn vid skifte» (s. 11). Karsvall (a.st.) tillägger efter Helmfrid: »Utjordar som fanns på 1500-talet och senare har ofta visat sig vara gårdar som ödelagts under medeltiden.»

Efter en genomgång av tidigare forskning, med en tyngdpunkt i ödegårdsforskningen, visar Karsvall att det finns fyra tidigare etablerade teorier kring utjordarnas ursprung eller uppkomst: att de är medeltida ödegårdar, att de är nyodlingar, att de beror på arvsdelningar eller att de är kyrkodonationer. Det är endast den första teorin som han håller för trovärdig, och i de följande kapitlen går han igenom olika argument och indicier för att utjordarna verkligen är medeltida ödegårdar.

Det första kapitlet är en statistisk genomgång av alla utjordar i Sverige omkring år

1640. Som jämförelsematerial ingår dessutom statistik över bebyggda hemman för samma period. Det är ett stort material som Karsvall tar sig an, och till sin hjälp har han en databas som utvecklats i ett projekt om de äldre geometriska jordeböckerna, i vilken han kunnat göra sökningar på utjordar i hela det karterade området (se karta s. 46). Totalt finner han ca 1 600 utjordar, och då baserar han inte antalet på enbart dem som omtalas som *utjord* utan gör en manuell genomgång av hela materialet för att identifiera troliga utjordar. Redan här skulle man egentligen vilja ha en definition av vad Karsvall ser som en utjord, men begreppsanalysen kommer istället sist i avhandlingen. Resultatet visar att utjordarna framför allt finns i östra Mellansverige, huvudsakligen på slättbygden, att de i de flesta fallen är jämförbara med mindre hemman, att de brukades som åker eller äng samt att de förekommer inom alla ägokategorier, dvs. är av frälse-, krono- eller skattenatur. Dessa resultat visar enligt förf. att utjordarna inte kan ha tillkommit som nyodlingar, arv eller kyrkodonationer.

I kap. 2 undersöks utjordarnas form och karaktär, alltså hur de ser ut, om det finns mönster och om de verkligen är så heterogena som har påståtts i tidigare forskning. Förf. delar in utjordarna efter vilken rumslig nivå de förekommer på: bynivå, gårdsnivå eller åkernivå. På gårdsnivå, där de flesta utjordar i materialet finns, kan han särskilja tre grupper: särägoblock, där utjorden ligger som ett samlat jordstycke, byamålsutjord, där utjorden förekommer inom ett reglerat tegskifte samt utjord som en samling av enskilda jordar eller tegar. De som tillhör den första gruppen har inte sällan ett namn som skulle kunna peka på en tidigare bebyggelse. Karsvall ger många exempel på de olika utjordsgrupperna, och han kommer fram till att den viktigaste och vanligaste typen är byamålsutjordarna. Denna grupp närstuderar han i kap. 3, där han väljer Lysings härad i Östergötland som geografiskt undersökningsområde. Området är valt eftersom det är särskilt väl karterat omkring 1640 och dessutom bevisligen har haft solskifte, dvs. gårdarna i byarna har varit klart reglerade och marken har indelats i en tydlig ordning efter gårdarnas storlek och inbördes ordning. Karsvall visar övertygande att denna typ av utjordar bör vara ödegårdar. Utjordarna är nämligen fast i solskiftets struktur, och även om utjorden bebyggdes eller delades upp mellan grannar låg dess jord kvar i den ordning som solskiftet påbjöd.

En något ny inriktning tar avhandlingen i nästa kapitel, där det istället är utjordarnas ålder som undersöks. För denna undersökning fokuserar förf. på en socken, Alunda i Uppland, och går där igenom jordeböcker 1540–1640 för att sedan kontrollera de uppgifter han finner mot dem han kan hitta i de äldre geometriska jordeböckerna. Även i detta kapitel ges många olika exempel liksom statistik över utjordarna, och slutsatsen blir ungefär densamma som i tidigare kapitel: utjordarna tycks ha varit gårdar som sedan kan ha delats upp i mindre enheter. Dessutom tycks det inte tillkomma eller försvinna särskilt många utjordar under en period på hundra år. Tidsmässigt bör utjordarna ha kommit till före 1540, menar Karsvall, men exakt när går inte att spåra i källorna.

I det nästföljande kapitlet tar förf. ett fastare grepp om ödegårdarna under 1500- och 1600-talen och visar att de gårdar som lades öde under denna period inte vanligtvis blir kallade för utjordar. Det sker en stor ödeläggelse under denna period, men ändå ökar inte utjordarna. Exempel ges från Uppland, Ångermanland och Finland, där en stor ödeläggelse tycks ha skett. Även Öland och ödeläggelse, som kan kopplas till krig, ges utrymme för att visa att ödeläggelse under denna period inte ledde till att fler utjordar skapades. Ett något överraskande inslag är avsnittet om en enskild lantmätares rannsaking, där förf. lämnar kartanalyserna och statistiken och istället ger exempel på konflikter som har uppstått kring ödegårdar. Genomgången av ödegårdar under 1500- och 1600-talen visar på stora likheter mellan periodens ödegårdar och det som kallas

utjordar. Förklaringen till att ödegårdarna inte kallas utjordar, har enligt Karsvalls mening sin bakgrund i att kronan från och med 1500-talet hade bättre kännedom om de olika gårdarna, och kronans mål var givetvis att behålla så många skatteskyldiga gårdar som möjligt. Detta fick till följd att ödegårdarna behöll sin status och inte omvandlades till utjordar (som hade en lägre beskattning).

Det sista kapitlet innehåller en diskussion om begreppet och termen *utjord*, men utifrån en språklig synvinkel blir detta kapitel något luddigt. Förf. tycks inte kunna hålla isär begrepp, term och ord, vilket gör att man ser meningar som »ordet *utjord* är bildat utifrån det fornsvenska uttrycket *omäga*» (s. 299) eller »termen *utjord* är utvecklad från ett fornsvenskt *um* (om) och *jord*, omväxlande skrivet *omäga* och *omjord*» (s. 303). Det är ett intressant kapitel och förf. diskuterar egentligen genomgående begreppet eller fenomenet *utjord* men ibland är det svårt att hänga med i tankegångarna, när man inte riktigt förstår om det är ordet eller begreppet han menar. Han tar exempel från fler källor än tidigare, bl.a. landskapslagarna, och man önskar att ännu mer tid och kraft hade ägnats åt en språklig förklaring av begreppet *utjord*, men det hade nog kunnat bli en egen avhandling.

I sammanfattningen klargör Karsvall hur han tänker sig att utjordar har uppstått: under senmedeltiden har gårdar ödelagts, och under 1400-talet återuppodlas vissa, medan andra delas upp. Uppdelningen fortsätter under 1500-talet, då också termen *utjord* blir vanlig för att beskriva dessa ägor. Det som under 1500- och 1600-talen benämns som *utjord* är alltså sällan en hel ödegård utan delar av en tidigare gård. En sista fas som många utjordar genomgår innebär omstrukturering och i vissa fall ny bebyggelse. Särskilt intressant utifrån ett namnperspektiv är två av bilagorna: den ena innehåller namn på utjordar i de äldre geometriska jordeböckerna och den andra kallar förf. för utjords-termer. I den senare förklarar han olika ord som har använts (och hur) om utjordar i Vasatidens jordeböcker och på 1600-talets lantmäterikartor. I denna lista kan man finna många ägonamnselement, och även om förf. inte ger en etymologi kan man se hur orden användes under 1500- och 1600-talen. Sammantaget har alltså Karsvall genomfört en stor arbetsinsats för att försöka förstå och förklara utjordar under 1500- och 1600-talen. Det finns många bra exempel och tydliga kartor och tabeller som den intresserade får ta del av. Även om man som namnforskare inte alltid håller med om de slutsatser som förf. drar när det gäller själva namnen på utjordarna, innehåller avhandlingen mycket av intresse om man funderar kring frågor om namndöd och namnkointinitet.

Elin Pihl

Det medeltida Sverige 2. Södermanland 5. Oppunda härad. [Av] Kaj Janzon. 394 s. Stockholm: Riksarkivet 2016. ISBN 978-91-87491-17-7.

DMS 2:3. Jönåkers härad. Nyköpings stad utgavs 2013 med Kaj Janzon som författare. År 2016 avslutade Janzon arbetet på DMS 2:5, i vilket hela det vidsträckta Oppunda härad behandlas. I den senare volymen medverkar Hanna Källström med kyrkobe-skrivningar och Christian Lovén med kartor och en framställning om Julita klosters historia. Mot bakgrund av häradets omfång måste utgivningstakten betecknas som mycket tillfredsställande.

Till Oppunda härad räknades vid medeltidens slut de tre Villåttingesocknarna Flen, Forssa och Årdala och en del av det nutida Jönåkers härad. På 1700-talet delades det väldiga Vingåker i en västlig och en östlig del; Västra och Östra Vingåker omfattar tillsammans en större yta än t.ex. härad som Hölebo, Västerrekarne och Åker, och i Oppunda påträffas flera andra av landskapets allra största socknar. Där fanns intressant nog ingen stad under medeltiden. För sin tillkomst har området två städer, Flen och Katrineholm, att tacka det under 1800-talet påbörjade järnvägsbyggandet i Sverige.

I sitt förord till Oppundadelen framhåller Claes Gejrot bl.a. att vissa detaljer i tillämpade principer skiftar mellan olika utgivna DMS-volymer. Det kan således vara klokt att inte nöja sig med studiet av inledningar i tidigare utgivna delar.

Så några kommentarer rörande lokaliseringar eller identifieringar. Ett belägg *in Thooltum* 1346 1/8 har (s. 199) förts till *Tolfta* i Lerbo sn men torde i stället avse gårdnamnet *Tovhulta* i Västermo sn (*Jn towlthom* 1331 SD 4 s. 244, *Thoholtha* 1535 OAUjb). En ljudutveckling **Tovhulta > *Tovulta > *Toulta > *Tolta* framstår inte som orimlig (och givetvis inte heller **Tov(h)olta > *Tolta*). Pergamentsbrevet i fråga, tillhörande Ängsöarkivet och utfärdat i »husabo holmom», innehåller också belägg för ortnamnen *Genne* och *Kärsa* (nu försvunnet) i Östra Vingåker. Att dessa i urkunden icke lokaliserade belägg saknas under *Genne* (s. 283) och **Kärsaa* (s. 291) i DMS 2:5 är knappast något man kan klandra utgivaren för. Se om *Genne* S. Strandberg i *Probleme der Namenbildung* (Uppsala 1988) s. 24 f. och om *Kärsa* densamme i *Östra Vingåker – en sockens historia* (2004) s. 136.

Som ett egentligt misstag kan man inte heller beteckna utelämnandet av gårdnamnet *Skramsbol* i Lerbo sn. DMS 2:5 redovisar (s. 197) ett *Kranzboll* 1435 ur A 15 (SRA). Att detta *Kranzbol* av allt att döma avser den bebyggelse som senare kallas *Skramsbol* är förvisso inte lättfunnet; se vidare S. Strandberg i Allan Rostvik den 22 mars 1990. En hyllningsskrift (1990) s. 114 f. Beträffande förhållandet mellan formerna *Skramsbol* och *Kranzbol* må här i all korthet erinras om utvecklingstendensen *-ms- > -ns-* (A. Noreen, *Altschwedische grammatik*, 1904, s. 213), om den sörmländska dialektformen *korsten* för *skorsten* (T. Ericsson, *Grundlinjer till undersökningen av Södermanlands folk mål*, 1914, s. 137) och om att belägget *kranzboll* i A 15 också kan läsas som *kramzboll*.

En skrivning *Bredhenæs* 1439 har förts till bynamnet *Brene* i Vingåkers huvudbygd (s. 280) men torde i stället tillkomma gårdnamnet *Brenäs* i den östgötska grannsocknen Skedevi. *Brenäs* ligger vid södra stranden av sjön Tisnaren, ej långt från Beckershovsnäset vid sjöns norra sida (T 9G NV). Brevet i fråga (1439 28/1 SRAp or.) berör en tvist om egendom nära Beckershov (tidigare *Ramninge*) med Julita kloster som en av parterna. En *Swen aarte j bredhenæs* åberopas som vittne i detta rättsfall, om vilket SMR 880, P. G. Stensland, *Julita klostets godspolitik* (1945) s. 22 f. och S. Strandberg i *Vårt Östra Vingåker. Östra Vingåkers hembygdsförening. Årsskrift 2015* s. 16 f.

Med glädje låter man blicken vandra över de många sidorna med deras intressanta innehåll i den anmälda volymen. Det är nu mer än femtio år sedan jag själv inledde min verksamhet som ortnamnsforskare med en undersökning i Oppunda härad. Min kontakt med detta område har aldrig brutits. Mycket i DMS 2:5 är mig naturligt nog bekant, men om det förunnas mig att även framdeles forska kring häradets ortnamn, kommer DMS 2:5 att vara en viktig och uppskattad följeslagare i arbetet. Tack alltså till Kaj Janson och Riksarkivet för ännu en värdefull del av Det medeltida Sverige.

Svante Strandberg

Namn i det fleirspråklege Noreg. Redigert av Gulbrand Alhaug & Aud-Kirsti Pedersen. 363 s. Oslo: Novus forlag 2015. ISBN 978-82-7099-775-6.

Namn i det fleirspråklege Noreg är en antologi vars syfte och målgrupp inte explicit anges i redaktörernas introduktion. Innehållsligt ligger antologins fokus i första hand på namnskick och namngivning hos de nationella minoriteterna kväner, skogsfinnar, det s.k. romanifolket (no. *romanifolk*, sv. *romer*) samt hos urfolket samer med Nordnorge som huvudsaklig undersökningsregion. Med detta sagt bör det poängteras att två av Norges officiella minoriteter, judar och romer (no. *romer*), har hamnat utanför, samtidigt som bokens räckvidd vidgas både ämnesmässigt och geografiskt genom bidrag om namn i norskt teckenspråk, invandrade personnamn och utländsk inverkan på förnamn i Norge. Antologin kan bäst beskrivas som en lärobok i ort- och personnamnsforskning, där historiskt sett flerspråkiga områden i Norge står i centrum.

Antologin består av 13 artiklar som samlats i tre delar. Boken inleds med en ortnamnsdel som omfattar fyra bidrag (109 s.). Efterföljande del består av två artiklar som behandlar både ortnamn och personnamn (46 s.). Sju artiklar konstituerar bokens avslutande del, som uteslutande ägnas åt personnamn (152 s.). I förordet uppmärksammar redaktörerna att tillvägagångssättet öppnar för viss överlappning i artiklarnas innehåll, då t.ex. finsk invandring i Norge skildras två gånger, först i ortnamns- och sedan i personnamnsdelen. Boken inleds med ett förord och avslutas med ett tredelat register: ämnesregister, namnregister och terrängordsregister. Trots att boken är relativt nyutkommen upplyser redaktionen att de flesta artiklarna skrevs redan 2010 (Odd-Inge Schröders artikel om namntecken så tidigt som 2007), vilket framgår av de inlämningsdatum som uppges i slutet på dessa bidrag. Här recenserar enbart artiklar med ortnamnsfokus.

I det första ortnamnsbidraget behandlar Aud-Kirsti Pedersen s.k. norska ortnamn i Nord-Troms, ett område där norska, samiska och kvänska kommer i kontakt. Empiriskt bygger artikeln på ett ortnamnsmaterial insamlat genom intervjuer med en- och flerspråkiga informanter på 1980-talet. Med norska namn avses här de namn av varierande språkligt ursprung som förekommer i norska kontexter i intervjuerna. Artikeln täcker ett brett urval av teman, ett upplägg som återkommer i flera av antologins bidrag, från ett slags introduktion till kontaktonomastik och redovisning av fem olika typer av norska namn till standardisering av samt attityder till fonologiskt anpassade lånenamn. Merparten av artikeln ägnas åt s.k. överförda namn (lånenamn i traditionell terminologi), olika s.k. lånesätt, vilka presenteras i modellform, samt fördelningen av lånesätten i olika delar av Nord-Troms och de faktorer som möjligen lett till den aktuella fördelningssituationen. Bidraget bygger på mer än tre decennier av vetenskaplig forskning och ger en empiriskt förankrad, nyanserad och detaljrik bild av regionens namnskick och bosättningshistoria. Artikeln saknar dock i princip en bredare teoretisk och metodologisk översikt, alltså både en kontaktlingvistisk och en kontaktonomastisk sådan. Bakgrunden till Pedersens modell och arbetsmetod skulle förtjäna mer uppmärksamhet. Det tas t.ex. upp enbart tre lånesätt, s.k. fonologisk, semantisk och fonologisk-semantisk överföring, med underkategorier, trots att det av artikeln framgår att materialet uppvisar flera andra sätt att anpassa namn på, bl.a. morfologisk anpassning (s. 25). Samtidigt är materialets talspråkliga sida i stort sett osynlig, vilket exempelvis gör det svårt att avgöra vilka andra faktorer än informantens etnolekt som kan ha lett till variation i graden av fonologisk anpassning.

Samiskan, eller rättare sagt de tre västsamiska språk som talas i Norge, lyfts särskilt upp av redaktörerna som urbefolkningens språk. Kajsa Rautio Helanders artikel om sa-

miska ortnamn i Norge är i enlighet med detta den längsta framställningen i boken. Bidraget introducerar ämnen som samiska topografiska arvord, ortnamnsböjning, appellativiska namn i samiskt ortnamnsskick samt samisk namngivning, där förf. uppmärksammar fenomen som namngrupper och namnkedjor. Centralt är här resonemanget om självständig utveckling av det norska respektive det samiska namnskicket, något som beror på skillnader i namngivningsprinciper och -traditioner, där förf. på ett tydligt och illustrativt sätt visar att samer som urfolk och norrmän som koloniserande makt närmade sig namngivningen utifrån olika perspektiv. Avsnittet mynnar ut i artikelns mest medryckande del, som behandlar framväxten av norsk ortnamnspolitik i Nordnorge, toponymiskt förtryck och förtigande av samiska ortnamn. Förf. går grundligt genom de bestämmelser och instruktioner inom kartväsendet som under slutet av 1800-talet satte avtryck i Nordnorges officiella namnskick i form av exempelvis många påtvingade översättningar av samiska namn till norska. Den namnpolitiska skildringen avslutas med en reflektion kring representationen av samiska ortnamn i det offentliga rummet med anknytning till internationell forskning om språkliga landskap.

Artikeln om kvänska ortnamn och kvänsk bosättningshistoria, skriven av Irene Andreassen, innehåller flera kortare avsnitt, där ett stort antal ämnen introduceras. Bland annat behandlas namnens betydelse som historiskt källmaterial och standardisering av kvänska ortnamn. Förf. ger vidare en översikt över litteratur och digitala resurser för forskning om kvänska ortnamn. Framställningen överlappar delvis med Aud-Kirsti Pedersens artikel vad beträffar analys av lånenamn och s.k. lånesätt, då de bägge författarna förefaller utgå från samma övergripande analysram. Även här skulle man gärna se en djupare diskussion kring de använda metodologiska verktygen.

Tuula Eskeland står för ortnamnsdelens sista bidrag som behandlar namngivning i norska finnmarker. Den historiska introduktionen följs av en skildring av finnmarkerna som ett språkkontaktområde. Återigen ingår en redovisning av olika sätt att »försnorska» namn på. Den kontaktonomastiska terminologi och de klassificeringsprinciper som Eskeland använder avviker dock från både Pedersens och Andreassens. Ett av de avslutande avsnitten tar upp användningen av finska ortnamn i norsk poesi.

Rolf Theil och Odd-Inge Schröder ägnar sig i sina artiklar i första hand åt inventering av ortnamn i norsk romani respektive teckenspråk. För Theils del bygger inventeringen främst på äldre litteratur. Schröders bidrag innehåller flera spännande exempel på analogisk ombildning av ortnamn i teckenspråk.

Antologins ortnamnsdel är en samling högst läsvärda men till sitt upplägg och utförande heterogena artiklar som till synes saknar en egentlig gemensam bas utöver den uppenbara kopplingen till forskning om ortnamn och minoritetsspråk. Det faktum att varje bidrag har ambitionen att vara ämnesmässigt heltäckande gör inte sällan framställningen både ytlig och något rörig, samtidigt som det leder till en viss innehållslig överlappning. En lärobok i antologiform visar därigenom både sina starka och svaga sidor. Varje artikel kan visserligen oproblematiskt och med behållning läsas för sig, men det är lite svårt att förstå ambitionen med och logiken bakom boken som helhet. Vad beträffar urvalet av ortnamnsmaterial kan man ställa frågan varför samtliga minoriteter inte finns representerade eller varför ortnamnsskick och ortnamnsbruk hos de på senare tid invandrade grupperna inte fått något utrymme.

Alexandra Petrulevich

Navne og skel – Skellet mellem navne. Rapport fra Den femtende nordiske navneforskerkongress på Askov Højskole 6.–9. juni 2012. Redigeret af Birgit Eggert & Rikke S. Olesen under medvirken af Bent Jørgensen. 1, 2. 275, 267 s. Uppsala: NORNA-förlaget. 2015. (NORNA-rapporter 91.) ISBN 978-91-7276-090-5, 978-91-7276-091-5.

NORNA-rapporter 91 er delt i to band med til saman 542 sider. Første bandet inneheld opningsbidraget, personnamnbidrag, bidrag om andre namn, bidrag om metode og terminologi, og prosjektpresentasjonar. Andre bandet inneheld einast stadnamnbidrag. Dei to banda representerer bidrag frå Danmark, Sverige, Noreg, Finland og Island.

I band 1 finst i tillegg til det eine opningsbidraget 10 bidrag om personnamn, eitt om andre namn, tre om metode og terminologi og tre om prosjektpresentasjonar.

Nestoren i dansk stadnamngransking, Bent Jørgensen, opnar band 1 med ei sentral grense i dansk historie – den politiske, kulturelle og språklege grensa mellom Danmark og Tyskland, mellom Sønderjylland og Slesvig. I «Kongeaen og Sønderjylland» plasserer han Askov Højskole, der den femtande nordiske namneforsarkongressen vart halden, midt i den danske nasjonale grensedragingsdebatten. Jørgensen tek særleg føre seg den symbolske, språklege og praktisk-politiske rolla som «grenseelva» Kongeaen har hatt. Innlegget høver svært godt som innleiing til heile problematikken som vart teken opp på namnekongressen: *Navne og skel – Skellet mellem navne.*

Personnamnbidrag er den største bolken i band 1 med 11 bidrag – som peikar i litt ulike «grenseretningar». Katrine Kehlet Bechsgaard, Minna Nakari og Lennart Ryman studerer namn i sosiale perspektiv og viser korleis personnamnvariasjon og personnamndistribusjon skapar og representerer grenser mellom namn.

Katrine Bechsgaard er i «Forskelle inden for navngivning af børn i Danmark» på jakt etter sosiale tilhøve som styrer variasjonen i namnegjeving av barn i Danmark i dag, og kva som avgjer kva for namneval foreldra gjer og kva for namneformer foreldra prioriterer. For å avdekkja slike mekanismar nyttar Bechsgaard sosiologien til Bourdieu med vekt på habitus, kapital, felt og livsstil. Hovudkonklusjonen er at foreldra sin grunnleggjande habitus er heilt sentral og viktigare enn rådande trendar i sosiologien med vekt på individualisme og refleksivitet.

I «Finländska kvinnors namnfraser som uttryck för social tillhörighet i historiskt material» studerer Minna Nakari omtalen av kvinner og kvinnenamn som fraser i finske dokument av offisiell og privat karakter i perioden 1780 til 1930. Resultatet viser mellom anna at kvinner frå høgare sosiale lag vert omtala med så fullstendige namnefraser som mogleg, medan kvinner frå lågare sosiale lag vert omtala med mykje enklare namnefraser. Også når det gjeld omtalen av gifte og ugifte kvinner, er det skilnad i den syntaktisk-semantiske strukturen i namnefrasene. Slike skilnader i namnefrasene i omtalen av kvinner med ulik sosial posisjon er tydelegare i dei offisielle kjeldene enn i dei uformelle og private.

Lennart Ryman studerer i «Namnfraservariation och sociala gränser i det senmedeltida Stockholm» namnevariasjon og sosiale grenser i eit namnemateriale frå seinmiddelalderen i Stockholm. Kjeldene er namnefraser i såkalla tänkebøcker ('minnebøker') – protokollar frå Stockholms rådhusrett der ein førte inn ulike slags opplysningar, t.d. om huskjøp, ekteskapstvistar o.l. – frå 1483 til 1492. Som Nakari finn også Ryman skilnader i namnefrasene i omtalen og den sosiale strukturen i samtida. I tillegg til slike sosiale samanhengar finn Ryman sekundære funksjonar i namnefrasene som uttrykkjer mentale tilhøve med vekt på haldningar til og kategoriseringar av namneberarane.

Eva Brylla og Guðrún Kvaran studerer normative tilhøve i offisiell bruk av personnamn og korleis namnenormer skapar grenser.

Temaet i Brylla sin artikkel «Lämpliga och olämpliga förnamn» er korleis den svenske personnamnlova frå 1982 blir praktisert ut frå prinsippet om at førenamn som kan støyta eller føra til ubehag for namneberaren, ikkje skal godkjennast. Dessutan blir namn som av andra årsaker ikkje er «lämpliga som förnamn» heller ikkje godkjende. Dette er ei normativ utfordring av di nemninga «lämplig», som er uklar, vert tolka på ulike måtar og difor fører til svært varierende praksis. I eit direktiv frå 2009 står det at ein skal undersøka om det finst rom for å ta større omsyn til den einskilde si interesse i val av namn. Kva dette vil føra til, er heilt usikkert. Framlegget til Brylla er at færre instansar bør delta i namneprossane og at språk- og namneekspertise må få større plass i namnehandsamingane.

Guðrún Kvaran tek i «Tilladte og ikke tilladte personnavne på den offisielle islandske navneliste 2009–2011» føre seg den nye islandske personnamnlova av 1997 og dei krava den set til islandske føre- og mellomnamn på bakgrunn av dei avgjerder som den såkalla «mannanafnanefnd» ('personnavnenævnd') har gjort i åra 2009–2011. Utfordringa er eit aukande ynskje om utanlandske namn, også mellom islendingar. Desse fylgjer ikkje islandske rettskrivingsreglar, og det ser ut som om dei får ei særhandsaming i høve til heimlege namn som ikkje er frekvente nok. Konklusjonen er at det sakte men sikkert kjem fleire mellomnamn, og at det manglar reglar for korleis dei skal bøyast. Ynskje om slektsnamn kjem inn bakvegen, sjølv om målet var det motsette. Kvaran hevdar difor at lova av 1997 er mangelfull og at det må koma ein revisjon.

Katharina Leibring, Gudlaug Nedreliid og Riitta Rajasuu studerer namnestrukturelle og namnekomposisjonelle grenser.

Den klassiske problemstillinga om kvar grensa går mellom namnevariantar og ulike namn, er temaet til Katharina Leibring i «Variantformer eller ulike namn? Vid lemmatiseringens vägskäl». Ho tek utgangspunkt i svenske namnesamlingar frå tidlegmoderne tid, grovt sett frå 1500–1800-talet då det ikkje var så klare reglar for lemmatisering av personnamn som i seinare tid. Særleg har ho studert skilnaden mellom ulike forskarar å lemmatisera på i høve til namnas normalisering. Desse hovudoppfatningane dominerer: namneetymologisk samanheng, namnerytme, uttale, namngjevarane sine intensjonar og om namneformene i dag blir rekna som eitt eller fleire namn. Konklusjonen er at nyare granskingar som er bygde på store namnekorpus, trekkjer inn diskusjonar om normalisering og lemmatisering, noko som fører til større innsikt i og betre kunnskap om distribusjonen og funksjonen til førenamna i eldre tid.

Gudlaug Nedreliid studerer i «Vidar Jacob og Laila Aase» tilhøvet mellom førenamn og førenamnslike etternamn, som *Benedicte Adrian* og *Anders Magnus*. Nedreliid har nytta Norsk etternamnleksikon og databasen Kor mange heiter (SSB) som kjeldegrunnlag. I norsk samanheng har det tradisjonelt funnest få slike namn, men omfanget aukar på med kontakt med andre kulturar og språk. Og særleg har fridomen til å nytta førenamn som etternamn vore større for utanlandske foreldre. Det same gjeld etternamn nytta som førenamn – mellom anna *Anker*, *Jæger* og *Lorang* – som det har vore kjempa mot å nytta i Noreg fram til seint på 90-talet då dei vart godkjende som førenamn. Konklusjonen er at også i Noreg vil det bli mindre skarpe grenser mellom førenamn og etternamn, men så lenge namnelova har eit generelt forbod mot å nytta etternamn som førenamn, vil det blokkera for bruk av tradisjonelle norske etternamn som førenamn.

Fleirnamnsystem i regional og sosial samanheng sett i eit diakront perspektiv representert ved dei tre finske byane Kuopio, Uleåborg og Åbo er temaet i artikkelen «Fler-

namnsystemet i Kuopio, Uleåborg och Åbo 1725–44 och 1825–44» til Riitta Rajasuu. Det diakrone perspektivet representerer 100 år og er knytt til barn som er fødte 1725–44 og 1825–44. Det finst tydelege skilnader knytte til region og kjønn. Det er stor skilnad i distribusjonen av fleirnamnsystem mellom den første og andre perioden i alle tre regionar. Det er ein tydeleg trend bort frå eitt-namnsystem i den første perioden til fleirnamnsystem i den andre perioden. Distribusjonen mellom gutar og jenter i dei to periodane er rimeleg lik, men i Kuopio og Uleåborg er det nokre fleire jenter enn gutar som har fleirnamnsystem i den andre perioden. Mest interessant er at det meir perifere Kuopio har høgare distribusjon av fleirnamnsystemet enn den meir sentrale byen Uleåborg.

Siv Rasmussen og Torodd Kinn studerer geografisk personnamndistribusjon. For så vidt høyrer også Riitta Rajasuu sin artikkel til denne gruppa.

Siv Rasmussen studerer i «Navn i det nordlige Sápmi på 1500–1600-tallet – eller historien om navnene som forsvant» namndistribusjonen i den nordlege delen av Sápmi, Sameland, på 1500- og 1600-talet, og set dei tre namnekategoriane samiske namn, kristne namn og nordiske namn i fokus. Det er klar nedgang i bruk av samiske personnamn på 1500- og 1600-talet. Dette vert sett i samanheng med kristningsprosessen der samiske namn vart vurderte som heidne. Etter kvart aukar mengda av helgennamn og nordiske namn. I det norske namnematerialet held mange samiske namn seg, og ein-skilde namn har vore nytta her heilt fram til i dag. I dei svenske skattelistingene forsvann derimot dei samiske namna. Konklusjonen er at det har vore ein sterk tradisjon heilt attende til mellomalderen med dobbel namngjeving, ein samisk og ein «nordisk», slik at ein i skattelistingene frå 1500-talet og framover i hovudsak har utelate dei samiske namna.

Torodd Kinn ser i «Mannsnamsgeografi i Noreg i 1801» på mannsnamndistribusjonen i Noreg med utgangspunkt i folketeljinga av 1801 ved hjelp av statistisk klyngjeanalyse. Klyngjeanalysar har ikkje vore nytta på norsk og skandinavisk førenamnsmateriale før Kinn gjorde to slike analysar i 2011 av namn langs norskekysten frå Sunnhordland til Nordmøre. Då kunne han identifisera namnregionar som i grove trekk avspeglar administrative område. Bergen by skilde seg klart frå bygdene, og kyststroka klart frå dei indre bygdene. I denne artikkelen har han gjort tilsvarende granskingar for heile Noreg med fokus på mannsnamn. Resultatet er klare namnregionar. I tillegg til namnregionane vert det identifisert ei overregional bygruppe. Regionsstrukturen i personnamndistribusjonen vert tolka som resultat av sosiokulturelle tilhøve, i motsetnad til resultatane frå europeisk slektsnamnsgransking der kommunikative og biologiske tilhøve vert tolka som årsaksfaktorar.

I kategorien Andre namn finst det eitt bidrag, Anita Schybergson sin artikkel «Nationella, språklige och sociala gränser i det finländska nautonomastikonet» om ulike grenser i det finske nautonomastikonet, dvs. det finske skipsonomastikonet. Schybergson konsentrerer seg om nasjonale, språklege og sosiale grenser i nautonomastikonet. Materialet er hovudsakleg henta frå finske skipskalendrar og oversyn over Finlands handelsflåte. Resultatet er at det finst skarpe nasjonale og sosiale grenser. Mange av namna vert nytta internasjonalt og same namn vert nytta i ulike sosiale grupper. Berre språkleg skil det seg ut skarpare grenser, i hovudsak på grunnlag av semantiske tilhøve.

Peder Gammeltoft, Carl-Erik Lundblad og Staffan Nyström har levert framstillingar innoom metode og terminologi.

Skiljet mellom tolking og fortolking er temaet til Peder Gammeltoft i «I skillet mellom tolkning og fortolking». Utgangspunktet er korleis namnetolkaren tolkar og formidlar tolkinga, og ikkje minst korleis tolkinga blir forstått av publikum. Hovudfoku-

set blir lagt på at premissane bak tolkinga blir presenterte tydeleg og klart. I denne samanhengen diskuterer Gammeltoft omgrepa *tolka* og *fortolka*, og han avgrensar stadnamntolking som ei sikker belagt utgreiing av det språklege opphavet, medan ei stadnamnfortolking er ei forklaring som kan vera opphavet til stadnamnet ut frå i hovudsak ikkje-språklege kriterium. Særleg peikar han på korleis innforståttheit kan prega formidlinga av opphavet til stadnamna, noko som kan vera frustrerende for ikkje-fagfolk. Desse problemstillingane illustrerer han ved døme frå dansk og skotsk namnegransking.

Carl-Eric Lundbladh si problemstilling i «Prototypisk namndefinition» er å avgjera skilnaden mellom namn og dei språklege uttrykka som ikkje er namn. For å løysa dette problemet nyttar han ei prototypisk, semantisk skildring for å identifisera kjernen i namnet og kva som er meir grenseområde. Andre nordiske granskarar har inspirert til dette avgrensingsarbeidet, men det er særleg Willy van Langendonck som har vore hovudinspiratoren. Som konklusjon på analysen set Lundbladh opp fem punkt, der det første karakteriserer kjernen, medan dei andre ligg lengre frå: 1. Monoreferentiella uttrykk utan betydelse, 2. Uttrykk betecknande icke vardagligt ämne, 3. Namn i en icke lexikaliserad utvidgad användning, 4. Namn som ofta har en lexikaliserad utvidgad användning om individer/exemplar som tillhör den betecknade klassen, og 5. Instabila beteckningar för abstraktioner.

Grenseområdet mellom eksonym og endonym er utfordringa i artikkelen «Exonym, endonym eller någon annan -nym? En omtvistad terminologisk gränsdragning» til Staffan Nyström. Nyström gjev mange døme på bruken av endonym og eksonym både i nordisk samheng, og i meir politisk spente område, som i havområdet mellom Japan, Sør-Korea og Nord-Korea, og i Persiabukta. Nyström presenterer tre ulike måtar å forstå termene endonym og eksonym på: modellar utarbeidde av Naftali Kadmon frå Israel, Peter Jordan frå Austerrike og briten Paul Woodman. Særleg Jordan sin modell har Nyström stor sympati for hovudsakleg på grunn av at Jordan ønskjer å trekkja inn sosiologiske, juridiske, kulturgeografiske og politiske aspekt – noko som vil auka forståinga av korleis namn vert skapte, traderte og nytta – men det språklege aspektet vert likevel det mest sentrale for Nyström.

I band 1 vert det dessutan presentert to prosjekt av respektive Bo Nissen Knudsen om digitalisering av Danmarks Stednavne og av Eva Brylla og Birgit Eggert, og dessutan av Gulbrand Alhaug, om NORNAs personnamnterminologiprojekt.

Bo Nissen Knudsen gjer i «Danske stednavne på den digitale vej» greie for utfordringane med DigDag-prosjektet, Digitalt atlas over Danmarks historisk-administrative geografi, og med digitaliseringa av Danmarks Stednavne (DS). Utfordringa for DigDag-prosjektet er dei mange endringane som over tid er gjorde med ulike historiske-administrative inndelingar, den siste så seint som i 2007 då amta vart avskaffa. Utfordringa med digitaliseringa av DS er at dei ulike banda i serien ikkje er blitt til etter ein overordna plan, men dei har vore styrt og utgitt etter ulike meir eller mindre eksplisitte prinsipp. Målet med DigDag-prosjektet og digitaliseringa av DS er å gjera kjeldematerialet tilgjengeleg for forsking og å nytta det innsamla materialet i nye samanhengar. Digitaliseringa av DS er enno ikkje avslutta, og målet er å skapa eit digitalt produkt som er meir einsarta og komplett enn det den trykte serien er.

Eva Brylla og Birgit Eggert presenterer i «NORNA:s personnamnterminologiprojekt/NORNAs personnavnterminologiprojekt: Projektets historia/Projektets historie» historikken bak NORNAs personnamnterminologiprojekt og går attende til ideen som oppstod i 2002 og første gongen arbeidsgruppa møttest i 2003. Utgangspunktet var språk i terminologi og at same termar vart nytta med ulikt innhald, og målet var å gje

eit bilete av termbruken i moderne personnamnforskning i Norden. Prosjektet har avdekket store skilnader i føresetnadane landa i mellom og dessutan store skilnader i det ekserpererte materialet.

Gulbrand Alhaug presenterer dinest i «NORNAs personnamnterminologiprojekt: Databasen og den datatekniske tilrettelegginga» databasen og den datatekniske tilrettelegginga. Opplysningar som er med i basen er term, språk, kjelde, kjeldeår og definisjon. Alhaug orienterer om dei datapraktiske sidene ved prosjektet. Den mest praktiske ordninga ved kopling av korresponderande termar frå dei ulike språka var å ha svensk som nav. Dette har vist seg å vera eit fleksibelt system der det er råd å etablera skreddarsydde databasar. Resultatet viser at dansk namnelitteratur representerer 417 ulike termar, og av desse gjeld heile 317 berre dansk.

I band 2 er det berre stadnamnbidrag – og heile 15 slike. Emna er nokså ulike og det er vanskeleg å samla dei i mindre grupper med ei samlande overskrift.

Terhi Aniala tar i «Att identifiera platser och diskutera namn: bruket av ortnamn i samtal» føre seg eit tema som er sjeldsynt i stadnamngranskinga: bruk av stadnamn i samtale. Innhaldet i artikkelen er samla om to hovudspørsmål: 1. Korleis identifiserer ein stader ved bruk av namn? og 2. Korleis diskuterer ein namn (i ein metaspråkleg samtale)? Kjeldematerialet er intervju med fire finskspråklege 15-åringar frå Helsingfors. Samtaletemaet er Helsingfors, informanten sin eigen bydel i Helsingfors og informanten sine kvardagsgjere mål. Resultatet er at heimelspersonane mest nyttar stadnamn som identifikasjonsmerke på topografiske stader, og både offisielle og uoffisielle namn vert nytta. I intervju vert både stader og namn nytta. Slike granskingar avdekkjer kva for namn og namnevariantar som vert nytta i ulike kontekstar, noko som er nyttig kunnskap for namneplanleggjarar og for vår kunnskap om korleis namn vert oppfatta som ein del av språket.

Namngjeving og endring av busetjing er temaet i artikkelen «Navngivning og bebyggelsesforandring» til Sofie Laurine Albris. Hovudtemaet er tilhøvet mellom arkeologiske funn og dateringar på den eine sida og stadnamnkunnskap og stadnamnanalysar på den andre. Artikkelen byggjer på materiale knytt til utgravingane i Nybøl på Sørvestsjælland, og fokus er lagt på ein teoretisk diskusjon om tilhøvet mellom disiplinane arkeologi og stadnamngransking, med vekt på at begge er produkt av praksisar i ein bourdieusk praksisteoretisk forstand. På dette grunnlaget set Albris opp ein modell som viser tilkomsten av materialet som ein prosess der det arkeologiske materialet utgjer materielle restar av menneska sine konkrete handlingar, medan stadnamna er produkt av ein kommunikasjon om felles oppfatningar og forståingar av stader i landskapet. Slik supplerer kjeldene kvarandre og kastar lys over interaksjonen mellom landskap, menneske, busetnad og stader.

Artikkelen til Maria Mølgaard Bjørn diskuterer topografisk stadnamngransking i «Danmark – et bjergigt land?» i motsetnad til lingvistisk stadnamngransking, der utgangspunktet er at det både i Danmark og i nabolanda har vore utført få topografiske studiar. Med utgangspunkt i topografiske studiar til britiske Margaret Gelling og svenske Staffan Nyström analyserer Bjørn danske stadnamn på *-bjerg* i ei smal geografisk sone frå Ringkøbing Fjord til Velje Fjord i Midtjylland. Resultatet er at *-bjerg* vert nytta om tre topografisk karakteristiske lendeformasjonar: «klassisk bjerg», «bjerg som del af plateau» og «bjerg med næskaracter». Geografisk er fordelinga nokså tydeleg. I aust er der primært bjerg som del av eit platå. I vest er det overvekt av klassiske bjerg og bjerg med neskaracter. I den sentrale delen er situasjonen nokså brokete. Konklusjonen er at det er stor skilnad på høgdenemnande grunnord i området, men at dei

fleste busetnadsnamna med slike etterledd ligg i område med moreneavleirningar – og slike område er ofte svært kuperte.

Arkeologiske utgravingar og stadnamn er temaet til Lisbeth Eilersgaard Christensen i «Stednavne og arkæologi omkring Jelling i Østjylland». Frå 2006 er det i dette området gjort arkeologiske utgravingar som dokumenterer palisadeverk med tilhørande busetjing frå vikingstida, hovudsakleg knytt til Gorm den Gamle og sonen hans Harald Blåtann. Knytt til desse utgravingane finst det to stadnamnprosjekt. Det eine er knytt til busetjingshistorie, og det andre knytt til kva for kunnskap stadnamna gjev om emnekategoriar som forsvar, elite, førkristen religion og juridiske tilhøve. Resultatet er at stadnamna i dette området ikkje avspeglar Jelling som kongsgard, rikssamling eller religionsskifte. Fråvære av stadnamn i eit område med stor relevans for kongesetet i vikingtida vert forklart med at det må finnast andre namnegjevingsmotiv og dessutan med alderen på mark- og naturnamna i området.

Gillian Fellows-Jensen tar i «Danske navnetypers overskridelse af Danelagsgrænsen» føre seg fem ulike namnetypar som har nokså forskjellig geografisk distribusjon: namn på *-tún*, namn på *-by*, namn på *-thorp*, namn på *-toft* og namn på *-thveit*. Desse fem namnetypane representerer spor etter nordisk busetjing på svært ulik måte. Namn på *-tún*, den såkalla Grimston-type, reflekterer spreiring av nordiske førenamn, men ikkje spreiring av nordiske stadnamnelement. Namn på *-by* er spreidde meir tett enn Grimston-namna over heile Danelagen med unntak av East Anglia, og elles har dei spreidd seg over Penninane til Man og nordover til Central Lowland. Settlarar i Skotland må ha hatt med seg namnemønsteret frå Danelagen. Namn på *-thorp* har ikkje spreidd seg utanfor, men berre innom Danelagen. Også namn på *-toft* har berre spreidd seg innom Danelagen. Namn på *-thveit* har gått ut av bruk i sør nokså tidleg, medan dei var produktive i nord i vikingtida og seinare.

Casestudies frå Nordvestsjælland og Falster er grunnlaget for Johnny Grandjean Gøgsig Jabobsens «Rekonstruktion af middelalderens sognegrænser». Utgangspunktet for rekonstruksjon av soknegrenser i mellomalderen er at soknene representerer den eldste eksisterande geografiske administrative inndeling i Danmark. For forskning og presentasjon av mellomalderens kyrkjehistorie og allmenne samfunnshistorie er det difor viktig å gjennomføra ei kartlegging av mellomalderens soknestruktur – her gjennomført med ein komparativ analyse mellom Nordvestsjælland og Falster på grunnlag av skriftleg kjeldemateriale frå 1600-talet (m.a. matriklar). I denne analysen vert stadnamn trekte inn som eit analyseverktøy. Resultatet er at på grunnlag av sokneinndeling på 1600-talet kombinert med omtalar frå mellomalder og tidleg moderne tid er det råd å rekonstruera sokneinndeling i mellomalderen relativt presist. Det er først og fremst busetnader på *-torp* som har vore involverte i endringar av soknetilhøyrslø, noko som tyder på at slike endringar særleg fann stad i perifere busetnader med sein etablering.

Vidar Haslum tar i «Navnetypers geografi og kronologi. Hvor finner man de tydeligste grensene?» opp det prinsipielle spørsmålet om datering av bustadnamn og datering av busetjing. Haslum diskuterer dateringsmetode, kombinasjon av ulike metodar og granskingsområde – og det overordna spørsmålet er kvar ein kan finna dei tydeligaste grensene. Analysen byggjer på eit namnemateriale frå Agder i Sørvest-Noreg, der både lingvistiske og ekstralingvistiske tilhøve vert trekte inn. Studerte namneklassar er mellom anna *vin*-namn, *heim*-namn, *land*-namn, *staðir*-namn og *tveit*-namn. Resultatet er at *land*-gardar representerer ein ekspansjonsperiode etter at dei beste jordbruksområda er busette. Desse nest beste jordbruksområda finst i ramorenebeltet på heiane, og der er primærgardar på *-land* einerrådande.

Stadnamn kan reflektera både lokale konflikter og lokalt samarbeid – motsetningar og semjer – noko Botolv Helleland tar opp i «*Bytesbekk og Trettetjørn*», der han studerer stadnamn som motsetningsmarkørar. Helleland viser korleis slike namn er avhengige av kontekstuelle grenser, korleis dei representerer komplimentaritet og variasjon, og korleis natur og topografi verkar inn på stadnamnspråklege «grensenemningar». Forfattaren gjev også nyttige praktiske råd om korleis ein kan studera motsetningar og semjer uttrykte i stadnamn ved hjelp av ulike register, namnekorpus og ordbøker – med ein illustrerande tabell og omtale av aktuelle namnelekkar. Konklusjonen er at det semantiske innhaldet i stadnamn kan reflektera kampen om ressursane mellom ulike aktørar, og slik representera språklege overbyggnader om konsensus og konflikt til ulike tider.

Kristina Neumüller diskuterer i «I gränlandet mellan tal och skrift» tilhøvet mellom tale- og skriftformer knytte til stadnamn. Særleg oppteken er ho av onomastisk rekontekstualisering av di slike prosessar aukar forståinga vår av tilhøvet mellom munnleg og skriftleg namneform. Slike rekontekstualiseringar kan finna stad på mange plan, som mellom anna når naturnamn blir til busetnadsnamn. På eit meir grunnleggande nivå finst rekontekstualiseringar når språklege element vert rekontekstualiserte frå ein appellativisk kontekst til ein propriell. Analysen byggjer på namnedøme frå ulike svenske kjelder.

Temaaet til Annika Nilsson i «Språkliga och kognitiva gränsers inverkan på ortnamnsförändring» er korleis særtrekk ved kognitiv lingvistik og kognitiv toponomastikk verkar inn på stadnamnendringar. Hovudfokuset er korleis tolkingar og språkending kan forklarast på grunnlag av kognitive mekanismar. Nilsson tar utgangspunkt i namnet *Hjortshög*, som er ein tettstad i Skåne. Namnet er eit samansett namn som har gjennomgått mange språklege endringar. Den opphavlege tydinga må tolkast som 'Gyrths gravhög' og som gjennom seinare omfortolkingar er blitt til 'höjden med hjortar'. Konklusjonen er at ved hjelp av kognitiv lingvistik og kognitiv toponomastikk kan ein nærma seg dei tankemekanismane som ligg bak stadnamnendringar.

I «Ägonamn i gränstrakter – överlevare eller dagsländor?» tar Elin Pihl opp spørsmålet om marknamn og teigenamn representerer tradisjonar eller om dei berre er døgnfluger på grunn av at dei er spesielt utsette for namnedød og brot på namnekontinuitet. Studien gjeld om namn i grensetrakter har større overlevingspotensiale enn andre ägonamn. Resultatet viser at namn i grenseland i denne studien tvert imot har mindre sjanse for å overleva på grunn av at namnematerialet ikkje representerer høgare administrative og nasjonalt viktige grenser. Mange av grensene går gjennom skogsmark der det er få markante topografiske særtrekk, noko som kan tyda på at tydelege topografiske særtrekk er viktige for namnekontinuiteten for ägonamn.

Line Sandst studerer urbane språkgrenser i «By. Rum. Grænse. Et forstudium af sproglige byer-i-byen». Tilnærminga til Sandst er skalareduksjon der namn på tvers av historia og i synkront snitt skapar rom og dermed byar i byen, «byer-i-byen». Analysematerialet er urbane stadnamn på Nørrebro i København. I ein slik skalareduksjonsanalyse er diakrone perspektiv og etymologiske aspekt sekundære. Konstruksjonen av retoriske byrom er primær, og der er namnealder og namnekronologi sekundært. Ein analyse av denne type resulterer i at eit enkelt hjørne av Nørrebrogade kan avgrensast som tre språklege rom: «stedet med de nordsjællandske byer som forledd», «Det Mytologiske Kvarter» og «det kommunistiske rum». Ved at storbyen onomastisk sett vert redusert i skala, vert det meir oversiktleg å ferdast der.

I den heilt andre enden av eit onomastisk kontinuum, der urbane namn utgjer det eine ytterpunktet, finn vi vulkannamn, som Svavar Sigmundsson analyserer i «Stednavne og vulkaner». Sigmundsson set utmerkingslekkar i vulkannamn i fokus: *hraun*

'lavamark', *eldur* 'ild', *bruni* 'brand', *dyngja* 'skjoldvulkan', *vikur* 'pimpstein', *hver* 'kjele, gryte', *brennisteinn* 'svovl', *hrafninna* 'obsidian [= glas]', *gigur* 'krater', *námur* 'mine, gruve' og *rauður* 'rød'. Til slutt diskuterer forfattere etymologien til vulkannamna *Hekla*, *Katla* og *Krafla*. Konklusjonen er at kategorien vulkanrelaterte namn har av naturlege årsaker ikkje eksistert i det skandinaviske namnemiljøet. Dei skiljelinene som er trekte opp, har rein geologisk bakgrunn, og dei språklege elementa som byggjer namna ligg i sjølve språket og er ikkje lånord.

Inge Særheim viser i artikkelen «Stadnamn og dialektkilje» korleis lokale stadnamn som er overleverte i nedverd uttale, gjev viktig informasjon om dialektalt lydverk og dialektal lydutvikling. På denne måte gjev slike namn òg viktig informasjon og kunnskap om historiske og geografiske språk- og dialektkilje. Kjeldematerialet som Særheim nyttar i analysen er hovudsakleg frå Rogaland. Særheim gjev mange døme på korleis stadnamn er gode kjelder for innsikt i og kunnskap om morfologi, komposisjon, fonologi, leksikon og semantikk. Dessutan er dei gode kjelder for korleis språklege tilhøve vert spreidde. Slik gjev stadnamn innsikt og kunnskap om endring av dialektgrenser. Konklusjonen er at stadnamn er gode språkhistoriske kjelder av di dei representerer ulike steg i ei språkhistorisk utvikling. Dei dokumenterer språkformer, bruk, utbreiing og språkendringsprosessar.

I siste artikkelen i band 2, «Gatunamnskänedom i en tvåspråkig miljö», ser Maria Vidberg på finsk interferens når stadnamn vert nytta i svensk samtale av informantar frå Helsingfors. Granskinga viser at frekvensen av bruk av finske namneformer varierer og har samanheng med kor språkleg medvitne dei einskilde informantane er. Dei finske namna vert nytta på tre måtar: 1. Berre bruk av eit finsk namn, 2. Parallell bruk av eit finsk og eit svensk namn, og 3. Bruk av hybridnamn. Analyse materialet er samla inn ved spørjegransking. Konklusjonen er at ei viktig årsak til bruk av finske stadnamn i svensk samtale har å gjera med usikkerheit med å bli forstått berre med hjelp av svenske stadnamn. Sjølv om Helsingfors offisielt er tospråkleg, er finsk det klart dominerande språket, og noko som lett fører til ulike grader av interferens i bruk av finske stadnamnformer i svensk samtale.

NORNA-rapporten *Navne og skel – Skellet mellem navne* er ein uvanleg fyldig og variert publikasjon, innlegga representerer ulike onomastiske disiplinær, og dei dokumenterer ein fagleg skala frå meir eller mindre reine dokumentariske presentasjonar til presentasjonar med hovudvekt på analysar, teoriar og modellar. Sjølve temaet – *Navne og skel – Skellet mellem navne* – er ikkje like godt presisert og tematisert i alle innlegga, men dei aller fleste forfattarene gjer sitt beste for å ordna stoffet kring dette navet. Redaktørane har gjort ein solid, ryddig og systematisk jobb. Dette er inspirerande og lærerik lesnad.

Gunnstein Akselberg

Personnamnarbeid av P.A. Munch. Ved Kristoffer Kruken. 294 s. Oslo: Novus Forlag 2016. ISBN 978-82-7099-862-3.

Historikaren P.A. Munch (1810–1863) hadde ein enorm produksjon. Såleis skreiv han *Det norske Folks Historie* i åtte band (nesten 6 600 sider). I tillegg gjorde han ein innsats også på andre område som geografi, etnografi, genealogi, myteforsking, runologi,

norrønt og namneforskning. I denne meldinga skal eg ta for meg dei tre viktigaste arbeida han publiserte innafor namneforskning. Sjølv om han gjorde ein viktig innsats også på dette området, må det understrekast at namneforskninga berre utgjør ein liten del av den store produksjonen hans.

Det er svært fortjenestefullt at Kristoffer Kruken har gitt ut desse tre personnamnarbeida av P.A. Munch: 1. Nogle Ord til Overvejelse om vore brugelige Personsnavne, og om at holde vore nationale Navne i Agt og Ære (1849); 2. Fremdeles om Valget af Personsnavne, og Vedlikeholdelsen av vore nationale Navne (1854); 3. Om Betydningen af vore nationale Navne tilligemed Vink angaaende deres rette Skrivemaade og Udtale (1857). Den fyrste artikkelen stod i Norsk Folke-Kalender for 1849 (s. 80–89), den andre i Norsk Folke-Kalender for 1854 (s. 33–44), og det tredje og klart mest omfattande arbeidet vart fyrste gongen publisert i fleire nummer av Norsk Maanedsskrift frå 1857. (Ved ein inkurie har Kruken på s. 19 oppgitt året 1957 for dette månadsskriftet.) Det er naturleg nok nokre overlappingar av namnefaglege emne og synspunkt i desse tre arbeida, men alle fortener sin plass – både faghistorisk og namnevitskapleg. Det er dessutan nyttig at Kruken har ei «dobbel» paginering som gjør det mogleg å sitere både frå Munchs opphavlege artiklar og frå den boka Kruken har gitt ut. Vidare i denne meldinga vil dei sidetala eg oppgir ved sitat, gjelde pagineringa lengst nede på sida i Krukens bokversjon på til saman 294 sider.

Etter presentasjonen av dei tre namnearbeida av Munch har Kruken ei oppstilling over rettingar som han har gjort (s. 235–241). Her blir ein imponert over kor nøyaktig Kruken har vore. Til slutt (s. 243–294) har han stilt opp eit nyttig namneregister. Her dominerer naturleg nok fornamna (s. 243–291), mens etternamna får plass på éi side (s. 292) og stadnamna på to (s. 293–294). Etersom namneledda spelar ei stor rolle i Munchs systematisering i det tredje og mest omfattande namnearbeidet hans, kunne det etter mitt syn ha vore nyttig med eit eige register over forledd og etterledd. Eit slikt register ville berre ha gått over nokre få sider, og ein kunne da raskt slå opp på dei ledda som ein ville ha meir informasjon om. Nå finn ein namneledda oppført inne blant sjølvstendige namn, t.d. *-bret* mellom *Brechta* og *Brigida*.

Kruken har heile 279 fotnotar, og dei er spesielt nyttige når lesarane av i dag treng nærmare informasjon om noko som dei kan ha mangelfulle kunnskapar om, t.d. den russiske historieskrivaren Nestor (note 139, s. 136). I nokre få tilfelle kunne det ha vore på sin plass å gi oppklarande opplysningar til brødteksten i ein fotnote. Dette gjeld t.d. s. 53 der Munch har denne overskrifta (øvt på s. 6 i originalmanuset): «A. Nationale Navne, d. e. Navne af norsk Oprindelse.» Her vil lesaren lure på kor overskrift B kjem, men etter det eg kan sjå, får vi aldri noka overskrift B. Det kan sjå ut til at Munch har gløymt dette, men om det skulle ha vore ei overskrift B, måtte det truleg ha vore etter stjernemarkering, dvs. *, på s. 228, for her går Munch over til «fremmede, tildeels ikke-germanske Navne», men dette står i brødteksten – ikkje som eiga overskrift. Etersom dette tredje og mest omfattande personnamnarbeidet (s. 53–234) var fordelt på seks nummer av Norsk Maanedsskrift, er det forståeleg at Munch i dette siste nummeret har gløymt at han i det fyrste nummeret hadde ei overskrift A, noko som skulle signalisere at det seinare ville komma fleire overskrifter, iallfall ei overskrift med punkt B.

Kruken har ei innsiktsfull innleiing (s. 9–18) der han gjør greie for ulike aspekt ved dei tre personnamnarbeida til Munch. Han nemner bl.a. at det tredje og lengste arbeidet frå 1857 omfattar ca. 2 500 leksikalske namn, dvs. fleire enn i Ivar Aasens namnebok frå 1878. Kruken tek ikkje stilling til Munchs tolkingar og argumentasjon, og som han sjølv seier, let han tekstane «så langt som råd få tala for seg sjølve ut frå si eiga tid». (S. 14). Dette er eit fornuftig standpunkt.

Det viser seg at ein del namnetolkingar ikkje er i samsvar med nyare namneforskning, men dette aspektet vil eg ikkje ta opp her. Derimot vil eg kommentere nokre trekk ved Munchs argumentasjon, blant anna dei negative karakteristikane han har til nokre namn.

I ei rekkje samanhengar bruker han ordet *smagløs*, og denne karakteristikken er bl.a. retta mot nokre av dei som høyrer til øvste sosiale sjikt, dei såkalla «Conditionerede» (s. 43). Såleis skriv han (s. 119) dette om dei som legg til endinga *-(i)us* etter eit namn av nordisk opphav: «En endnu værre Forvanskning er det, naar affecterede, smagløse Personer, af Frygt for at den nationale Klang skal være altfor simpel, tro at forskjønne Navne som disse ved at tilføje latinske Endelser, *-us* og *-ius*, som f. Ex. naar nogen lader sin Søn døbe *Gunnerus* eller *Gunnerius* istedetfor *Gunnar*.» (Til liks med Munch bruker Kruken utheva skrift ved namn i sitat, men i denne meldinga markerer eg namn i metaspråkleg funksjon med kursiv – også i sitat.)

Munch liker heller ikkje namn som *Gunnhilde* og *Ragnhilde*. Slike namn oppfattar han som utslag av «Affectation eller Moderniseringslyst» (s. 131). Heller ikkje namn av typen *Olava* har han sans for, og grunnen er at *Olava* er «fuldstændigt latiniseret [...] en saadan Smagløshed, som at sætte en latinsk Endelse paa et norskt Navn i norsk Tale». (S. 153). Derimot er suffikset *-a* heilt i orden i movingar som *Asbera* og *Hallbera* av *Ashjørn* og *Hallbjørn* (s. 69). Her kan ein innvende at *Asbera* og *Olava* liknar kvarandre strukturelt (tre stavingar og ending på *-a*), men det som for Munch er det avgjørande, er tydelegvis at *Asbera* har norrønt opphav, mens *-a* i *Olava* (via *Olavus*) har framandt, dvs. latinsk opphav. Kvinnenamn med suffikset *-ine* er han også sterkt imot. Såleis skriv han dette om *Karine* (s. 231) som han oppfattar som laga til *Kari* (ikkje som variant av *Katrine*): «samme Smagløshed, som den, der gjør *Turine* af *Thurid*. Og han tek enda hardare i når han omtaler *Randine*, s. 171: «*Rangdid* forvanskes til det barbariske, afskyelige *Randine*.» Slike sterkt negative karakteristikkar av namn skal ein leite lenge etter i dagens namnefaglege litteratur.

Munch er også sterkt kritisk til det som han oppfattar som «skjødesløs Udtale». Dette gjeld t.d. uttalen av *Bergljot* og *Bergsvein* som «forvanskes ynkeligt, idet man skriver dem efter en skjødesløs, daarligt opfattet Udtale». (S. 67). Det som har skjedd i desse namna, er ei nokså vanleg endring i talemål, dvs. at ei kompleks konsonantgruppe (fire konsonantar) har vorte til to, t.d. /rgsv/ til /rs/ – jf. *Bergsvein* til *Bersven*. Munch har altså liten sans for lydlege endringar som har skjedd i talemålet etter norrøn tid, og i samsvar med hans nasjonale argumentasjon bør namna ha ein skrivemåte som best mogleg tek vare på den nasjonale arven, dvs. frå norrønt. Tilsvarende er han også kritisk til at ei talemålsendring som *-ulv/-ulf* til *-uv/-uf* (*Bjørgulf* til *Bjørguf*) skal gi utslag i skrivemåten (s. 42). Og like etter (på same side) skriv han dette om ei liknande endring (med utgangspunkt i etterleddet *-olv*): «Jeg vil nu ikke engang tale om slige Uhyrer og Misfostre, som *Kjøstold* istedetfor *Thjostolv*.» Også når det gjeld endringar i innlånte namn, kan han ty til sterke karakteristikkar. Såleis omtaler han det danske *Preben* (av slavisk *Pritbor*) som «Bastard-Sammensetningen [...] *Preben*» (s. 69).

For Munch er det heilt allment viktig at skrivemåten av nordiske namn best mogleg speglar av den norrøne arven. Såleis skriv han *Th* når uttalen /t/ går tilbake til norrønt /þ/, t.d. *Thore* og *Thurid*. Dette står da i motsetning til Ivar Aasen som t.d. har *Tore* og *Turid* som oppslagsformer i Norsk Navnebog (1878). Viss derimot namnet hadde vore uttalt med /t/ i eldre tid, skal namnet ifølgje Munch skrivast med *T*, t.d. *Tyge*, og til dette namnet har han bl.a. denne kommentaren (s. 202): «dette Navn skrives oftest uriktig med *Th*, *Thyge*.» Ein etymologisk fundert ortografi ville her for dei fleste vera proble-

matisk å følgje, og i dag er t.d. ein skrivemåte som *Turid* heilt dominerande (15 190 kvinner mot berre 128 med *Thurid* – jf. Gulbrand Alhaug, 10 001 navn. Norsk fornavnleksikon, 2011). Aasen følgde på dette punktet eit ortofont prinsipp, noko som etter mitt syn er meir fornuftig enn Munchs etymologiske prinsipp.

I nokre samanhengar kunne det ha vori på sin plass at Munch viste forståing for kvifor ein alternativ uttale har kunna oppstå. Dette gjeld t.d. uttalen av *Elida* (s. 41) med opphav i norrønt *Ellidī*. Når dette namnet har fått alternativt trykk på andre staving, kjem dette truleg av analogi etter innlånte namn med trykk på andre staving, t.d. *Elisa*, men ein slik forståingshorisont passer tydelegvis ikkje inn i Munchs nasjonale argumentasjon. Han er også opptatt av at namna skal ha nasjonal klang, og dette gjeld bl.a. samansette namn med forleddet *Her-*, t.d. *Herbrand*. Om namn med dette forleddet skriv han: «de have en god og særdeles national Klang». (S. 118). Ein kan her spørja seg korleis ein skal definere «national Klang». Også i andre samanhengar kjem han inn på klang. Dette gjeld t.d. den nyare forma *Elling* av *Erling* som ifølgje Munch «betager Navnet dets betydning og velklang» (s. 87). Elles kan ein undre seg over at Munch også gir uttrykk for synspunkt som eg vil kalle «namnedeterministiske». Såleis skriv han dette på s. 30: «Den nysomtalte Tjenestepige ved Navn Emilie vil snarere være udsat for at faae Jomfrunykke og skeje ud end om hun bar det solidere Navn Gro eller Astrid eller Sigrid.» Her gjør han seg altså til talsmann for det synet at sjølve namnet har innverknad på åtferda til ein person.

Sjølv om eg her – i eit faghistorisk perspektiv – har funne grunn til å kommentere bl.a. Munchs negative karakteristikkar av nokre namn, vil eg til slutt understreke at dei tre personnamnarbeida hans gir eit vell av interessante og verdifulle opplysningar om namn og namnebruk. Den boka som Kristoffer Kruken har gitt ut, bør vera eit sentralt oppslagsverk for dei som driv med personnamnforskning i Norden. Det registeret som han har utarbeidd, gjør boka ekstra verdifull.

Gulbrand Alhaug

Svenskt ortnamnslexikon. Utarbeidet inom Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Andra reviderade upplagan. Redaktör: Mats Wahlberg. 434 s. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen 2016. ISBN 978-91-86959-32-6.

Den första upplagan av Svenskt ortnamnslexikon (SOL) utkom 2003 och blev en omedelbar succé, inte minst försäljningsmässigt. Tämligen utförliga och allmänt positiva recensioner av SOL publicerades i *Namn och bygd* 92 (2004) och i dåvarande Svenska språknämndens tidskrift *Språkvård*, nr 2004:3. Boken trycktes om oförändrad ett par gånger men var länge slutsåld i väntan på en ny och reviderad upplaga. En sådan utkom 2016 och anmäles här i korthet.

Arbetet med SOL:s andra upplaga leddes av en redaktionskommitté bestående av Mats Wahlberg (redaktör), Elin Pihl (redaktionssekreterare) och Staffan Nyström. Författarna till den första upplagan (se förteckning på s. 8) samt Björn Lundqvist (samiska namn), Maria Löfdahl och Kristina Neumüller, samtliga från Institutet för språk och folkminnen, har granskat och reviderat inledningen, litteraturförteckningen i bokens slut samt de enskilda namnartiklarna i enlighet med de senaste forskningsrönen. All re-

viderad och nytillkommen text har så granskats och värderats av redaktionskommittén, och, till vissa delar, av Thorsten Andersson och Lennart Elmevik. Bokens bild- och kartmaterial har förbättrats och även fördelats i den nya upplagan på ett mer användarvänligt sätt.

Varje namnartikel inleds med en precisering av vad namnet syftar på i dag och var det hör hemma, t.ex. »**Hällestad**, sn, tätort, Finspånge läns hd, Östergötland.» Förändringar i den administrativa indelningen av Sverige gör att upplysningar som dessa måste ses över med jämna mellanrum för att de ska behålla sin aktualitet. Redaktionen har tagit hänsyn till t.ex. den senaste tätortsavgränsningen och den rådande församlingsindelningen så långt det varit möjligt. Denna genomgång har också lett till att vissa namn har fått utgå ur lexikonet.

Ett sextiotial nya artiklar har tillkommit i den andra upplagan; framför allt gäller dessa namn på mer allmänt kända platser, nutida eller historiska, såsom fornlämningsområden, turistanläggningar och besöksmål, ibland också namn av rent språkligt intresse. Som exempel kan nämnas *Bäringen* (en kulle omnämnd i Äldre Västgötalagen), *Ekornavallen* (ett fornlämningsområde), *Gästrel/Gestilren* (en plats för ett berömt slag år 1210), *Harpsund* (statsministerns sommarbostad), *Ostra* (en by som nämns i Erikskrönikan), *Ramsundsberget* (där den berömda Sigurdsristningen finns), *Tindered* (en by, rastplats och vägkrog) och *Vemdalsaskalet* (fjäll med skidanläggning). Till och med namnleden *ånger* '(havs)vik' (i namn som *Edånger*, *Lövånger*, *Njutånger*) har fått en egen nyskriven översiktsartikel.

De namnartiklar som modifierats (omformulerats, utökats, preciserats) på ett eller annat sätt är givetvis många fler. Som exempel på artiklar med väsentligen annorlunda innehåll mot den tidigare upplagan kan nämnas *Allbo härad*, *Alvastra*, *Boge*, *Gödåker*, *Hemse*, *Tierp*, *Trosa* och *Vallsgårde* samt översiktsartiklarna *måla* och *sta(d)*. I exempelvis artikeln om *Tierp* har formuleringen »Förleden är inte tillfredsställande tolkad» ersatts av två framförda förslag: förleden innehåller antingen, koncist uttryckt, *Tiva-gudarnas'* eller **twī* 'tvedelad' och hela namnet syftar enligt den ena tolkningen på en fors och enligt den andra på en ås.

Här är inte dock inte platsen att i detalj diskutera och värdera enskilda namntolkningar eller andra eventuella förtjänster och brister i boken, särskilt som recensenten varit djupt delaktig i den senaste revisionen av den. Jag kan bara konstatera att Svenskt ortnamnslexikon åter finns tillgänglig och att boken uppenbarligen används och uppskattas av såväl experter som allmänhet.

Staffan Nyström

Författarna i denna årgång

- Gunnstein Akselberg, professor, Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, Universitetet i Bergen. gunnstein.akselberg@uib.no
- Emilia Aldrin, fil. dr, Akademin för lärande, humaniora och samhälle, Högskolan i Halmstad. emilia.aldrin@hh.se
- Gulbrand Alhaug, professor em., Institutt for språk og kultur, UiT Noregs arktiske universitet. gulbrand.alhaug@uit.no
- Thorsten Andersson, professor em., Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. thorsten.andersson@telia.com
- Simon Karlin Björk, doktorand, Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. simon.karlin@nordiska.uu.se
- Pamela Gustavsson, enhetschef, Svenska litteratursällskapet i Finland arkiv, Helsingfors. pamela.gustavsson@sls.fi
- Lennart Hagåsen, f.d. forskningsarkivarie, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen. lennart.hagasen@gmail.com
- Hallgrímur J. Ámundason, M.A., Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík. hja@hi.is
- Botolv Helleland, førsteamanuensis (pensj.), Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo. botolv.helleland@iln.uio.no
- Olof Holm, fil. dr, Riksdagsbiblioteket, Stockholm/Centrum för medeltidsstudier vid Stockholms universitet. olof.holm@historia.su.se
- Anfinnur Johansen, lektor, Føroyamálsdeildin, Fróðskaparsetur Føroya, Tórshavn. anfinnurj@setur.fo
- Maria Löfdahl, fil. dr, Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg, Institutet för språk och folkminnen. maria.lofdahl@sprakochfolkminnen.se
- Leila Mattfolk, fil. dr, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen. leila.mattfolk@sprakochfolkminnen.se
- Kristina Neumüller, fil. dr, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen. kristina.neumuller@sprakochfolkminnen.se
- Eva Nyman, professor em., Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. eva.nyman@nordiska.uu.se
- Staffan Nyström, professor, Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. staffan.nystrom@nordiska.uu.se
- Rikke Steenholt Olesen, ph.d., Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Center for Navneforskning, Københavns Universitet. rikke.steenholt.olesen@hum.ku.dk

Aud-Kirsti Pedersen, cand. philol., seniorkonsulent, Statens kartverk, Tromsø. aud.kirsti.pedersen@kartverket.no /
førsteamanuensis, Institutt for språk og kultur, UiT Noregs arktiske universitet. aud.kirsti.pedersen@uit.no

Alexandra Petrulevich, fil. dr, Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
alexandra.petrulevich@nordiska.uu.se

Elin Pihl, fil. dr, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen.
elin.pihl@sprakochfolkminnen.se

Birgitta Roeck-Hansen, docent, Stockholms universitet.
birgitta.roeck.hansen@outlook.com

Svante Strandberg, professor em., Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
svante.strandberg@nordiska.uu.se

Väinö Syrjälä, doktorand, Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet. vaino.syrjala@helsinki.fi

Inge Særheim, professor, Institutt for kultur- og språkvitenskap, Universitetet i Stavanger. inge.særheim@uis.no

Per Vikstrand, docent, Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. per.vikstrand@comhem.se

Auktoriserade translatorn Martin Naylor, Uppsala (martin.naylor@telia.com), har svarat för språkgranskning och översättning till engelska.

Förkortningar

AN	=Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut, København	Lind	deltiden (1892–1934) =E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden (1905–15)
ANF	=Arkiv för nordisk filologi	Lind Bin.	=E. H. Lind, Norsk-isländska personbinamn från medeltiden (1920–21)
APhS	=Acta philologica Scandinavica	Lind Suppl.	=E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden. Supplementband (1931)
AS	=Anthroponymica Suecana	LMA	=Lantmåterimyndigheternas arkiv (i SRA)
bek	=beskrivning till ekonomisk karta	LSA	=Lantmåteristyrelsens arkiv (i SRA)
BK	=Bergens kalvskinn. Utg. av O.-J. Johannessen (2016)	LSB	=Linköpings stadsbibliotek: Stiftsbiblioteket
BNF	=Beiträge zur Namenforschung	LSBp	=pergamentsbrev i LSB
BSH	=C. G. Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver	LUB	=Lunds universitetsbibliotek
BØ	=Bustadnavn i Østfold	LUP	=L. Peterson, Lexikon över urnordiska personnamn (http://www.sprakochfolkminnen.se , 2004)
DAG	=Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg	ml	=mantalslängd
db	=dombok	MM	=Maal og minne
DD	=Diplomatarium Danicum	NAU	=Namnarkivet i Uppsala
DDa1	=Diplomatarium Dalecarlicum	NE	=O. Rygh, Norske Elvenavne
DFU	=Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala	NEn	=Nationalencyklopedin
DGP	=Danmarks gamle Personnavne	NG	=O. Rygh, Norske Gaardnavne
DI	=Diplomatarium Islandicum	NG Incl.	=O. Rygh, Norske Gaardnavne. Indledning
DMS	=Det medeltida Sverige	NK	=Nordisk kultur
DN	=Diplomatarium Norvegicum	NN	=Namn og nemne
DRA	=Rigsarkivet, København	NO	=Norsk ordbok
DRAp	=pergamentsbrev i DRA	NoB	=Namn och bygd
DRApp	=pappersbrev i DRA	NRA	=Riksarkivet, Oslo
DRB	=Danmarks Riges Breve	NRL	=L. Peterson, Nordiskt runnamnslexikon (2007)
DS	=Danmarks Stednavne	NSL	=Norsk stadnamnleksikon. Red. av J. Sandnes & O. Stemshaug (4. utg., 1997)
DSt	=B. Jørgensen, Danske stednavne (3. udg., 2008)	OAU	=Ortnamnsarkivet i Uppsala, samlingar, NAU
DSÅ	=J. Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne (1968–96)	OAUjb	=excerpter i OAU ur kameralt material i SRA
ek	=ekonomisk karta	ODS	=Ordbog over det danske Sprog
FMU	=Finlands medeltidsurkunder	OGB	=Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län
FRA	=Riksarkivet, Helsingfors	or.	=original
G	=Generalstabens karta över Sverige, södra delen	OSDs	=samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter, Uppsala, DFU
gd	=gård	OUN	=Ortnamnsällskapet i Uppsala. Namnsalten i UNT
GFR	=Konung Gustaf den förstes registratur	OUÅ	=Ortnamnsällskapets i Uppsala årsskrift
glk	=geologisk karta	RAÄ	=Riksantikvarieämbetet, Stockholm
Gn	=Generalstabens karta över Sverige, norra delen	RB	=Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog). Utg. ved H. J. Huitfeldt (1879)
hd	=härad	Rep	=Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis
hgd	=herrgård		
jb	=jordebok		
JHD	=Jämtlands och Härjedalens diplomatarium		
jr	=jordregister		
KA	=Kammararkivet (i SRA), Stockholm		
kb	=kyrkbok		
KB	=Kungliga biblioteket, Stockholm		
KL	=Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid		
KrA	=Krigsarkivet, Stockholm		
LB	=M. Lundgren, E. Brate & E. H. Lind, Svenska personnamn från me-		

RGA	=Reallexikon der germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops. 2. Aufl.	SOL	=Svenskt ortnamnslexikon. Red.: M. Wahlberg (2 rev. uppl., 2016)
SAOB	=Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien	SOSk	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Skaraborgs län
SaoS	=Saga och sed	SOU	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län
SAS	=Studia anthroponymica Scandinavica	SOV	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Värmlands län
SD	=Svenskt diplomatarium	SOVm	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västmanlands län
SDa	=Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta pontificum Svecica	SOVn	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västernorrlands län
SDns	=Svenskt diplomatarium [ny serie] från och med år 1401	SOÅ	=Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift
Sdw	=K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket (1884–1918)	SOÄ	=Sverges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län
Sdw Suppl.	=K. F. Söderwall, Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement (1925–73)	SOÖg	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Östergötlands län
skg	=skeppslag	SRA	=Riksarkivet, Stockholm
SkO	=Skånes ortnamn	SRAp	=pergamentsbrev i SRA
SMP	=Sveriges medeltida personnamn	SRApp	=pappersbrev i SRA
SMPs	=SMP:s samlingar, NAU	SRP	=Svenska riksbibliotekets pergamentsbrev
SMR	=Svenska medeltidsregister 1434–1441	SvLm	=Svenska landsmål och svenskt folkliv
sn	=socken	T	=Topografisk karta över Sverige (Terrängkartan)
SNF	=Studier i nordisk filologi	tg	=tingslag
SOB	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Blekinge län	tl	=tiondelängd
SOD	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Dalarnas län	u.d.	=utan datum
SOH	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hallands län	u.o.	=utan ort
SOHä	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hälsingland	UUB	=Uppsala universitetsbibliotek
SOJä	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jämtlands län	UUBp	=pergamentsbrev i UUB
SOJö	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jönköpings län	UUBpp	=pappersbrev i UUB
SOKa	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län	u.å.	=utan år
SOKo	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kopparbergs län	vid.	=vidimation
		VJb	=Kong Valdemars Jordebog. Udg. ved S. Aakjær (1926–45)
		ÖNON	=Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Norrbottens län
		ÖNOV	=Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Västerbottens län